

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Karl Nielsen

Verden set fra Vesterbølle

Laurids Axelsen

Præst i Vesterbølle og Østerbølle

1681-1717

1710.

1710.
D. 9 Martij døbt: N
FENS. Johanna, søn
ner: Niels Matzen.
Døbt: Jøns, alle af
Martij døbt: Niels
døbt: Sijver. Bar
d, bar barnet. fad
er: Brantstø og g
er: W. Bøller.
e. 29 Sept. døbt: V
thor af Øbing, oc
Johanna. Søns, bar
d' Andf. D. 29 Sept.
arbrøder. Inger Br

Oct. døbt: W. Bøller R.
FENS. Jøns, søn
f, bar barnet. fad
Jøns og Jøns. Inger
Nov. blev døbt: N
Anders. Moderens N
fædte Albert Søns
t. som var dom. 17 Fe
6 Laurids. barnet B
ful. Margrethe, søn
N. Kristen Hø. Lille
vor de for Annis Endre

1711.

Var jeg i Brømmølle
liden nyfødt. Døbt
D. 8 Febr. næst efter, N
barnet af min hustru
Eld, oc Jøns Pustri
fædte: Jøns Hø. N
ie. D. 15 Febr. døbt: W
est Anders. Søns
Bayd.

Verden set fra Vesterbølle

*»Han var visseelig ikke nogen sinke«
Anders Bæksted i Besættelsen i Tisted.*

Karl Nielsen

Verden set fra Vesterbølle

Laurids Axelsen
Præst i Vesterbølle og Østerbølle
1681-1717

Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland
1998

© Karl Nielsen og Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland

Tilrettelæggelse: Kirsten Grande og Bente Jensen

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a/s

Til kortet side 8 er som grundkort anvendt Kort- & Matrikelstyrelsens kort

»Danmark Færdselskort 1:200.000« © Kort & Matrikelstyrelsen (A. 172-97)

Til kortet side 16 er som grundkort anvendt ejerlavskort 1682 i

Atlas over Danmarks administrative Inndeling med tilladelse af K.E. Frandsen og DHF

ISBN: 87-89039-31-9

Bogen er udgivet med støtte fra:

Velux Fonden af 1981

Kjems-Fonden

Fonden Himmerland, Aars

Sparekassen i Skals

Sparekassen Himmerland, Aars

Sparekassen Farsø

Sparekassen Midtjylland, Ranum

Omslag: Laurids Axelsens indførsel i Vesterbølle kirkebog (C 226 A-1 fol. 15b-16a)

Indhold

Forord	7
På sporet	9
Ankomsten	11
Baggrunden	13
Bølle kald	17
Laurids Axelsen finder sin kreds	23
Blandt præster og andet godtfolk	27
Den unge enevælde	37
Hr. Laurids i Bølle	41
Præstegården	65
Vind og vejr	69
Fra sognene	73
»Min gode broder og nabo«	109
»Fra Danmark, Jylland og fornemmelig denne egn«	115
»Om den troldoms eller besættelses handel af Tisted« ...	121
Fra den store verden	127
Afgang og eftermæle	137
Tavler	143
Kilder og litteratur	148
Noter	150
Register	156

Forord

Ved afslutningen på arbejdet om Laurids Axelsen skylder jeg tak til flere sider.

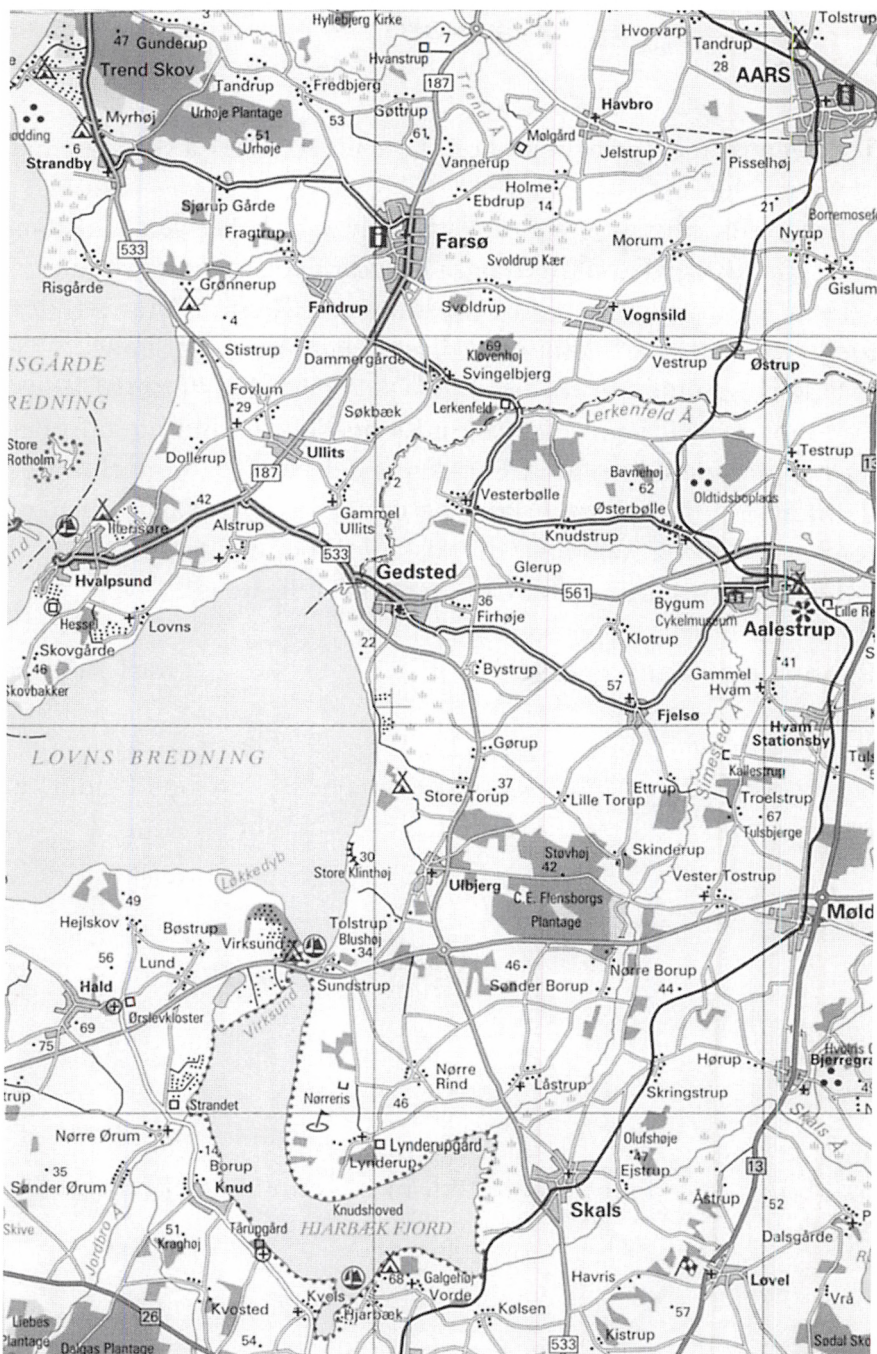
Det gælder først og fremmest Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, men også landsarkivets to medarbejdere, arkivar Bente Jensen og arkivfuldmægtig Kirsten Grande, der fortjener tak for arbejdet med tilrettelæggelsen af bogen.

Udgivelsen blev en reel mulighed, da den blev støttet af Velux Fonden af 1981. Senere har også Kjems-Fonden bidraget. Endelig har det glædet mig, at Forsikringsselskabet Himmerland gs gennem Fonden Himmerland og de lokale sparekasser i Farsø, Ranum, Skals og Aars har ydet tilskud til bogens trykning.

Jeg vil gerne bringe dem alle min hjerteligste tak.

Ranum, den 5. marts 1998

Karl Nielsen

Kort over egnen omkring Vesterbølle og Østerbølle.

På sporet

Da jeg for snart mange år siden kom som lærer til seminariet i Ranum, gik der ikke lang tid, før et par kolleger gjorde mig opmærksom på en perle, som vi havde stående i seminariets bibliotek. Bogen havde den omfangsrige titel:

Dagbog fra det 16de, 17de og 18de Aarhundrede, fordum sammenskrevet af Hr. Mads Pedersen Farstrup, Sognepræst for Uldbjerg og Lynderup Sogne, og Hr. Lauritz Axelson, Sognepræst for Vester- og Østerbølle Sogne og Provst i Rinds Herred i Viborg Stift.

Der knyttede sig den lokale interesse til bogen, at den var udgivet 1813 i Aalborg af Ignatius Becher, der da var residerende kapellan for Bjørnsholm og Malle sogne, og som i øvrigt holdt seminarium i Ranum fra 1816-20.

Jeg fattede specielt interesse for Laurids Axelsens optegnelser, men det var der tilsyneladende også andre, der gjorde. Bogen forsvandt i hvert fald fra seminariebibliotekets hylder. Et par gange lånte jeg den så hjem fra folkebiblioteket, men den måtte altid rekvireres fra Statsbiblioteket i Århus. Til sidst kom den med en besked om, at den kun var til brug på læsesalen.

Da vi i begyndelsen af 1970'erne havde fået brug for mere litteratur, også kildestof, til de lærerstuderendes linjeundervisning, hvori der også kunne indgå lokalhistoriske emner, og da der netop i de år blev genoptrykt mange gamle historiske værker og kildesamlinger, foreslog jeg en række udgiverselskaber og historiske samfund, at de skulle optrykke de gamle præstedagbøger. Alle fandt ideen god, men gennemførelsen strandede hver gang på, at de alle mente, at det måtte være en opgave for de andre. Den blev først løst, da *Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred* ved sit 75-års jubilæum i 1987, ikke mindst takket være initiativ fra viceskoleinspektør Gunnar H. Rebstrup, Aalborg, udsendte bogen i fotografisk optryk til alle

sine medlemmer. Seminariets bibliotek havde da fået skaffet et smukt eksemplar af den gamle bog, der sikrede et udmærket optryk. Det kan man i øvrigt stadig få gennem selskabet.

Da bogen tog fast plads på min boghylde, fik jeg naturligvis helt anderledes mulighed for at dykke ned i Laurids Axelsens gamle optegnelser. Desuden viste det sig, at Landsarkivet for Nørrejylland rummede yderligere stof af den gamle præst i Vesterbølle præstegård. Det billede, der efterhånden tegnede sig, og som fremlægges på de følgende sider, tilstræber ikke primært at give et portræt af manden, men søger at vise, hvordan han oplevede den verden, der omgav ham.

Ankomsten

Pinselørdag 1681 gik en yngre mand i land ved Hadsund. Sejlturen fra København havde taget tre dage. I løbet af dagen fortsatte han over land til Mariager, og herfra rettede han kursen mod det sydvestlige Himmerland. Ud på natten nåede han frem til Niels Clausens gård i Vesterbølle, hvor han fandt husly. Christian 5. havde den 2. april kaldet ham til sognepræst for menighederne i Vesterbølle og Østerbølle sogne, og nu var han nået frem til sin nye virkeplads.

De to første pinsedage skulle han ikke selv holde gudstjeneste for sine nye menigheder. Christen Stistrup, der var præst i Ulits, prædikede i Vesterbølle kirke og Peder Bøgvad fra Gedsted i Østerbølle; men 3. pinsedag, der også var helligdag i de tider, stod han for første gang ansigt til ansigt med menighederne i begge sine sogne. Dagen efter drog han til Viborg, hvor han fremstillede sig for biskoppen Søren Glud.

Indsættelsen fandt sted den 12. juni. Den blev foretaget af provsten Carsten Schytte, der var sognepræst i Tostrup og Roum sogne.

De meget præcise oplysninger om den nye præsts ankomst har vi fra hans egne optegnelser, som vi efterhånden skal høre mere om¹.

Baggrunden

Desværre beretter den nyankomne ikke lige så udførligt og præcist, når det drejer sig om hans egen fortid. Vi får at vide, at han hed Laurids Axelsen, men han nævner aldrig sine forældre, og han lader blot forstå, at han »for lang tid siden« opholdt sig »i Lolland«. I Wibergs *En almindelig dansk Præstehistorie* og andre opslagsværker oplyses det, at hans fader hed Axel Hansen (1605-1676) og var præst i Ryde sogn på Lolland. Desuden anfører man altid, at hans moder var faderens anden hustru, Anne Jensdatter (1607-1673). Axelsen oplyser heller ikke noget om sin alder; men det angives gerne, at han blev født ca. 1657. Derimod fortæller han, at han som dreng blev sendt til Viborg i 1663. Det var Erik Grubbe til Tjele, som også ejede Gammelgård i Ryde sogn, der holdt ham i skole dér i byen og skaffede ham »kost og logement i syv år udi salig magister Niels Jensens hus«. Niels Jensen var skolens højt estimerede rektor, der »trak disciple til sig fra fjerne egne«. Laurids Axelsens taknemmelighed mod Erik Grubbe, der »har gjort mig meget godt«, og spredte bemærkninger om lærerne ved skolen vidner om, at han tænkte tilbage på tiden i Viborg med velvilje. Han blev student derfra i 1670 og fik attestats (teologisk eksamen) i København allerede i 1672¹.

Der er imidlertid flere af de oplysninger, man plejer at give om Axelsen, som ikke kan forenes med, hvad vi har sikkert belæg for. Hvis han var født i 1657, blev han altså student allerede som 13-årig og fik teologisk eksamen som 15-årig. Det lyder ikke rimeligt. Ganske vist var Peder Schumacher (den senere Griffenfeld) i 1647 blevet student som 12-årig; men han fik først attestats, da han var 18, selv om han blev anset for »enormt tidligt udviklet«. Da Axelsen selv har fortalt, hvornår han gik i skole i Viborg, og da året for attestatsen fremgår af bispearkivets kaldsprotokol, må det være fødselsåret ca. 1657, der er galt.

Det er forbavsende, at *Dansk Biografisk Leksikon* ikke har været

imidlertid været den almindelige opfattelse, at Laurids Axelsen var 60 år, da han døde. Han måtte altså være født omkring 1657 og være barn af faderens andet ægteskab.

Ud fra kirkebogens mangelfulde notat kan man imidlertid kun slutte, at han blev født mellem december 1647 og november 1657.

Laurids Axelsens fader var som nævnt gift to gange. Hvis vi antager, at Laurids Axelsen var søn af Anne Jensdatter og født i 1657, var moderen 50 år ved hans fødsel. Var han derimod søn af faderens første hustru, Cathrine Faack, der var født i Flensborg i 1613 og døde i Ryde i maj 1650, er han født senest i 1650, og moderen har da højst været 37 år ved hans fødsel.

Hans uddannelsesforløb tager sig også rimeligere ud, hvis han var søn af Cathrine Faack. Han er ikke blevet sendt fra Lolland allerede som 6-årig, men har været mindst 13 år, da han kom til skolen i Viborg. Her traf han i øvrigt Christen Stistrup, der senere blev hans nabopræst i Ullits. Han var født i 1651. De blev begge studenter fra Viborg i 1670 og fik begge attestats samme dag i 1672³.

Det er derfor mest sandsynligt, at Laurids Axelsen er født i tidsrummet 1647-50 som søn af faderens første kone.

Axelsen blev ordineret, før han kom til Himmerland. Under den skånske krig havde han været skibspræst i flåden. På det første besøg i Viborg i maj 1681 bevidnede han i biskoppens kaldsprotokol, at ikke blot kongens kaldsbrev til Vesterbølle og Østerbølle, men også admiralitetskollegiets og rigsadmiralens breve om udnævnelsen til skibspræst, som han netop havde fremvist for bispem, af ham selv var indført »enslydende med originalerne«.

Da han i 1710 gennem aviserne erfarede, at admiral Mathias Paulsen var blevet begravet »med stor pomp« i Ditmarsken, mindedes han årene 1678 og 1679. Som præst på fregatten Victoria havde han haft Paulsen som chef⁴.

Derimod nævnte han aldrig, at han i 1680-81 havde været kapellan i Nysted⁵.

Kort over gårde, ejerlav og sogne. Skel mellem gårde og ejerlav er tegnet med fin streg, sogneskel markeret lidt kraftigere og herredsgrenser trukket op med fed streg. Regnet nedefra ses udsnit af Rinds, Gislum og Aars herreder.

Bølle kald

De to sogne, som Laurids Axelsen skulle komme til at virke i resten af sine dage, har navn efter landsbyerne Vesterbølle og Østerbølle. Antallet af gårde og familier i de enkelte ejerlav i sognene ved landmålingen et par år senere var¹:

	Ejerlav	Gårde	Familier
<i>Vesterbølle sogn:</i>	Vesterbølle	15	24
	Svingelbjerg	10	20
	Glerup	6	7
	Knudstrup	6	9
	Studstrupgård	1	1
<i>Østerbølle sogn:</i>	Østerbølle	11	15
	Bygum	7	7
	Aalestrup	3	3

Desværre er der ingen præcise oplysninger om, hvor mange huse der var i landsbyerne, og hvor mange familier der boede i dem. De havde ingen interesse for den skatteudskrivning, som matriklen skulle danne grundlag for.

Vesterbølle var den største af landsbyerne i området. Den ligger på sydskråningen ned mod Lilleåen. Byens marker lå mellem den og den større Gedsted å, der dannede sognets gamle nordgrænse. De to åer løber sammen vest for byen i engene, der breder sig ud mod Limfjorden. I 1500-årene var Svingelbjerg kirke, der lå lige nord for Gedsted å, blevet nedbrudt og sognet lagt under nabosognet i syd. Vesterbølle sogn, der hørte til Rinds herred, fik derved et ejerlav, der oprindeligt hørte til Gislum herred. Sammenlægningen var sket i forbindelse med, at Jørgen Lykke etablerede hovedgården Bonderup lige nord for åen. Glerup ligger syd for ådalen omkring Lilleåen. Den sid-

ste landsby i sognet er Knudstrup. Den ligger mellem Vesterbølle og Østerbølle på sydskråningen ned mod de brede enge. Kilet ind mellem Vesterbølles og Knudstrups marker lå endelig Studstrup, der var en enestegård. I den periode, vi beskæftiger os med, tilhørte den kronen.

Annekssoget mod øst havde også Gedsted å som nordgrænse. Østerbølle var den eneste landsby, der lå nord for Lilleåen. Overfor på sydsiden af åen lå Bygum og længere mod øst Aalestrup nær ved Simested å. Det er tydeligt, at Vesterbølle sogn, der altså også oprindeligt havde været to sogne, både var det største og det folkerigeste.

Bølle kald var blevet ledigt, da Søren Sørensen Prip døde i Vesterbølle i marts 1681. Vi kender ikke de forventninger, som Laurids Axelsen havde til sit nye kald, da han ankom; men omstændighederne omkring overtagelsen af præstegården i Vesterbølle blev nok mere brydsomme, end han havde forudset. I hans optegnelsers korte bemærkninger kom det meget diskret til udtryk.

Han fortæller, at provsten hr. Carsten fra den 14. til den 17. september 1681 var i præstegården for sammen med præsterne Styge Mogensen i Evedrup og Peder Bøgvad i Gedsted at ordne skiftet efter Søren Prip.

Peder Bøgvad var formentlig blandt skifteforvalterne, da han var svoger til hr. Sørenns enke. Fra reformationen indtil 1677 havde fem medlemmer af slægten Brasen, far efter søn, siddet i Gedsted præstegård. Den sidste, Niels Jensen Brasen, som døde i 1677, blev efterfulgt af Peder Bøgvad, der giftede sig med hr. Niels' søster Birgitte Jensdatter Brasen. En anden søster var Søren Prips enke i Vesterbølle Anne Jensdatter Brasen.

De tre herrer vurderede den efterladte formue til 896 sletdaler; men gælden løb helt op i 995 sletdaler. Skifteforvalterne mødte op igen den 25. og 26. oktober, derpå den 25. november og endelig den 7. december; men »det kom dog ikke til ende«, skriver Axelsen. Han har ikke ønsket at gifte sig med enken, og man har ikke kunnet blive enige om den pension, hun derefter

skulle have af kaldet. Da skifteforvalterne mødte op i præstegården igen i januar 1682 og var ledsaget af den tilforordnede skifteskriver, var Axelsen klar over, at nu skulle afgørelsen falde, og bemærker: »Derfor er det venteligt, at de skal ikke komme her mere på denne måde«.

Næste træk var da også, at han i februar sammen med enken måtte møde for provsten i Fjelsø kirke »om årlig pension her af kaldet; men udrettede intet«. Den endelige kontrakt kom først i stand i juli 1682, da enken havde ladet ham indkalde for bispem i Viborg².

Heldigvis suppleres optegnelsernes knappe meddelelser af ikke mindre end ti skrivelser, som Axelsen i årene 1682-86 sendte til amtmanden og amtsskriveren over Hald og Skivehus amter og til landkommissæren i Aalborg, og af to svar fra den sidste til Axelsen. Han har omhyggeligt gemt sine kopier deraf. Skrivelserne ligger nu i Vesterbølle præstearkiv³. De drejer sig om to anneksgårde, som hørte til Bølle kald.

Den ene lå i Østerbølle og var nu øde. Søren Prip havde i nogle år haft den »i virkelig brug« og var i den tid blevet krævet for skatterne af den; men enken mente, at hun nu var »aldeles befriet« derfor. Da Laurids Axelsen hverken magtede eller ønskede at overtage gården, bad han under henvisning til en forordning af 1669 om, at amtsforvalteren måtte tage den »udi hævd og forsvar« og overdrage den til »mænd dér i byen [Østerbølle]«, som kunne svare skatterne. Han blev imidlertid snart »søgt ved militærisk eksekution [udpantning]« for skatterne af gården, men fik dog udsættelse af landkommissæren.

Situationen var imidlertid uholdbar, især da kaldet også var tyngt af en anneksgård i Svingelbjerg. Om den kunne Axelsen i 1685 berette, at fæsteren dér »lå i tre år ved sengen af et stinkende og ulægeligt flåd i hans lår«. Nu var han død, og hans moder, der var enke og »en gammel udlevet kvinde«, sad igen ved gården med to døtre, »og er de elendige fattige stympere«. Tiende og landgilde kunne de ikke yde ham. Året før skaffede han dem »tærekorn« og »sagde god« for deres skat. Nu havde

han »skaffet dem rug at æde og måtte lade alt bygget så til gården«. De var ham »nu vel 20 daler skyldige«, og det eneste sikre var, at når den gamle døde, var gården øde. Axelsen troede ikke, at den nogen sinde mere blev besat med fæstere.

Han følte derfor, at han ikke havde noget valg, da Rentekammeret sidst i 1685 bekendtgjorde en ordning for »det øde og forarmede gejstlige gods«. Den fastsatte nemlig, at præsterne skulle erklære sig »enten til eller fra« godset. Hvis han besluttede at beholde anneksgårdene, var det derefter hans bo, som efter skattefrihed i en vis tid skulle »stå for [garantere] slige gårdes skatter«. Han understregede stærkt, at han måtte frasige sig gårdene, »ikke fordi [hans] indkomst er så stor, at [han] ikke skulle agte om så lidet«. Tværtimod. »Det sker af den bare fornødenhed«, fremhævede han. Desuden anmodede han om, at han som hidtil måtte nyde tienden af begge gårdene foruden andre præsterenter.

Sagen pinte Axelsen i mange år. I 1695 undlod han ikke at notere sig, at amtsforvalteren, der havde ladet foretage militær eksekution hos ham, fik sit bohave og løsøre solgt på auktion på rådhuset i Viborg, fordi han var »bleven kongen en hel hob skyldig«⁴.

Endnu så sent som i 1707 satte han sig til på stemplet papir over tre tætskrevne foliesider at forsvare sin handling. Han nærrede helt tydeligt frygt for, at man efter hans død skulle rejse krav mod hans bo og hans eventuelle enke under påberåbelse af, at han havde forringet kaldets indkomster. Erklæringen ligger sammen med de mange kopier i præstearkivet.

Af papirerne kan vi i øvrigt se, hvordan Axelsen vurderede både anneksgården i Østerbølle og præstegården i Vesterbølle omkring præsteskitet i sognene i 1681. Søren Prip havde nogle år selv brugt anneksgården både med ager og eng. I efteråret 1680 havde han fået sået rugsæden; men vårsæden kom ikke i jorden det følgende forår, da han døde den 25. marts. Derefter var der hverken blevet pløjet eller sået ved gården. Efter at Axelsen var kommet til sognene, havde enken solgt rugavlingen til

Christoffer Jacobsen i Østerbølle og »ført sig den til nytte«. Dét kan let have givet anledning til de første uoverensstemmelser imellem dem. Axelsen er sikkert begyndt at undersøge omstændighederne omkring anneksgården nærmere. Han fik i hvert fald fortalt, at gården havde givet Prip 12 tdr. korn eller mere i årlig landgilde og tiende, da den var fæstet bort. Da han selv overtog brugen af den, var den forsynet med »fornøden bygning, fuldkommen rugsæd og tilbørlig gødning«; men i 1682 var den »under fæfod i by og mark« d.v.s. aldeles øde. Samme vurdering fik den i øvrigt ved landmålingen kort efter, bemærkede han, og det bekræftes af matriklen. Han hørte også, at det var enken, der havde »været årsag til gårdens ruin«. Axelsen troede dog ikke, at hun – selv om det var et rimeligt krav – kunne skaffe bygning, såsæd og gødning svarende til, hvad hun og manden havde modtaget. Han afstod derfor fra at sagsøge hende og opgav hellere anneksgården. I 1707, hvor han havde ransaget hjerte og nyrer, bekendte han, at han ikke »så snart« ville indvikle sig »i en vidtløftig og kostbar proces«.

Præstegårdens tilstand kan også have været en anstødssten. I 1682 fandt Axelsen, at han ikke overtog andet end tomme huse og bare vægge. Tre år senere skrev han til landkommissæren, at den, der så præstegårdens tilstand, dels på bygning, dels på avling, »nok kan slutte, hvordan jeg lider«. Og i 1707, hvor meget havde ændret sig, tænkte han tilbage på en gård, »som var forfalden på bygning og forsømt på avling«, og han glemte ikke at nævne, at dødsboet ikke gav ham nogen erstatning for præstegårdens brøstfældighed.

Det er begribeligt, at Anne Jensdatter Brasen og Laurids Axelsen måtte have svært ved at enes om vilkårene for enkepensionen af kaldet. Hun trængte vist til så meget, som hun kunne få. Han syntes formentlig, at det var urimeligt, at han skulle yde hende ret meget. Han sukkede da også i 1685 over, at hun årligt skulle have »18 tdr. korn foruden rede penge, ildingsbrand og deslige«.

Wibergs præstehistorie nævner, at Anne Jensdatter Brasen

først døde efter 1706; men det er næppe rigtigt. Axelsen har ikke følt trang til at nævne hende i sine optegnelser efter bemærkningerne om forliget hos biskoppen; men han noterede hendes søsters død i Gedsted i 1699. »Hun var den sidste af præstefamilien, som ellers siden reformationen havde kontinueret mand efter mand i Gedsted kald«. Da må Axelsen altså allerede være blevet befriet for byrden ved at udrede enkepensjonen af kaldet i Vesterbølle og Østerbølle⁵.

Laurids Axelsen finder sin kreds

Da Laurids Axelsen igen kom til Jylland efter de mange års fravær, søgte han snart kontakt med gamle bekendte. Godt en måned efter ankomsten var han på besøg i Skive hos sin »gode ven« Laurids Bret, som han kendte fra Lolland. Senere var de sammen blevet ordineret som skibspræster i flåden. Fra Skive tog han til Grinderslev kirke i Salling. Her skulle hans »gamle skolebroder i Viborg og kontubernal i København« Søren Brøndlum holde sin første gudstjeneste. Fra kirken gik turen til præstegården i Breum, hvor hr. Søren, der var blevet kapellan hos sognepræsten dér, samme dag blev trolovet med den ældste datter.

Også i 1682 søgte Laurids Axelsen mod gamle kendte kredse. I februar var han i Viborg, hvor magister Peder Paludans »for nemme matrone« blev begravet. Peder Paludan var allerede lector theologiæ ved skolen i Viborg, da Axelsen var elev dér i 1660'erne. I november gik turen igen til hans gamle skoleby, hvor han sammen »med andre« bar Susanne Wandal til graven »udi domkirken«. Hun var enke efter hans rektor magister Niels Jensen og havde været hans værtinde i de syv år, han gik i skole i byen.

Men han søgte også nye indtryk. Sidst i juni 1682 registrerede han sit første besøg i Aalborg, og han fik snart kontakt med egnens præster. Hen på efteråret var han blandt fadderne ved en barnedåb i Tostrup præstegård hos provsten, og i februar 1683 var han til bryllup i Øster Bjerregrav præstegård ved Randers. En af hans gode venner, der også var præst, blev gift med en broderdatter af præsten dér. Brylluppet stod en torsdag, og den følgende søndag prædikede Axelsen i alle vennens tre kirker, så hjemrejsen til Vesterbølle gik over Lindum, Bigum og Vammen. I maj samme år var han i Ullits, hvor Christen Stistrup måtte begrave sin ældste stedsøn¹.

Det ser ud, som om Laurids Axelsen snart har plejet omgang med en række af egnens præster. De var i øvrigt ofte bundet sam-

men af familiebånd. Helt afgørende for hans mange år i Himmerland blev den forbindelse, han fik til præstegården i Ulbjerg. Her havde Mads Pedersen Farstrup siddet som sognepræst i Ulbjerg og Lynderup sogne i næsten 50 år. Som navnet siger, var han fra Farstrup, søn af den for længst afdøde sognepræst Peder Svendsen dér (se tavle 1, s. 143). Mads Pedersen Farstrups brødre, præsterne Svend i Vesterbølle og Jens i Farstrup, var døde lige som hr. Mads' egen søn Niels i Vammen; men endnu sad tredje generation efter hr. Peder i præstegårdene i Farstrup og i Barmer i Vesthimmerland og i Roslev i Salling².

En søster til hr. Mads, Else Pedersdatter, var gift med en gårdmand i Gjørup. Deres datter Inger er den første fra familie kredsen, som Laurids Axelsen gjorde bemærkninger om. Den 3. oktober 1683 kunne han fortælle, at hans »sognemand Christen Sørensen i Glerup« holdt bryllup med Inger i Ulbjerg kirke, hvor Mads Pedersen Farstrup viede dem.

Hr. Mads var »en gammel mand [midt i halvfjerdserne] og havde i mange år været meget svag især af podagra og chiragra [gigt i fødder og hænder]«, og da den strenge vinter 1683-84 gik på hæld, døde han og blev begravet i Ulbjerg. Hans svigersøn Christoffer Mogensen fra Sundstrup (se tavle 2, s. 144), der allerede havde holdt prædiken ved brylluppet om efteråret, blev nu ordineret og kunne snart rykke ind i præstegården i Ulbjerg med Margrete Madsdatter³.

Familieforbindelsen mellem den afdøde præst i Ulbjerg og hans efterfølger var imidlertid knyttet med flere bånd end vanligt. Da Christoffer Mogensen i 1674 holdt bryllup med Margrete Madsdatter, havde hendes fader allerede i syv år været gift med Christoffers søster Anna Mogensdatter (se tavle 3, s. 145). Christoffer var altså allerede svoger til hr. Mads, da han fik ham til svigerfader, og Margrete blev ved brylluppet svigerinde til sin stedmoder⁴.

Inden der var gået et år efter Mads Pedersen Farstrups død, tog det nye præstepar i Ulbjerg imidlertid afsked med forgængerens enke, for i februar 1685 blev Laurids Axelsen trolovet i

Ulbjerg præstegård med »sal. Hr. Mads Pedersens efterlever-ske«. Hendes broder Christoffer trolovede dem, og den 2. april stod deres bryllup samme sted. De blev viet af sognepresten i Thise i Salling Morten Thøgersen Holst. Han var gift med Anna Mogensdatters faster Lisbet Christoffersdatter (se tavle 4, s. 146).

Derefter holdt de nygifte deres indtog i præstegården i Vesterbølle. Her havde Axelsen året før fornyet den østlige ende af stuehuset, hvor der nu var »bryggers med bagstue, ovn, kjøln[e] [kølle til tørring af malt og humle], loft etc.«⁵.

Med sig hjem til præstegården havde han ikke blot Anna Mogensdatter, men også en række ret kortfattede optegnelser, som Mads Pedersen Farstrup gennem årene havde gjort. Fra den sidste halve snes år bestod de mest af oplysninger om de bidrag, som herredets præster havde måttet punge ud med til staten på grund af de store udgifter til den skånske krig (1675-79). I forlængelse af dem indførte Axelsen nu de notater, han havde påbegyndt, da han blev kaldet til embedet i Vesterbølle. »Continuation [fortsættelse] på adskilligt, som har tildraget sig her i Danmark og Jylland, fornemmelig her udi denne egn...«, begyndte han sine egne langt fyldigere optegnelser, og han fortsatte med at føre dem, til pennen svigtede ham i 1715.

Anna Mogensdatter havde ingen børn i ægteskabet med Mads Pedersen Farstrup, og også ægteskabet med Laurids Axelsen forblev barnløst. Da Axelsen tilsyneladende ingen slægtninge havde i sin nye egn – han omtaler aldrig sin slægt – var det forståeligt, at præsteparret i Vesterbølle med både opmærksomhed og deltagelse fulgte Farstrupfamilien, som Anna Mogensdatter havde været knyttet til, siden hun i 1667 blev gift med Mads Pedersen Farstrup, men især hendes egen slægt, som stammede fra Sundstrup.

Altertaul i Vesterbølle kirke. Den er fra 1591 med billeder af nadveren, korsfæstelsen og opstandelsen. Foto: Anders Riis.

Blandt præster og andet godtfolk

Mads Pedersen Farstrups oplysninger om, hvad han og herredets andre præster gav i krigsskat i årene fra 1676 til 1683, viser, at han og Anna Mogensdatter sad i gode økonomiske forhold. De hjalp flere børn i familiekredsen (se tavle 2), først og fremmest hr. Mads' sønnesøn, lille Mads, der tidligt mistede sin fader, men også Peder Thøgersen, der var barnebarn af Hr. Mads' første hustru. Axelsen nævner endnu et par af hendes børnebørn; men omtalen af dem skyldes måske ikke den fjerne familiekontakt, men snarere, at de hørte til herredets gejstlighed¹.

Laurids Axelsens korte notitser giver sjældent klare signaler om de personlige relationer mellem præsterne, men de understreger dog, at præstestanden nu udgjorde en ret sluttet verden, der var vævet sammen af talrige familieband. Slægten fra Farstrup, som tavle 1 viser, er et godt eksempel herpå. Da Laurids Axelsen vågent fulgte med i udskiftningerne i præstekalderne, især i Viborg stift, er det dog svært at afgøre, om hans bemærkninger om »Farstrupperne« kan tages som vidnesbyrd om, at han og hans kone har haft nærmere kontakt med dem. Brødrene Albert, Otto og Niels, der var præster i Viborg stift, ville sikkert i alle tilfælde være blevet registreret ved deres død. Deres kusine Kirsten fra Onsild er heller ikke nødvendigvis nævnt, fordi præstefolkene i Vesterbølle havde nøjere kontakt med hende. Hendes død i 1695 er anført med en bemærkning om, at hun var »født i Vesterbølle præstegård«².

Derimod var forbindelsen til Inger Andersdatter, der blev viet i Ulbjerg i 1683, og især til hendes søster Kirsten, tæt. I omtalen af Ingers bryllup nævnte Axelsen Farstrupperne for første gang, men hans og hans kones nære forbindelse til de to søstre bundede sandsynligvis i en helt anden slægtsforbindelse.

Inger optræder ikke oftere i Axelsens private optegnelser; men da hun nu var hans sognebarn, kan vi følge hende i kirkebogen. I 1684 fik hun og Christen Sørensen en søn døbt i

Vesterbølle kirke. Drengen blev båret til dåben af sin moster Kirsten Andersdatter, og blandt fadderne finder vi morfaderen Anders Mogensen i Gjørup. Allerede det følgende år døde Christen Sørensen imidlertid. Laurids Axelsen karakteriserede ham som »en god og ærlig dannemand«. Først på året 1686 omtales Inger Andersdatter som enke i Glerup; men senere samme år blev hun viet til Anders Sørensen i Glerup. Før året var omme, kunne Axelsen notere, at han »lørdag den 13. november sildig om aftenen« var »udi Anders Sørensens hus i Glerup efter begæring« og døbte en nyfødt søn, som fik navnet Christen. Sommeren efter blev Inger Andersdatter begravet i Vesterbølle, og vi hører derefter ikke mere om familien i Glerup³.

Derimod bevarede Laurids Axelsen forbindelsen med Ingers søster Kirsten, der var gift og boede i Viborg. Da hendes mand Jens Villadsen døde i 1697, omtalte Axelsen ham som »min vært i Viborg« og tilføjede, at »hannem succederede [efterfulgte] Morten Jensen Nybro«. Det viste sig at gælde både som ægtemand og som vært. Allerede i 1703 blev Kirsten gift tredje gang, og da hun selv døde i 1709, redegjorde Axelsen omhyggeligt for de tre ægtemænd, der alle havde været indvånere i Viborg. Den sidste Peder Olufsen Boller døde i 1715 og kaldes også »min vært i Viborg«⁴. Hos dem har Axelsen søgt logi, når han deltog i gejstlige forsamlinger i byen eller aflagde andre besøg i Viborg, der ikke kunne klares på en enkelt dag.

Laurids Axelsens oplysninger er som sædvanlig præcise. Han angav bl.a., hvor gamle søstrene var, da de døde, og vi kan deraf regne ud, at Kirsten blev født o. 1648 og Inger o. 1652. Men Mads Pedersen Farstrup har i sine optegnelser oplyst, at hans søster Else Pedersdatter først holdt bryllup med Anders Mogensen i Farstrup præstegård i 1656. De to søstre var altså ikke hendes døtre, men må stamme fra Anders Mogensens tidligere ægteskab.

Forbindelsen, som præsteparret i Vesterbølle opretholdt med Kirsten Andersdatter, var næppe begrundet i familieforbindelsen med Else Pedersdatter, der var stedmoder til pigerne. Sna-

rere var det hendes mand, der knyttede båndene. Det er i hvert fald fristende at antage, at Anders Mogensen var en ældre broder (eller halvbroder) til Christoffer Mogensen og Anna Mogensdatter. Ikke blot navnene (Mogensen/Mogensdatter) og bopælen i Gjørup (se senere) peger i den retning; men også hans forbindelse til præstefamilien og til borgerskabet i Viborg tyder på en social placering, der får ham til at passe udmærket ind i Sundstrupslægten, hvor præsteparret i Vesterbølle havde sine nære kontakter. Axelsens optegnelser giver blot ikke det afgørende belæg for, at Anders Mogensen hører til her.

Ved brylluppet i Ulbjerg i 1683 blev vielsen nok foretaget af den gamle sognepræst; men han var ikke morbroder til bruden. Christoffer Mogensen, der prædikede ved brylluppet, men endnu ikke var ordineret, var derimod sandsynligvis brudens farbroder.

Anna Mogensdatter var den yngste i søskendeflokken fra Sundstrup (se tavle 3). Hendes fader Mogens Christoffersen i Sundstrup var ridefoged både på Lynderupgård sydvestligst i Himmerland og på Eskær i Salling. Begge gårdene ejedes i de tider af slægten Parsberg. Hendes moder hed Mette Ibsdatter og var søster til Gunder Ibsen i Store Torup, der i 1648 havde skænket kirken i Ulbjerg en oblatæske af sølv. Under den svenske besættelse i 1650'erne havde sognefolkene imidlertid måttet »låne« den for at udrede den brandskat, besættelsesstyrkerne inddrev. Som erstatning lod Mogens Christoffersen efter krigen »på sine egne og Ulbjerg sognemænds bekostning« gøre en ny buddike (oblatæske) »ti lod vægtig« til kirken⁵. Annas slægt var altså holdne folk.

Som lige nævnt er det sandsynligt, at Anders Mogensen i Gjørup var en broder til hende. Derimod er det sikkert, at Christen Mogensen, der sad i den vestligste gård i Gjørup, hørte til Sundstrupfamilien. Han var en velstillet bonde. Hans ene søn Mogens havde Mads Pedersen Farstrup holdt i skole, først i Ulbjerg og senere en tid i dansk skole i Viborg. Måske blev Mogens boende i Gjørup. Han blev i hvert fald gift med Karen Jens-

datter Pop i Store Torup, enke efter herredsfoged i Rinds og Gislum herreder Anders Christensen Aalestrup. En anden søn Christen Gjørup var købmand i Aalborg og blev 1705 rådmænd i byen. Det noterede Axelsen sig, mens han ikke har nogen bemærkninger om, at Christen Gjørup blev borgmester samme sted i 1713. Axelsen fulgte altid nøje, hvad der skete i Viborg, mens hans viden om, hvad der foregik i Aalborg, var mere begrænset og tilfældig. Christen Mogensens enke døde hos en datter, der var gift i Store Binderup⁶. Laurids Axelsen røbede ikke, hvor megen kontakt han og Anna Mogensdatter havde til denne familie, men han fulgte interesseret medlemmernes fremgang og afgang.

En anden broder til Anna Mogensdatter, Christoffer Mogensen i Sundstrup, blev som nævnt Mads Pedersen Farstrups efterfølger i Ulbjerg (se tavle 2). Han var 48 år gammel, før han fik kaldet dér, og havde ikke været præst forud. Familiekontakterne mellem Ulbjerg og Vesterbølle præstegårde blev dog kun kortvarig, for allerede i 1686 døde først Margrete Madsdatter og godt tre måneder senere Christoffer Mogensen.

Deres datter Mette Christoffersdatter forblev ikke i præstemiljøet, men gled som flere andre fra Sundstrupfamilien ind i borgerskabet. I 1695 blev hun gift med rådstueskriver Johannes Eriksen i Viborg. Frem til 1707 noterede Axelsen sig fire barnefødsler hos rådstueskriveren i Viborg, og da Karen Ugelrise, der var opkaldt efter Johannes Eriksens første kone, døde i 1710, fik det gamle notat fra 1697 en tilføjelse om, at hun døde »af børnekopper«. Den nære kontakt til Mette Christoffersdatter, som Axelsen omtalte som »min kones broderdatter«, viste sig ved, at Anna Mogensdatter bar de to ældste af børnene ved dåben. Endnu i februar 1716, da Anna Mogensdatter var død og han selv var ophørt med at gøre sine private notater, fik han sin »gode nabo Claus Bork i Gedsted« til at vie et par i Vesterbølle, »thi jeg var selv i Viborg til Johannes Eriksens begravelse«⁷.

Endelig omtaler Laurids Axelsen sin kones ældre søster Agate (se tavle 3). Han nævnte hende ikke før i 1699, da hendes søn-

ner, borgmester og handelsmand Niels Hård i Viborg og student Peder Hård i Øls præstegård, døde med ganske få dages mellemrum. Agate boede da endnu på Hersomgård, hvor hendes mand Vogn Jakobsen havde været forpagter i mange år. Næste år flyttede de til Lynderup i Skivum sogn. I 1702 fik Agates datter Mette Hård bevilget skilsmisse fra manden, der havde forladt hende 11 år før. Året efter mistede Agate endnu en søn Søren Hård, der var borger og handelsmand i Viborg, og i 1704 døde datteren Mette. Præstefamilien i Vesterbølle støttede den hårdt hjemsøgte familie. Da Mette Hårds datter, Johanne Sørensdatter, i 1706 blev trolovet med Christen Hansen fra Bromølle i Vesterbølle sogn, stod trolovelsen i præstegården i Vesterbølle. Kort efter døde Agate, og året efter giftede enke- manden, Vogn Jakobsen, sig igen med en præsteenke fra Rød- ding ved Viborg⁸.

Laurids Axelsen dvælede i omtalen af Agate og hendes børn vanen tro ved livets afgørende tildragelser som fødsel og død; men han forbigik ét væsentligt træk i hendes historie. Det kommer man på sporet af, hvis man bider sig fast i en bemærkning fra 1703. Da nævnte han, at svogeren Vogn Jakobsens »eneste datter«, Maren Vognsdatter, blev gift med præsten i Assels på Mors⁹. Man spørger så uvilkårlig: Hvem var da fader til Agates datter Mette Hård, og hvorfor kaldes alle hendes børn, som Axelsen ellers har nævnt som Agates børn, altid for Hård uden fadernavn?

Selv om Mads Pedersen Farstrup også var diskret i sine optegnelser, har han dog så mange supplerende oplysninger, at man ved hjælp af dem ret sikkert kan finde en sammenhæng. Han oplyser f. eks., at Vogn Jakobsen også hed Hård. Allerede Ignatius Becher nævnte i sin kommentar til dagbøgerne i 1813, at han var broder til en Christen Hård, der i begyndelsen af 1670'erne var foged på Randrup ved Viborg og formentlig også på Hersomgård. Gårdene havde samme ejer midt i 1600-tallet. Natten mellem den 23. og 24. marts 1674 »skød Christen Hård sig ihjel på Randrup ved Viborg«, fortæller Mads Pedersen

Farstrup. Der må være tale om et selvmord. Det understreges af de to præsters diskrete behandling af manden, og det støttes af, at Becher i en note talte om »den ulykkelige Christen Hård«¹⁰.

Året efter den triste begivenhed kom en »lille Maren Hård fra Hersomgård« til Ulbjerg præstegård og »forblev hos os«, hedder det hos Farstrup. Da hun i 1677 blev sendt til Viborg for at lære at sy, kaldte han hende Maren Christensdatter Hård. Hun var altså datter af Christen Hård; men hun kom fra Hersomgård, hvor Agate Mogensdatter netop i 1677 holdt trolovelse og kort efter bryllup med Vogn Jakobsen, der nu var blevet foged og fuldmægtig på Randrup¹¹.

Agate havde altså først været gift med Christen Hård. Hun er moder til Maren Christensdatter Hård; men Christen Hård er også fader til de andre fire børn, som Axelsen så diskret altid omtalte som Agates børn, uden fadernavn. Efter det oplyste kan de udmærket alle være født før 1674.

Efter brylluppet på Hersomgård i 1677, hvor Mads Pedersen Farstrup sendte brudeparret syv sletdaler, og hvor han sluttede sit notat om begivenheden med et »Gud give held og velsignelse«, havde Vogn Jakobsen og Agate Hersomgård i forpagtning, til ejerne solgte den i år 1700. Da de allerede i maj 1678 holdt barsel, kom sønnen til at hedde Christen Vognsen Hård. Den næste dreng blev opkaldt efter Vogns fader¹². Deres »eneste« datter kom, som vi allerede har hørt, til at hedde Maren Vognsdatter. Hun skulle måske erstatte den Maren, som Agate i 1675 havde sendt fra Hersomgård til de barnløse præstefolk i Ulbjerg, og som i 1685 fulgte med moster Anna til Vesterbølle. Her skal vi snart møde hende igen.

Da Laurids Axelsen og Anna Mogensdatter holdt bryllup i Ulbjerg præstegård, var det som nævnt Annas onkel fra Thise, der viede dem (se tavle 4). Han hed Morten Thøgersen Holst og var gift med Annas faster Lisbet Christoffersdatter. Selv om fasteren døde allerede i november 1687 i Grættstrup, hvor sognets præstegård lå på den tid, blev forbindelsen mellem præsteparret i Vesterbølle og familien i Salling dog opretholdt gennem mange år.

Lisbet Christoffersdatter havde først været gift med Jens Christensen Gammelgaard, der døde i 1660. Fra hendes første ægteskab nævner Axelsen sønnen Christoffer Jensen, der var ridefoged på Rydhave. Han fulgte tilsyneladende en tradition i mode-rens familie i valget af livsstilling. En datter, Karen Jensdatter, nåede som sin moder at blive gift med to præster¹³.

Som nævnt blev forbindelsen til Grætrup præstegård bibeholdt efter fasterens død. Da Morten Holst den 19. september 1688 holdt bryllup anden gang på Hostrup, der ligger helt mod sydvest i Salling, med Dorte Nielsdatter, var det Laurids Axelsen, der viede dem i Lihme kirke. Derimod forbigik han diskret, at der blev barsel i Grætrup før året var omme. Han kunne jo ikke vide, at det var hans efterfølger i Vesterbølle præstegård, der ved den lejlighed så dagens lys.

Hr. Morten »døde hastig« allerede i 1694, og næste år viede Axelsen efterfølgeren i embedet Ulrik Blichfeld til enken i Thise kirke. I 1699 var der intet i vejen for at notere en barsel i Grætrup. Ved en brand i præstegården i 1707 »blev aldeles intet reddet«, og da Blichfeld døde i 1710 »efter med stor bekostning [at have] ladet præstegården opbygge«, var han »ikke gammel, men en ærlig, skikkelig og lærd præstemand«. Sympatien er åbenbar både for Morten Holst og ikke mindre for hans efterfølger¹⁴.

Det er imidlertid børnene fra Lisbet Christoffersdatters andet ægteskab med Morten Holst, vi hører mest om. Der var tre sønner, der alle gik i faderens fodspor. Mindst oplyser Axelsen om Jens Mortensen i Junget. Han boede også mest afsides i forhold til Vesterbølle¹⁵.

Flest notater er der om Thøger Holst, der i 1690 kom til Farsø, hvor han fik præstens datter Anna Galschytte og snart også kaldet. De ni barnefødsler gav anledning til lige så mange notater; men Axelsen fulgte også familien Galschytte med interesse. Særlig blev præsteparret i Vesterbølle dog grebet af Thøgers sygdom. I marts 1705 var han med andre præster i Viborg til bispindens begravelse. Her blev han

»af et hastigt tilfald angreben, som af en rørelse, [så] at han i nogle dage intet kunne tale eller komme hjem til sit hus«. Omsider blev han »ført hjem i en karosse [lukket stadsvogn], men måtte mestendel kontinuerlig holde ved sengen og kunne aldeles intet efter denne dag forrette i hans embede«.

Året efter døde han, og endnu et år senere giftede enken sig med efterfølgeren i embedet¹⁶.

Den sidste af Lisbet Christoffersdatters sønner var Christen Mortensen Holst, der i 1695 blev præst i Lovns. Foråret efter stod hans bryllup i Vesterbølle præstegård med Maren Christensdatter Hård. Før Axelsen sluttede sit notat med et »Gud give dennem lykke og velsignelse«, indføjede han et »meis sumptibus [på min bekostning]«. Maren har været betragtet som barn af huset. Axelsen mærkede sig i de kommende år alle barslerne i Lovns præstegård, undertiden med et »... gjorde Maren Hård i Lovns barsel«. Det er påfaldende, at han i sine notater kun kaldte hende Maren Christensdatter ved brylluppet. I den ene situation skulle oplysningerne i notaterne tilsyneladende være præcise¹⁷.

I kirkebogen for Vesterbølle sogn lagde Axelsen imidlertid endnu flere kendsgerninger frem. Det skete, da han den 18. december 1695 indførte, at nu

»er hr. Christen Mortensen Holst, sognepræst til Lovns og Alstrup i Gislum herred, samt Maren Christensdatter Hård, trolovede her i mit hus efter foregående kongelig dispensation; thi de er besvoglede i andet og tredje led«¹⁸.

Danske lov opregner i 3. bog 16. kap. de »personer, som for slægts- og svogerskabs skyld ikke må samles i ægteskab«. I følge artikel 3 omfatter det bl.a. »de, som i andet og tredje led er beslægtede, det er søskendebørn og næstsøskendebørn«; men i dette tilfælde kunne der gives dispensation. Axelsens omhygge-

lige bemærkning herom i kirkebogen røber samtidig, at slægtsforholdene har været, som det ovenfor er antaget.

Christoffer

1. led Mogens Christoffersen Lisbet Christoffersdatter
2. led Agate Mogensdatter Christen Holst
3. led Maren Hård

Vi vil senere ved omtalen af forholdene i Bromølle få at se, at præsteparret i Vesterbølle på deres ældre dage også tog sig af Agate Mogensdatters børnebørn.

Da Christen Sørensen Testrup op mod midten af 1700-tallet skrev sin *Rinds Herreds Krønike*, fremhævede han om Ulbjerg sogn, at der dér tidligere havde »levet velhavende folk, som plejede særdeles at holde sig bedre i klædedragt end i omliggende sogne«¹⁹.

Anna Mogensdatters slægt havde rod her. I hendes moders familie var der velstand, og hendes fader var ridefoged og heller ikke uden økonomisk formåen. Flere i familien hævdede sig over den almindelige bondestand som fogeder, forvaltere og forpagtere på herregårde. Enkelte af dem, der sad i almindelige bondegårde, havde børn, der drog ind til købstæderne og vandt sig en position i Viborg og Aalborg. Flere af pigerne i familien blev gift med egnens præster.

Det var i denne kreds af præster og solide folk med rod i bondestanden, at præstefolkene i Vesterbølle følte sig hjemme. Det var herfra, at Laurids Axelsen med opmærksomhed og interesse fulgte dagliglivets hændelser og tidens store begivenheder.

Den unge enevælde

Laurids Axelsen kom til Vesterbølle kort efter, at Danmark i den skånske krig (1675-79) havde sat alle kræfter ind på at genvinde de tabte provinser øst for Øresund. Selv havde han jo måttet gøre tjeneste som skibspræst i krigens slutning. En af krigens følger var, at staten fik nye økonomiske byrder lagt oven i de vanskeligheder, man stadig havde efter svenskekrigene. Men desuden var den omorganisering af administrationen, som man var begyndt på efter indførelsen af enevælden i 1660, også gået i stå.

I 1680'erne tog man så med »en bemærkelsesværdig energiuudfoldelse« fat på at reformere en lang række forhold. Samtidig med at man bevidst sigtede mod at øge statens indtægter og samle magtens tråde, stræbte man efter at gøre grundlaget for styret mere systematisk og ensartet. Allerede i sine første år i Vesterbølle var Axelsen opmærksom på reformerne og gjorde sine notater derom.

Hans optegnelser fra 1683 viser, hvor stærkt de virkede på ham. Her fastslog han i en større oversigt, at »dette år har været mærkeligt i Danmark«. Især matrikuleringen, der stadig vurderes som »måske tidens største administrative bedrift«¹, optog ham meget. Den skulle danne grundlaget for den skatteudskrivning, der var blevet statens væsentligste indtægtskilde, efter at man havde skilt sig af med det meste af krongodset. Axelsen dvæler især ved landmålingen, som han oplevede den i Vesterbølle og Østerbølle sogne i høstens tid 1683. Han giver en meget præcis skildring af hele fremgangsmåden.

»Alle agre al Danmark over er blevet målt med sær [særlige] dertil af stål (jern) beredte lænker, mellem hvert kvarter sad en ring af messing ec [for eksempel]. Agrene blev målt i længden og i bredden. Dertil lod sig bruge adskillige standspersoner, nogle som målte, og nogle som beskrev

målingen. Siden blev jorden takseret af visse dertil udnævnte bønder, hvor meget sæd hver ager kunne tåle, og hvor god jorden kunne agtes. Dog var de tagne i ed, at ingen skulle få noget at vide derom. Desligeste blev alle heder, skove, moser og enge takserede og beskrevne«.

Han har hørt, at der var over 400 personer i gang over hele landet.

»Siden lå de længe i Viborg, ligesom i kvarter, måske fordi de skulle deres forretning dér sammesteds skriftlig forfatte«.

Man måtte vente til november 1687, før resultatet blev offentliggjort »her i herredet og egnen«².

Den nye Danske lov, der ligeledes kom i 1683, bemærkede han sig også. Det, der især gjorde indtryk, var, at »alle andre love, recesser, ordinanser og forordninger er kasseret og ophævet, så vidt de ikke udi samme lov er indesluttet eller bekræftet«. I 1687 forberedte man derefter ændringer i den lokale retspleje. Alle herredsfogeder og skrivere »her af Jylland« var derfor samlet i Viborg. Regeringen ønskede at formindske retskredsens antal ved at lægge to eller tre herreder sammen. Resultatet kom i februar 1688, hvor det på tinge blev meddelt, »at Rinds herreds og Gislum herreds ting skal nu herefter holdes under ét, hver torsdag i heden mellem Østerbølle og Knudstrup«. Endelig kom sidst i 1688 »tvende personer« til præstegården og »slog alle gamle skæpper, bismere, alener etc. i sønder og tog ed af bønderne, at de herefter hverken skulle bruge gammel mål eller vægt«³.

Mens reformerne i 1680'erne gjaldt udbygning af enevældens administration i Danmark, var hensigten med kalenderreformen, som blev gennemført i år 1700, at få orden i tidsregningen. Danmark fulgte eksemplet fra de fleste protestantiske lande og gik nu over til den gregorianske kalender, som de ka-

tolske lande havde indført allerede i 1582. Axelsen måtte læse forordningen derom op i sine to kirker og anførte reformen i korthed i sine notater: Februar 1700 skulle kun have 18 dage, og påskedag skulle holdes den 11. april⁴. Ved at gå fra den 18. februar (l.s. i fasten) til mandag den 1. marts og placere påskedag den 11. april, opnåede man både, at år 1700 i overensstemmelse med den gregorianske kalender (ny stil) ikke blev skudår, og at der ikke blev grebet forstyrrende ind i kirkeåret.

Enevælden ønskede også ensartethed i kirkelivet. I det »mærkelige« år 1683 kom der påbud om, at børn skulle døbes efter prædiken, ikke før, »som indtil havde været brugeligt«. Man måtte heller ikke mere »synges for lig på gaden«, og det blev forbudt »kvindfolk at følge lig«. Det undrer lidt, at Laurids Axelsen slet ikke nævnte *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual*, der kom i 1685 og gav regler for gudstjenesterne; men det var måske en del af hverdagen, der ikke behøvede at nævnes. Derimod var han opmærksom på, at kongen samme år forundte »de papistiske fri og åbenbare religions exercitium [udførelse] på visse steder i Danmark«. Ligeledes bemærkede han den ny alterbog i 1688 og det nyt graduale og den ny salmebog i 1699. Gradualet (med messesangen) og salmebogen fik Thomas Kingo lov til at lade trykke og forhandle. Axelsen havde ikke meget til overs for den fynske biskop, der ved sin forlagsvirksomhed »samlede en stor hob penge af kirkerne«⁵.

Det var heller ikke uden en let forundring, at Axelsen i 1686 bemærkede, at nu »er kirkerne her i Danmark bortsolgt til hvem, sin vil købe«. Hans bemærkning om, at præsteenken i Øls havde købt Øls, Hørby og Døstrup kirker, bekræftes da heller ikke af *Kronens skøder*. Han ville ellers vide, at hun var den første af »privat [borgerlig] stand«, der havde købt »sådant gods«. Men staten fattedes penge. Allerede næste år meddelte en plakat, »at hvem der ville købe jura patronatus, af hvad stand de end var, skulle sig i amtstuerne melde«⁶. I de følgende år gjorde Axelsen flere gange en bemærkning, når der blev handlet med egnens kirker. Han var især opmærksom på træk, der

gik mod tendensen i Danske lov. Efter den var retten til at kalde præst og degn forbeholdt personer, der »er enten adel ... eller især [specielt] af kongen privilegerede«⁷.

Det forbavser måske ikke så meget, at Laurids Axelsen kunne slå ned på de væsentlige nydannelser, der blev gennemført i hans tid. Som præst i sine sogne måtte han jo bekendtgøre mange af dem. Det, der slår én, er derimod den præcision, der præger hans korte karakteristikker af flere af de nye bestemmelser.

Hr. Laurids i Bølle

Fra 1646 havde præsterne i Jylland været forpligtede til at føre protokol over døbte og trolovede, viede og døde i deres menigheder. Vi ved ikke, om påbudet er blevet efterlevet i Vesterbølle og Østerbølle, da der ikke er overleveret kirkebøger ældre end dem, som Laurids Axelsen anskaffede, da han kom til sognene. Han indledte begge bøgerne med en bemærkning om, at de er anskaffet »på kirkens bekostning«, og at »begyndelsen er gjort fra pinsedag 1681«¹.

Derefter førte han kirkebøgerne med sikker hånd gennem de mange år, han sad i kaldet. Skriften er letlæst og udtrykkene præcise. Først i løbet af 1716 bliver det slående, at pennen er ført af en gammel mand, der var ved at miste magten over den, og for 1717 er det kun enkelte indførsler, der er gjort af Laurids Axelsen selv. Meget tidligt giver noterne ikke blot oplysning om de kirkelige handlinger, han har udført. Ofte følger han også kommentarer eller yderligere informationer til. Derved bliver kirkebøgerne et ypperligt supplement til hans private optegnelser, der mest drejer sig om forhold og begivenheder uden for hans egne sogne. Kirkebøgerne har efter sagens natur en snævrere horisont. Dels dækker de et nøje afgrænset geografisk område, dels er emneområdet bestemt af de kirkelige handlinger, som skulle registreres.

Han afslører i begyndelsen lidt usikkerhed om, hvad der skulle medtages i bøgerne. Det første afsnit kaldte han »fortegnelse på dem, som er fødte og døbte« i menigheden, og han nåede i 1682 og 83 at anføre fødselen af i alt tre dødfødte børn i Vesterbølle. Notaterne er senere streget ud, og vi finder ikke flere bemærkninger om dødfødte børn. En optegnelse i bogen for Østerbølle om begravelsen af et dødfødt barn dér i 1682 har han derimod ikke fået slettet. Hans ændrede praksis bringer bøgerne i overensstemmelse med Danske lov, der fastslår, at hver præst skal anføre navnene på dem, han trolover og vier til-

sammen, »så og de børns [navn], som han døber i sit sogn, ægte og uægte, tillige med faddernes navne«².

Af kopibogen i Viborg bispearkiv fremgår det, at bispen på provstemodet i efteråret 1683 indskærpede en række af de bestemmelser, der netop var blevet formuleret i den ny lov. Præsterne skulle holde sig fra splid og kun komme til tinge, når det var »højlig« fornødent, og efter at de først havde rådført sig med provst eller bisp derom. Der var desuden nogle steder i stiftet, hvor man kun skriftede i kirkerne »på nogen få og visse tider om året«. Her måtte de

»tage sig vare og forholde sig efter loven, som siger, at sakramentets forretelse på landsbyerne skal ske ordinarie på den ene søndag i hovedsognet og på den anden i annekset«.

Provsterne skulle også se til, at fæsterne af kirketienderne levere deres ydelse til kirkerne i penge eller korn.

Mellem kopierne af bispens breve findes i øvrigt et svar til Axelsen fra 1682. Han må have klaget over, at han havde vanskeligheder med at få sine udgifter til altervin dækket. Bispen fandt hans begæring »i alle måder ret og billig« og pålagde kirkevægerne at »forskaffe velbemeldte hæderlige mand den tilagte andel vinkorn, så godt og ustraffeligt, at han dermed kan og vil være fornøjet«.

Men bispen glemte ikke på mødet i 1683 at fremhæve de bestemmelser, der imødekom hans egne interesser. Han mindede »med største alvorlighed« provsterne om, at præstegårdens rentepenge (afgift til bispen) skulle han »ufejlbarligen« have »til fastelavn i det sidste«. Desuden skulle provsterne »endelig med al flid« sørge for, at »forfaldne lejemålsbøder« blev erlagt til første provstemode. Både præster og provster, der så gennem fingre med deres pligter, ville blive tiltalt.

I sommeren 1684 kom bispen i øvrigt på visitatsrejse til Rinds, Gislum, Aars og Slet herreder. Han meldte sin ankomst i Vester-

bølle til den 4. juni. Han regnede med middagsmad i præstegården, men ville derefter rejse til Ullits, hvor han skulle have aftensmad og natteleje hele to gange³.

Laurids Axelsen deltog endnu ikke i provstemodet i Viborg, men der er ikke tvivl om, at bestemmelser og anvisninger nåede ham gennem tidens kanaler. Iveren efter at effektivisere styret skinner tydeligt igennem, både i den store aktivitet, der blev udfoldet, og gennem tonen, man anlagde. Man forsømte ikke nogen lejlighed til at understrege, at Danmark havde fået en »Kongelig Souveraine Arve-Regiering«, der af

»Kongernes Konge var sat paa den Kongelige Arve-Stol og Throne, og at Kongelig Majestæts allernaadigste Befalinger tjente til at styrke og formere Vores Kongelige Arve-Hus, Vores Arve-Riger og Undersaatter, til bestandig Velstand med timelig og evig Velsignelse«.

Kirkebøgerne røber, at Laurids Axelsen fra første færd tog embedets krav særdeles seriøst. Med præcision og fylde førte han dem, som vi kan se det af en familiehistorie, der kan uddrages af dem. Den tog sin begyndelse i hans andet år i sognene.

Da skulle han i februar 1682 for første gang trolove et par i Østerbølle sogn. Det var Niels Poulsen i Bygum og Kirsten Jensdatter sammesteds. »Han havde fæstet ryttergården dér i Bygum, næst sønden til Hans Jensens, herredsfogedens gård, og hun var født dér i gården«. I august samme år måtte Niels Poulsen og »hans trolovede fæstemø« imidlertid stå åbenbare skrifte i Østerbølle kirke. »De havde beligget hverandre, førend de blev udi ægteskab indviede«. Tre uger senere kunne de så blive viet, og efter yderligere seks ugers forløb havde de barnedåb. Sønnen Jens blev båret af Niels Poulsens søster, »hvis person og navn [var Axelsen] ubekendt«.

I årene frem til 1696 fik de derefter Poul, Ingeborg (død 7 uger gammel), Ingeborg, Las og Inger (død 1 år 1 måned gammel). Den 25. marts 1699 blev Niels Poulsen i Bygum begravet.

Han blev 55 år. Da Kirsten Jensdatter døde i januar 1706, omtales hun som »en fattig kvinde af Bygum«, omtrent 50 år gammel. Hun havde boet i ryttergården og døde »nu i en liden vrå i samme gård i stor elendighed og armod«. Det sidste, vi hører om familien, er, at 29. august 1706 begravnes »en liden fattig faderløs og moderløs dreng af Bygum, navnlig [ved navn] Las«, omtrent 14 år gammel. Der er ingen mulighed for fejltagelse. Det er deres Las. Laurids Axelsen henviste til både faderen og moderen med dato og årstal for deres begravelser.

Det viser sig altså, at Niels Poulsen og Kirsten Jensdatter var omkring 38 og 26 år gamle, havde gård i fæste og havde været trolovet i ca. $\frac{1}{2}$ år, da de måtte stå offentligt skrifte i Østerbølle kirke, før de kunne blive viet. Men det var ikke Laurids Axelsens påfund. Det var ganske efter de regler, som et par år senere blev konfirmeret ved Danske lov. Derimod er det hans fortjeneste, at vi får så fyldige og præcise oplysninger⁴.

Laurids Axelsen var omhyggelig, når han stod over for par, der ønskede at indgå ægteskab. Det viser en lidt speciel optegnelse fra 1685. Da trolovede han et par i Vesterbølle. Han var skomager fra Viborg og hun fra Vesterbølle, så det var helt efter bestemmelserne, at handlingen skulle foregå i Vesterbølle. Axelsen gav dem også seddel med om, at de måtte lade sig vie i Viborg. Nogen tid senere har han imidlertid indført et NB om, »at hun løb fra ham sønder ud her af landet; thi hun var dog et skarn«. Det kom aldrig til vielse, da skomageren døde kort tid efter. Men Axelsen viser med sine optegnelser, at han har fulgt sagen, til det ikke længere var muligt at foretage sig noget i den.

Hans forsigtighed skinner også igennem, da Niels Andersen i Vesterbølle ville troloves med sin tjenestepige, der var fra Lovns sogn. Hendes erklæring fra præsten dér nævnte ikke direkte, at hun ikke var gift. De blev dog trolovede, da hendes broder fra Gedsted forsikrede om, at hun var fri for ægteskab; men Axelsen nævnte omhyggeligt, at degnen og tre mænd her af byen var nærværende, så sagen kunne bevidnes.

I 1690 blev en rytter Gabriel Lükke, der var født i Westphalen,

men lå i kvarter på Studstrup, forlovet med »et kvindfolk fra Them, sønden Viborg«. Hun hed Maren Lauridsdatter. Lidt usædvanligt skete det i kirken, og det var heller ikke sædvanligt, at Axelsen noterede, at både degnen, herredsskriveren og hans kone og endnu to ægtepar var til stede. Men de var vidner til, at rytterens ritmester Friedrich Kreidel havde givet skriftlig tilladelse til ægteskabet, som det i ritualet blev krævet for militære personer. Axelsen syntes næppe om situationen. Han sluttede notatet: »Kvindfolket havde rytteren besøvet«.

Et bryllup uden forudgående trolovelse og lysning på Lerkenfeld i sommeren 1698 fremkaldte derimod ingen kommentarer. Blytækkeren fra Skive fik pigen, der tjente på gården, og vielsen skete i stuen på Lerkenfeld, alt »efter kongelig tilladelse«. Man aner landsdommerens indflydelse.

Tungest lå det, da en Oluf Frandsen i 1701 ville »indlade sig i ægteskab« med Gertrud Andersdatter i Glerup, der var enke. I kirkebogen er der indføjet en lang erklæring fra Anders Jensen og Jørgen Sørensen, der begge boede i Glerup.

Da de blev klar over, at Frandsen ikke kunne skaffe så nøjagtigt bevis for, at han var fri for ægteskab, som præsten syntes, »han kunne være forvaret med«, havde de alvorligt overvejet sagen og flittigt spurgt sig for. De forsikrede også, at deres præst havde foreholdt dem den forordning om »ægteskabs forløfter [sikkerhedsstillelse]«, som to gange om året blev oplæst fra prædikestolen. Sådan forberedt forsikrede de nu deres kære sognepræst, at

»Oluf Frandsen [var] fri og ledig for ægteskab på andre steder, så at han uden fare ved bemeldte Gertrud Andersdatter [kunne] troloves og vies«.

De vil også holde Laurids Axelsen fri for al fortræd og skade i alle måder, og skulle det vise sig, at det forholdt sig anderledes, ville de undgælde efter forordningen. Erklæringen er dateret Vesterbølle præstegård den 5. juni 1701 og underskrevet af Anders Jensen og Jørgen Sørensen.

Bortset fra de to underskrifter er erklæringen indført med Laurids Axelsens sikre hånd. Formuleringen røber ved hele sit indhold og de enkelte vendingers præcision, at det også er ham, der har forfattet den. Først da den var på plads i kirkebogen, kunne man sammen drage til Jørgen Sørensens hus i Glerup, hvor trolovelsen fandt sted.

Men tonen kunne også være tillidsfuld. I 1707 trolovede han et ungt par. Pigen var fra Bygum.

»Disse tvende personer havde tjent sammen i Brandstrup præstegård i Middelsom herred og der lagt deres venskab sammen. Han førte med sig en god rekommendationsskrivelse fra sin sognepræst og madfader hr. Hans Steenstrup«.

De blev gift i oktober og holdt barnedåb den følgende marts⁵.

Som vi allerede har hørt, medførte en krænkelse af det 6. bud, der fik følger, at de formastelige skulle stå åbenbare skrifte. Det foregik i kirken om søndagen straks efter prædiken. Under en pønitensesalme (bodssalme) gik synderen op og knælede i kordøren. Derefter trådte præsten frem og forklarede menigheden den begåede synds vederstyggelighed. Ved den havde synderen krænket både Gud, andre Guds børn og i særdeleshed denne menighed. Han spurgte så den skriftende, om han/hun: 1. bekendte synden, 2. af hjertet fortrød, 3. troede på Guds tilgivelse, 4. ville beflitte sig på et bedre levned og 5. hjertelig længtes efter at modtages i menigheden. På alle spørgsmål skulle der svares lydeligen ja. Drejede det sig om horeri eller letfærdighed, skulle kvinden desuden oplyse barnefaderens navn.

Slutteligen skulle synderen rejse sig, vende sig mod menigheden og sige:

»Jeg beder, at I Guds børn vil forlade mig denne min begangne forseelse og ikke støde eder på mig eller tage forargelse af mig mere«.

Efter endnu en belæring af præsten, der sluttede med et: »Gå bort i Herrens fred og syndet ikke mere«, og en salme, gik den afløste til alters med menigheden⁶.

Det åbenbare skriftemål må have lagt beslag på en hel del af præsternes tid. Dels skulle de følge med i, om der dukkede sager op, der burde få konsekvenser, dels skulle de tale med (forhøre) dem, det angik. I Axelsens kirkebog er der mange vidnesbyrd om, at han gik grundigt til værks. Hvor grundigt det kunne være, illustreres af en sag fra 1697, der dog var usædvanlig i næsten enhver henseende.

Den vedrørte nemlig en gammel kvinde, der efter hendes egen »regning og beretning« skulle være 76 år, og som nu havde til huse i Svingelbjerg. Hun berettede, at hun for over 30 år siden tjente i Fredbjerggård i Farsø sogn. Der blev hun besøvet af en karl fra Farstrup, men havde taget afløsning i Farsø kirke af hr. Søren Hansen i Torup, der for længst var død.

Laurids Axelsen var imidlertid ikke sikker på, at han havde fået rigtig eller fuld besked. Han skrev i hvert fald til hr. Thøger i Torup, der jo var hans kones fætter. Farsøpræsten kunne dog ikke give præcise oplysninger i sagen, men fæstede megen lid til det almindelige rygte, der gik om kvinden. Efter det skulle hun aldrig have taget afløsning, men i alle årene derefter være gået hen »i ubodfærdighed og sine synder og aldrig imidlertid været til alters«.

Derefter spurgte Axelsen kvinden, hvorfor hun ikke havde været til alters i de mange år, da hun dog havde stået skrifte. Hun kunne imidlertid ikke give ham et bestemt eller »fornøjeligt« (tilfredsstillende) svar herpå, og han følte sig derfor rimeligt bestyrket i den mening, at det almindelige rygte talte sandt. Nu fortalte hun så yderligere, at hun i de sidste 30 år af og til opholdt sig i Svingelbjerg hos en broder og efter hans død hos andre. I al denne langsommelige tid havde hun kun været til alters én gang. Det var sket i den forrige præst, Søren Prips tid. Hun stjal sig til det, sagde Axelsen, med et indskudt »om jeg ellers således må tale«. En nabopræst, der ikke kendte hende, havde

modtaget hende til alters, da han en dag forrettede tjenesten for hr. Søren. Endelig kunne sagen slutte.

»Efter så langt og farligt et ophold er jeg omsider kommet i erfaring om hende og hendes elendige tilstand og an-
nammede hende nu, efter fornævnte hr. Thøger Morten-
sens consentz [samstemmen] til åbenbare afløsning samt
den hellige nadver i henseende hun sig her i menigheden
så længe haver opholdt«.

Han så på kvindens stilling med stor alvor. Den var ikke blot
elendig, men også farlig. Men i en større sammenhæng var han
oprørt over,

»hvilke forargelige folk der huses og hjælpes mængstedes
af bonden, uden bevis, uden øvrighedens tilladelse og sog-
nepræstens vidskab. Gud til fortørnelse, andre kristne
mennesker til stor og farlig forargelse og en fattig Guds
ords tjener ikke til ringe fortræd i hans embede &c
[etc.]«⁷.

Allerede fra de første år var Laurids Axelsen skeptisk over for de
lidt vidtløftige beretninger, han tit blev præsenteret for. Det kan
ses i den række kirkelige handlinger, han forrettede omkring
nytår 1684. Juleaftens dag 1683 døbte han en pige i Vesterbølle
kirke. Moderen var Gertrud Smeds, »en gemen besøvet kvin-
de«, der havde gjort barsel i Svingelbjerg. Pigen blev ved dåben
båret af en »jomfru Cathrine Harbo«, og det blev oplyst, at fa-
deren var en karl fra Durup. Blandt fadderne nævnes Peder
Smed af Svingelbjerg, som efter Axelsens mening også

»nok var nærmest til barnet, thi bemeldte kvinde havde i
år og dag været hos ham, da de óg havde, efter naboernes
delation [angivelse], haft et skammeligt hus med hinan-
den«.

Trods præstens mistroiske holdning over for Peder Smed fik han dog afløsning den 20. januar 1684 – i en helt anden sag. Han havde engang været trolovet med en Gertrud Christensdatter, ikke at forveksle med Gertrud Smeds, men ville ikke gifte sig med hende »og blev derfor helt fra sakramentet«. Nu var hun imidlertid død, og han var derfor ikke længere bundet af sit løfte til hende. Det var vel anledning til, at hans forhold til menigheden blev ordnet.

I kirkebogen kan vi se, at Gertrud Christensdatter blev begravet, dagen før Peder Smed stod fadder til den anden Gertruds datter. Hun var aldrig blevet gift, men havde, før Axelsen kom til kaldet, været trolovet med Peder Smed. Han var fra Lille Torup, men havde fæstet en halvgård i Svingelbjerg. Det kom dog ikke videre med dem, for »de var blevet både lede og kede af hverandre«, og ingen kunne forene dem. Axelsen fandt, at »ligesom mange begynder deres ægteskab, så lykkes det også!«

Den lille pige blev begravet allerede den 14. januar 1684. Da moderen fik afløsning både for skørlevned og forsømmelse i læsning og sakramentets brug senere på året, omtaltes hun som Gertrud Smeds Mikkelsdatter. Gudmoderen Cathrine Harbo måtte selv tage åbenbare afløsning for hor i 1690. Da blev hun ikke længere benævnt jomfru⁸.

Men flere andre eksempler viser hans skepsis. Når Maren fra Vesterbølle fortalte præsten, at faderen til hendes barn var en kræmmer i Hobro, troede han hende ikke. Og Karens beretning om, at hun havde mødt Niels, som hun aldrig havde set hverken før eller siden, i heden mellem Lerkenfeld og Vognsild, og at »han så godt som havde taget hende med vold«, mødte Axelsen også det med et »Quasi vero [Også det! (spottende)]«. Han troede heller ikke Karen, der tjente i Bygum og udlagde en karl helt ovre fra Salling som barnefader. Han kendte godt rygten om, at husbondens søn »skulle være skyldig deri«. Det var blot aldrig blevet bekendt. Lidt resigneret slutter han: »De occultis non judicat Ecclesia [Om det skjulte dømmer kirken ikke]«⁹.

Men hvis fortællelserne blev for iøjnefaldende, og fordrejelserne ramte uskyldige, kunne harmen dog koge op i ham. Desværre ved vi ikke, hvad han sagde til de pågældende. Vi får kun kendskab til, hvad han hjemme i præstegården betroede kirkebogen, som da Bitte Niels' datter i Vesterbølle kom hjem fra sin plads i Gedsted og fik barn. Det blev døbt i foråret 1687, og en karl fra Ravnkilde ved navn Christen Sørensen blev udlagt som barnefader. Efter at de sædvanlige oplysninger er givet, følger imidlertid et stort NB i kirkebogen. Maren havde stået åbenbare skrifte i Gedsted. Der gik snakken, som efter Axelsens mening nok rummede sandheden, at det var en karl fra Gedsted, der var fader til barnet. »Men som slige kvinders vaner er, gav hun incertum procerto [det uvisse for det visse]«. Axelsen havde også fået fortalt, at hun i Gedsted udlagde en karl fra Knudstrup, der også hed Christen Sørensen, som barnefader. Hun oplyste oven i købet, at han var kommet til hende i Knudstrup. Det, der i Axelsens øjne gjorde hendes forklaring så oprørende, var imidlertid, at der netop i Knudstrup var en Christen Sørensen, der var broder til Thomas Degn, der sad i en af gårdene dér. Hun angav altså en sagesløs person, der boede så langt fra stedet, hvor hun skulle forklare sig, så der var en chance for, at usandheden ikke blev gennemskuet, og når hun senere skulle forklare sig på et nyt sted, valgte hun blot en ny fjern lokalitet. Axelsen narrede hun ikke, han harmedes, så det fornemmes helt ud i stilen:

»Dog her må det én gang for alle observeres: At alle horer og skøger, som besoves heromkring, de skal endes og vendes her i sognet, fordi de har her ligesom et asylum; derfor man og må fylde kirkens bøger med slig pak at antegne, da andre ærlige folk lidet håndhæves, men heller eftertragtes, hvorover den levende Gud dog engang i sin tid vil retfærdelig dømme«¹⁰.

Undertiden blev harmen tilsat en god del kritik mod forskellige

myndigheder. Gertrud Smeds i Svingelbjerg havde en datter Bodil, der gik i moderens fodspor. Da hun i 1694 måtte stå skrifte, udlagde hun en barnefader, der »skulle være født sønder ude«, men havde tjent hos en skomager i Viborg. Barnet fik hun i Holsten. I øvrigt kunne hun ikke oplyse noget om barnefaderen, men »før og af [skyndte sig også bort] meget uvist og stridigt, hvoraf óg let kan sluttes, hvor oprigtig hendes skriftemål og pønitense [bod] har været«. Snakken gik, at faderen skulle være en gift mand, som hun forleden sommer løb sønderud med. Men hun forlod ikke egnen for stedse. I 1700 var hun tilbage og tog skrifte i Østerbølle og udlagde denne gang »en bissekræmmer« til fader, »hvilket dog var løgn, thi hun havde ingen anden omstændelig beretning at gøre om samme person«. Hertil føjede han kritisk, at hun i sommeren 1698 havde sit tilhold hos herredsskriver Peder Andersen i Østerbølle, »der havde antaget hende uden bevis og uden min videnskab«.

Herredsfogeden Mathias Laussen på Lerkenfeld gik heller ikke ram forbi. Pigen, der tjente ham og hans kone, blev besøvet af ridefogedens tjener.

»Denne knægt gik siden og drev på Lerkenfeld som et klovløst nød [kvæg uden klove (bøjle til at sætte om halsen)] i år og dag og gik imidlertid ikke til alters. Drog også omsider derfra og fik ingen afløsning, hvoraf er at se, hvad tugt og disciplin der holdes på sådanne steder«.

Da Karen Huskones datter i Bygum skulle have afløsning for »den fjerde horunge«, sukkede han igen over, at »ingen verdslig øvrighedsperson enten kan eller vil se og straffe«.

Selv hans embedsbrødre kunne få kritiske bemærkninger. I 1711 havde Axelsen en soldat af landmilitsen til skrifte. Han havde i Knudstrup »tjent i gårde med pigen«, som han fik barn med. Hun havde gået til alters i Simested kirke, og nu tog sognepræsten dér, mag. Hans Foss, hende ikke alene i sin tjeneste uden pas og skudsmål, men endog til åbenbare skrifte i sin kirke.

»Heraf kan man se, hvor akkurat somme husbønder og somme præster forholder sig efter loven og kongelige forordninger, besynderlig i sådanne tilfælde«.

Gad vist, om provst Axelsen lod falde en bemærkning til sin yngre nabopræst om, at sognebørnene var bundet til sognet¹¹.

Der er ingen tvivl om, at Laurids Axelsen tog sin opgave som moralens vogter alvorligt. Han gav også ved flere lejligheder stærkt udtryk for både forargelse og harme; men det er svært at dæmme op for den menneskelige natur. Det lykkedes heller ikke i hans egen præstegård.

Den 5. januar 1695 trolovede han sin avlskarl Christen Lauridsen og Maren Pedersdatter, der også tjente i præstegården. »De havde besøvet hverandre, imidlertid de tjente i mit brød«, kommenterede Axelsen. Kun tre dage efter udlagde Christen Ladefogeds datter Sophie imidlertid samme »min avlskarl« som barnefader til en dreng, der blev begravet allerede den 20. januar. Den 2. februar stod Christen Lauridsen åbenbare skrifte i Vesterbølle kirke for forholdet til Sophie, så han kunne vies til Maren den 10. februar. Sophie ventede med sit skriftemål til den 21. marts, og den 21. april fik Christen Lauridsen, »som tjener hos mig« døbt »en liden dreng Laurids«.

Man fæstner sig straks ved, at der ikke er fordømmende omtale af hverken Christen eller Maren. Men det er mere bemærkelsesværdigt, at der ikke er tegn på, at de overhovedet skriftede for deres forhold. Par, der venter barn og derfor ønsker at blive gift, gik ellers tit til offentligt skrifte sammen. Ved barnedåben blev det også blot diskret noteret, hvornår forældrene til barnet var blevet viet. Det mest usædvanlige er imidlertid, at præstefamilien viste sin sympati for parret ved at lade Maren Hård, der gik som en datter i præstegården hos dem, bære drengen til dåben. I det sidste par år, før hun i 1696 blev præstekone i Lovns, ser det ud, som om hun forberedte sig på rollen som præstekone. Anna Mogensdatter i Vesterbølle præstegård bar ofte børn til dåben, både i sognene

og udenfor i familiekredsen; men det plejede ikke at være »uægte« børn¹².

Helt så forstående var pastoren ikke over for Anne Jensdatter, der tjente i præstegården et par år senere. Hun blev med barn og »kom af tjenesten til påske«, og en uge senere tog hun offentligt skrifte i kirken. Barnefaderen, der nu tjente udensogns, kendte han udmærket, for parret havde også fået barn et par år før, da de tjente hos Peder Bering i Knudstrup, og sammen været til skrifte derfor. Nu blev de imidlertid trolovet og senere viet i kirken, og få uger efter måtte Axelsen af sted og hjemmedøbe deres barn, der blev båret af jordemoderen. Holdningen over for dem var mere reserveret end over for det forrige par. Han omtaltes som »en dreng«, og hun havde »engang tilforn« ladet sig besove; men der var ingen direkte fordømmende bemærkninger¹³.

I 1709 oplevede de nu aldrende præstefolk i Vesterbølle situationen for tredje gang – i en ny variation. Til mikkelsdag 1708 rejste et par af deres tjenestefolk, men snart måtte Axelsen igen beskæftige sig med dem. Inger Christensdatter fra Svingelbjerg, der havde tjent dem i flere år, måtte til offentligt skrifte. Det var avlskarlen Christoffer Nielsen, som hun havde tjent sammen med i præstegården, der var fader til det barn, hun ventede. Han var »rejste over til Sjælland. Han var ellers en gift mand og havde boet en tid lang i Gedsted, hvor endnu findes hans kone Bodil Pedersdatter og hans søn Niels«. Inger Christensdatter fik en søn, der kun levede ganske få måneder; men i den tid nåede hun både at blive trolovet og viet, ikke med faderen til barnet, men med en karl fra Svingelbjerg. Axelsen virker ikke så opbragt i denne situation, som han kunne være, da han var yngre, men han havde vanskeligt ved at forlige sig med, at de to tjenestefolk

»havde bedrevet dette skarnsstykke i mit hus«. Det »vidste hverken min hustru eller jeg (eller jeg besynderlig) førend de begge var kommet af tjeneste og havde fået deres løn og afsked [skudsmål]«.

Men han slap for at vie Inger Christensdatter og hendes tilkommende søndag den 7. juli. Det blev foretaget »af hr. Claus Bork i Gedsted i min fraværelse«¹⁴.

Vi finder også et enkelt eksempel på skriftemål for lejermål, der ikke fik følger. Det fremdrages her, fordi notatet også viser, hvordan man måtte formulere sig i de tider, når man ville sikre sig, at oplysningerne blev forbundet med de 'rette personer. Året efter, at præstegårdens avlskarl Christen Lauridsen kunne gifte sig med Maren Pedersdatter, efter at han i kirken havde skriftet forholdet til Christen Ladefogeds datter Sophie, mødte der igen en Christen Lauridsen og en Sophie til skriftemål. Pigerne var lettest at skelne fra hinanden, for nu hed hun Sophie Nielsdatter; men for en sikkerheds skyld nævnes det dog, at hun er bitte Chrens søster i Vesterbølle og tjente Anders Jensen i Glerup. Da karlenes navne var identiske, understreges det, at denne Christen »tilforn havde tjent Anders Jensen i Glerup, men tjener nu hr. Christopher [præsten] i Gislum«. For folk, der var kendt i Vesterbølle, var forveksling nu udelukket. Hun

»beklagede [anklagede]« ham i øvrigt »på Lerkenfeld, hvor han og måtte give bøder, efterdi han gerningen ikke kunne nægte, alligevel de avlede intet barn sammen i samme deres løsagtighed«.

Vi ved desværre ikke, hvem der bragte sagen for birkeretten på Lerkenfeld. Lejermålsbøder nævnes kun denne ene gang i kirkebøgerne¹⁵.

Da Peder Smed og Gertrud Smeds fra Svingelbjerg fik afløsning i Vesterbølle kirke, blev det opregnet blandt deres forsyndelser, at de ikke gik til alters, og at han desuden havde vægret sig ved at lade sig vie til sin trolovede. Det offentlige skriftemål kunne altså være begrundet i andet end overtrædelse af det sjette bud; men vi må til Østerbølle for at finde de få tilfælde, der ellers forekom.

I efteråret 1693 tog en mand og et ægtepar alle tre afløsning,

fordi de i 2-3 år ikke havde været til alters, og halvandet år efter måtte en gårdmandsdatter fra Aalestrup frem og bekende samme brøde. I begge tilfælde havde de pågældende sat sig ud over Danske lovs bestemmelse om, at man ikke uden konsekvenser kunne »entholde sig« nadverens sakramente i et helt år. Kontrollen med, at kravet blev overholdt, var bl.a. knyttet til, at man for at komme til alters skulle »indstille sig for præsten i skriftestolen«. Det skete normalt dagen før gudstjenesten, og så længe skriftemålet varede, skulle degnen »stedse være til stede i kirken og nøje give agt på«, hvem og hvor mange der gik til skrifte. Det praktiske sigte hermed var, at man skulle vide, hvor meget brød og vin der skulle bruges ved altergangen næste dag. Dog blev der ikke lagt skjul på, at de mødte skulle »antegnes« ved navn og dag i en særlig forordnet bog, for at »man kan kende de forsømmelige«. Det var også for at sikre sig mod, at manglen på vin og brød skulle blive »de gudfrygtige til hinder i deres salighed og menigheden til forargelse«, at præsten skulle have en tavle hos sig i skriftestolen, hvorpå han »tegner tallet på dem, som har skriftet«. Det nævnes selvfølgelig ikke, at han samtidig havde en kontrol på degnen¹⁶.

En lørdag i september 1703 kom det til slagsmål i Østerbølle. Da slog Jens Christensen Skrædder sin stedfader »både blå og blodig og rykkede håret af ham«. I almindelighed ville huspektakler vel ikke føre til offentligt skriftemål; men sagen var speciel, da de den følgende dag »skulle gå til alters sammen«. Situationen er ikke forudset i Danske lov, der kun har taget højde for, om man »befindes i drukkenskab, den dag man har fået afløsning«. En afsluttende paragraf siger dog, at den, der »til Guds navns bespottelse« begår en større forseelse eller anden forargelse, skal straffes, »eftersom det befindes groft at have været«. Axelsen har fundet, at den målestok, der foreskrev offentligt skrifte i tilfælde af drukkenskab, også kunne anvendes i et tilfælde som det foreliggende¹⁷.

Men i Østerbølle sogn mødte Laurids Axelsen også et problem, som han ikke kunne løse. Da han i januar 1705 havde be-

gravet den 73-årige Margrete Jensdatter i Bygum, gav han oplysninger om både hende og hendes mand. De var født i sognet og havde begge en broder siddende i hver sin gård i Bygum. Hendes mand, der hed Anders Christensen Raakilde, havde »en tid lang« været herredsfoged i Nørlyng herred; men nu var de forarmede. De havde holdt til i et hus i Bygum i nogle år, men »levede meget ugudeligt og forargeligt«. Desværre dvælede Axelsen kun ved, at ingen af dem i mange år havde været til alters. Hun havde i de fire år, de nu havde opholdt sig i Bygum, ikke været i kirke en eneste gang, og de var ellers hverken skrøbelige eller sengeliggende. Axelsen har ikke sparet sig for at få dem på andre tanker, for han kunne konstatere, at ingen af dem kunne »ved noget middel bringes til omvendelse«¹⁸.

Det billede, vi i det foregående har fået af hr. Laurids i Bølle, er ikke fuldt dækkende. Det bygger nemlig på, hvad vi kan se om hans håndtering af embedet især i de situationer, der frembød problemer. Hvordan han forrettede de 350 gange barne-dåb, de 302 begravelser, de 94 vielser og de 68 åbenbare skriftemål, der blev holdt i Vesterbølle kirke, og de 182 gange barne-dåb, de 162 begravelser, de 41 vielser og de 32 åbenbare skriftemål, der blev holdt i Østerbølle i de ca. 35 år, han sad i kaldet, savner vi mere detaljerede oplysninger om. Det samme gælder alle de gudstjenester, han holdt gennem årene, og den omgang, han havde med sognenes folk i det daglige. Vi kan se, at han med levende interesse har fulgt, hvad der skete i by og egn og har gjort sine bemærkninger derom. Dem skal vi se på i anden sammenhæng.

Laurids Axelsen passede imidlertid til den tid, han fik at virke i. Den unge enevælde havde brug for loyale og nidkære tjenere. Det krav opfyldte han, og det blev også påskønnet. Da provsten hr. Carsten i Tostrup i 1689 blev »svag ligesom af en rørelse [lammelse]« og måtte resignere provsteembedet i Rinds herred, modtog Laurids Axelsen biskop Gluds »brev og ordre« om at være viceprovst, og et år senere, da Carsten Schytte var død, prædikede Axelsen over ham ud fra Hebræerbrevet 13, 7. »Kom

Kirkelige handlinger

Vesterbølle sogn

	A	B	C	D	E	F	G	H
1681	5	1	2	0	0	0	1	1
1682	11	2	4	3	0	0	0	3
1683	8	4	12	5	2	2	1	0
1684	10	0	9	3	1	1	2	5
1685	13	2	15	4	2	1	2	2
1686	13	3	8	6	0	0	5	3
1687	9	2	8	1	1	1	3	1
1688	13	3	7	2	3	1	2	4
1689	16	3	9	0	3	1	2	5
1690	4	1	12	1	1	0	2	5
1691	10	1	10	2	4	0	3	0
1692	13	1	8	3	1	0	0	2
1693	11	5	5	0	2	1	3	2
1694	11	2	10	2	3	1	5	5
1695	16	5	13	3	4	1	5	3
1696	9	1	8	1	1	0	5	1
1697	12	2	9	4	2	0	4	2
1698	8	0	11	4	1	0	4	1
1699	5	0	24	6	4	0	3	0
1700	4	1	11	0	1	0	1	0
1701	11	1	7	2	4	1	8	2
1702	11	0	4	2	0	0	3	1
1703	17	2	8	3	2	0	2	1
1704	11	2	7	3	2	0	1	1
1705	4	0	8	1	1	0	4	1
1706	6	0	3	1	1	0	1	0
1707	7	1	6	1	1	1	3	2
1708	6	0	4	0	1	0	2	0
1709	11	1	11	3	3	1	3	1
1710	5	1	14	2	2	0	3	1
1711	8	1	7	2	2	1	0	3
1712	11	2	6	3	2	0	4	3
1713	6	1	5	2	2	0	0	1
1714	15	3	5	3	1	0	2	4
1715	11	1	6	3	0	0	3	1
1716	9	1	6	0	3	0	2	1
I alt	350	56	302	81	63	14	94	68

A: fødte i alt

B: heraf »uægte«

C: døde i alt

D: heraf over 70 år

E: under 1 år

F: heraf »uægte«

G: vielser

H: gudstjenester med åbenbare skriftemål

Kirkelige handlinger

Østerbølle sogn

	A	B	C	D	E	F	G	H
1681	2	0	2	0	0	0	0	0
1682	6	0	3	0	1	0	1	3
1683	2	0	3	0	1	0	1	0
1684	6	1	2	0	0	0	1	0
1685	8	1	5	3	2	0	0	1
1686	2	1	6	3	0	0	3	0
1687	9	1	3	1	0	0	0	3
1688	6	2	11	2	4	0	0	2
1689	5	1	5	1	1	0	4	2
1690	7	0	8	0	4	1	0	0
1691	4	1	5	0	2	1	1	0
1692	7	0	4	3	1	0	0	0
1693	4	0	6	2	0	0	2	3
1694	8	0	3	0	3	0	2	0
1695	7	2	3	1	0	0	0	3
1696	7	0	4	0	1	0	2	1
1697	7	2	2	0	1	1	0	0
1698	4	1	6	1	2	1	0	3
1699	3	1	8	1	1	1	1	0
1700	4	0	6	0	1	0	2	1
1701	3	0	3	2	0	0	3	0
1702	3	0	2	2	0	0	0	0
1703	5	0	3	0	1	0	1	3
1704	7	2	6	0	3	1	1	0
1705	2	0	11	1	2	1	3	1
1706	5	0	8	1	0	0	2	0
1707	4	0	4	0	2	0	1	0
1708	5	1	2	0	2	1	1	1
1709	8	0	5	2	2	1	0	0
1710	3	0	7	1	1	0	1	0
1711	4	0	2	1	0	0	1	0
1712	3	0	0	0	0	0	1	0
1713	4	0	2	1	1	0	2	0
1714	5	1	2	0	0	0	1	1
1715	3	0	2	2	0	0	2	0
1716	10	3	8	3	2	0	1	4
I alt	182	21	162	34	41	9	41	32

A: fødte i alt

B: heraf »uægte«

C: døde i alt

D: heraf over 70 år

E: under 1 år

F: heraf »uægte«

G: vielser

H: gudstjenester med åbenbare skriftemål

Prædikestolen i Vesterbølle kirke. Den er fra 1632 og ses her fra det pulpitur, der først blev sat op i kirken omkring 1760. Foto: Anders Riis.

eders vejledere i hu, som har forkyndt eder Guds ord, og idet I betragte deres vandrings udgang, så efterligner deres tro!»

Axelsen blev nu provst og kom til at virke som sådan i 25 år. Hans notater fra provstemoderne er hans vane tro om det, han fandt bemærkelsesværdigt. I 1693 blev præsten i Højslev, Dømmerby og Lundø sogne dømt fra kaldet. To år senere var der en større ordination i domkirken, hvor blandt andre Christen Mortensen Holst, der skulle til Lovns og Alstrup menigheder, blev ordineret. I 1699 var det et par provsteudnævnelser, der tildrog sig hans opmærksomhed. Om efteråret blev sognepræsten ved

Sortebrødre kirke i Viborg provst for Fjends herred. Det var »nyt og usædvanligt«, at en Viborgpræst skulle være provst uden for sit eget herred. På provstekonventet om foråret var hr. Bertel Andersen i Store Brøndum blevet præpositus honorarius (æresprovst) i Hellum sogn, mens en anden skulle være virkelig provst. Det fandt han »nyt og underligt«. Man havde endnu ikke vænnet sig til den unge enevælde. Kongemagten, der på papiret syntes så uindskrænket, stod i mange henseender over for en bunden opgave. Den havde behov for folk, der ville støtte den unge enevælde, men havde få midler til rådighed for at vinde dem. Derfor greb man bl.a. til at uddele flotte titler. De imødekom folks forfængelighed ved at give dem plads i rangsystemet, men var ikke forbundet med nogen lønudgift for staten¹⁹.

Tronskiftet i 1699 betød, at gejstligheden fra Viborg stift den 19. september samledes i domkirken i Viborg. Her skulle de over for stiftsbefalingsmanden og bispem aflægge deres ed til den ny konge Frederik 4. »både mundtligt og skriftligt«. Men dermed var pligterne i forbindelse med tronskiftet ikke opfyldt. Den dag, Christian 5. blev begravet i Roskilde, skulle man overalt i riget forklare teksten fra 1. Kong 2. 1-4.

»Da Davids liv nærmede sig sin afslutning, indskærpede han sin søn Salomo: 'Jeg går nu al kødets gang. Vær stærk og mandig! Du skal holde Herren din Guds bud og vandre ad hans veje, holde hans love og befalinger, hans retsregler og formaninger, som de står i Moses' lov. Så vil du have lykken med dig i alt, hvad du foretager dig, og hvor du end vender dig hen, så Herren holder det løfte, han gav mig: Hvis dine sønner vogter på deres færd og af hele deres hjerte og af hele deres sjæl vandrer i trofasthed for mit ansigt, skal der aldrig mangle en af din slægt på Israels trone'.«

Man ville gerne have siddet i Vesterbølle kirke den novemberdag og hørt, hvad Axelsen fik forklaret sine sognebørn. Det ville især være interessant at konstatere, om han også fandt den un-

dertone i teksten, der kunne tages til indtægt for, at når blot de nye konger af Guds nåde overholdt kongelovens regler, ville der aldrig fattes en oldenborger på den danske trone. Knap 14 dage senere kom så kongens brev om, at man »måtte holde op at ringe for hans hr. faders lig«²⁰.

Skiftet på bispestolen i Viborg året efter skænkede Axelsen også særlig opmærksomhed. Han havde hidtil været vant til, at bispren var en ældre prælat. Glud, som han havde præsenteret sig for, da han kom til kaldet, døde som 71-årig i 1693. Henrik Gerner, der havde været præst i Birkerød og udstået hårdt fangenskab hos svenskerne under den anden svenskekrig på grund af hans deltagelse i et forsøg på at fratage dem Kronborg, døde nu også 71 år gammel. Den ny biskop var »en ung mand ved navn Bartholomæus Deichmann«, der både havde været feltpræst ved de danske soldater i Flandern og havde rejst med den danske prins Carl i Italien. Han er blevet karakteriseret som vel-talende, men med tilføjelsen, at »hans betydeligste gave var så afgjort at administrere«. Axelsens omtale af ham i de følgende år modsiger ikke den vurdering.

I 1705 tog Deichmann initiativet til oprettelsen af en kasse for enker efter stiftets gejstlige. Alle interesserede skulle indbetale to eller i det mindste én rigsdaler årligt. Til gengæld ville enken efter mandens død nyde en årlig sum penge. Axelsen har været interesseret. Han havde endnu på det tidspunkt anfægtelser over, at han havde måttet forringe kaldet ved sin ankomst. Det var også Deichmann, der i 1708 kunne indvi det ny konventhus bag alteret i domkirken. Da han i 1713 forlod Viborg for at flytte til Christiania i Norge som biskop, var det her bispren og provsteforsamlingen tog afsked med hinanden i lange latinske orationer, før alle, også den nye biskop Wildhagen, var gæster i bisperesidensen²¹.

Axelsen har ikke mange oplysninger om den økonomiske side af kirkens administrationen. I 1702 var alle præsterne i Hald amt forsamlet i Viborg. De var indkaldt af stiftsbefalingsmanden baron Frederik Kragh, der ville have deres tienderegir-

ster »for de tre næste og sidste år«. Det nævnes desværre ikke, hvad oplysningerne skulle bruges til; men bortset fra udgifterne til det korte opgør med svenskerne i året 1700 var den danske økonomi endnu ikke belastet af det store europæiske opgør. Et svar, som Axelsen i 1710 gav på en befaling om at fremsende en fortegnelse over præsternes indkomster, viser derimod, at gejstligheden nu var i forsvarsposition. Nu var Danmark med i krigen, og man kunne vente skatteudskrivning. Tiderne var vanskelige, og præsternes indkomster var uvisse og blev mindre og mindre år for år. Tienden, der skulle være den sikreste indkomst for dem, formindskedes stadig på grund af stor og usædvanlig misvækst. På grund af bøndernes store armod svigtede desuden det meste andet, man ellers burde nyde hos bønderne, eller det udeblev helt. Oplysningerne viser, at Axelsens indtægt af sognene var 142 rdl. 1 mk. Kun præsten i Simsted havde ca. 1 rdl. mere om året af sine tre sogne. Tostrup og Roum sogne gav kun præsten dér 46 rdl²².

Da Axelsen blev enkemand i 1714, drog han kort tid efter begravelsen til bispens i Viborg og frasagde sig embedet som provst i Rinds herred. Den, der indførte notatet om hans begravelse i Vesterbølle kirkebog i 1717, berettede, at han havde haft embedet som præst i sognene »med stor ære og berømmelse«, og at han havde været »en velforstandig og forsigtig provst« i Rinds herred²³.

Præstegården

Ved overtagelsen af kaldet i Vesterbølle havde Laurids Axelsen vist stor interesse for præstegårdens tilstand. Det kom tydeligt til udtryk i den omfattende korrespondance, han førte i forbindelse dermed. Som vi har set, tog han allerede i 1684 fat på at forbedre den stærkt forfaldne gård. Han begyndte med at skaffe sig bryggers, skorsten og ovn i den østlige ende af »indhuset« (stuehuset). Det har han fundet nødvendigt, hvis en husholdning skulle fungere i præstegården.

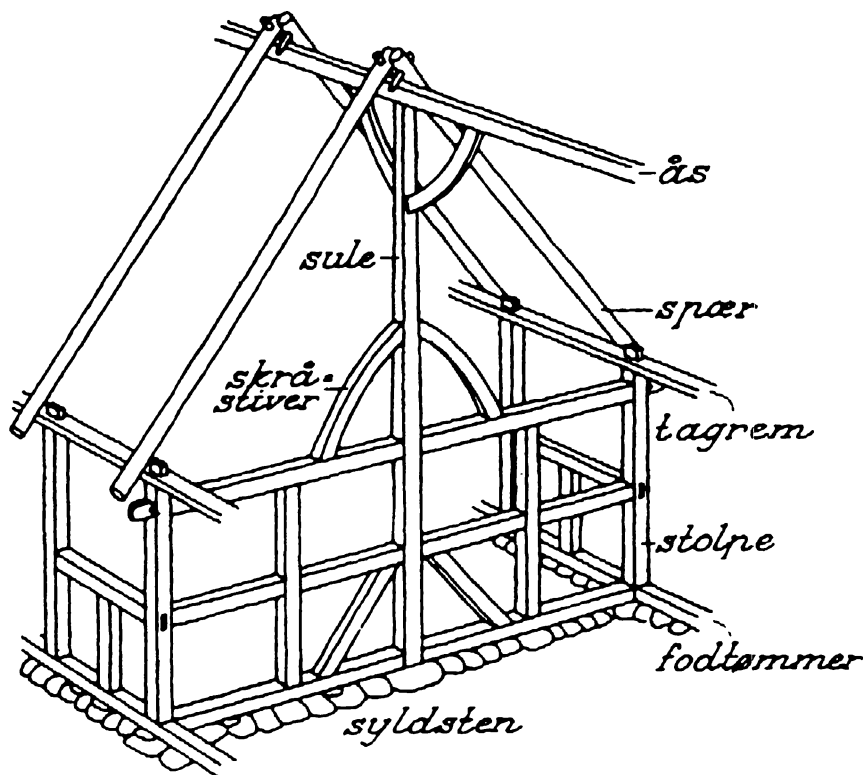
I de følgende år fortsatte han støt fornyelsen af gården. I 1685 tog han fat på det østlige hus. Det blev repareret og tækket, og 12 á 13 bindinger blev »af nyt bekostet«. I denne fløj af gården var der port, huggehus, fæhus og vognskjul. Året efter lod han opføre en hølade. Den stod »straks vesten for præstegården på fem høje syler«. Konstruktionen kendes fra fynske sulegårde, bl.a. Lundagergården, der nu står på Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Her finder vi en række fritstående søjler eller støtter ned gennem huset. De bærer åsen, som spærene og derved taget hviler på. I 1687 fornyede han endnu en fløj af udhuse. Han opsatte ikke mindre end 20 bindinger hus, hvor der nu var stald, gæstekammer og kornloft¹.

Efter disse anstrengelser fire år i træk indtraf der en kort pause i byggearbejderne. I 1690 lod han igen »arbejde og reparere« på præstegården. Endelig i 1692 satte han så kronen på værket, idet de syv vestlige fag af »adelhuset« (stuehuset) blev fornyet. Fornylelsen omfattede både grund og bindingsværk og kostede ham over 80 rdl., men så havde han også både kælder og storstue. Den sidste var altså klar i god tid, før han og Anna Mogensdatter skulle holde Maren Hårds bryllup med Christen Holst i 1696².

Hermed var genopbygningen af præstegården fuldført. Axelsen omtaler kun bygningerne én gang mere, da han i 1697 nævnte, at han igen havde ladet meget nyt tag oplægge. I de

kommende år samlede han kræfterne om haven, som han havde nævnt allerede i 1690. Da lod han kålgården sønden for haven indhegne med sten- og tørvediger. Han fremhævede, at arbejdet havde været hårdt både for hans folk og bæster, da han slet ikke havde haft fremmed hjælp dertil. Da han i foråret 1698 lod oplægge et nyt dige sønden om præstegårdens toft, fik han derimod nogen hjælp af bymændene de to sidste af de tre dage, arbejdet varede.

Haven betød imidlertid ikke blot slid. Allerede samme efterår kunne han både glad og stolt skrive:

Fynsk sulekonstruktion

Tegning, der viser sulekonstruktionen i en fynsk gård. Fra Dansk kulturhistorisk Opslagsværk bd. 1, s.544.

»Den 9. september tog jeg æblerne af de unge små abilder [æbletræer], som jeg har plantet i den lille have, jeg selv har lagt her ved præstegården. Og dette var den første frugt, som de bar. Jeg tror og vel, at de var de første æbler, som er vokset her i Vesterbølle. Thi her var ingen have før min tid«.

Endnu i hans sidste omtale af haven fra 1702 mærker man hans optagethed af den.

»I denne samme oktober måned, som faldt meget tør og magelig, har jeg ladet haven, som jeg selv har plantet her ved Vesterbølle præstegård, forbedre. Det vesterste kvarter opfyldte, gange gøre. Gangene staffere [pryde] med buksbom og isop. Digerne forbedre. Og toften runden om besætte med træer«³.

Axelsens præstegård lå vestligst i byen syd for vejen, der fører ud mod Holmen. Det er ikke muligt ud fra hans korte beskrivelser at bestemme alle husenes placering i forhold til hinanden. Østfløjen med porten har vendt hen mod landsbyen med den højtliggende kirke, mens høladen med de høje suler har dækket gården mod vest. Både den og beplantningerne, som Axelsen gennemførte, kan nok have været tiltrængt, hvis der skulle skaffes lidt læ, idet terrænet i syd og vest åbner sig ned mod åen og ud mod fjorden. Ignatius Becher, der udgav optegnelserne i 1813, mente da også, at Axelsen »skabte og fredede sig dér et lille eden i denne bare egn«⁴.

I sine sidste år var Axelsen optaget af at bygge et par gadehuse i Østerbølle. I 1711 var huset blot på 5 fag med skorsten og ovn af brændte sten. Det, som han byggede to år efter, var dobbelt så stort. Proprietærerne, det vil sige ejerne af byens gårde, havde givet deres samtykke til byggeriet, og deres forvaltere havde anvist ham byggepladsen. Gadehusene var beskedne jordløse huse, der lå på landsbyens offentlige jord, og de blev oftest be-

boet af byens dårligst stillede beboere. Ignatius Becher troede, at Axelsen havde fortrudt, at han i sin tid forringede præstekaldet, især ved at give afkald på anneksgården i Østerbølle. Han opfattede derfor byggeriet i Østerbølle som en slags erstatning for den gjorte skade. Becher anfører som begrundelse for sin opfattelse Axelsens dokument fra 1707, som han kendte. Det kan næppe afvises, at den gamle sag kan have spillet en rolle, idet Axelsen jo var klar over, at der kunne komme kritik af hans disposition og måske endog krav mod hans eventuelle enke. Men der er ikke direkte belæg for opfattelsen. Det er rimeligt at mene, at Axelsen også har handlet for at hjælpe sognets fattige. Det ville stemme overens med de holdninger, man ofte fornemmer hos ham.⁵

Vind og Vejr

Laurids Axelsen gjorde ikke sine private optegnelser for at karakterisere forholdene i almindelighed. Han berettede tværtimod om det, han fandt »mærkeligt«, det vil sige værd at mærke sig. Det fremgår også ganske klart af hans få bemærkninger om vind og vejr. Det var vinteren 1683-84, der gav ham den første anledning til at skildre det vesthimmerlandske vejr. Den var lang og streng og tærede voldsomt »på alt, hvad der var avlet året før«. I dimmelugen, den stille uge før påske, der det år faldt fra 23.-29. marts, var mænd fra Vesterbølle i Salling for at »hente foring [foder]«. Både frem og tilbage over fjorden kørte de på isen. Selv om vejret slog om »i påske hellige dage«, blev den dog »liggendes hel al fjorden over« længe endnu, og om natten mellem den 15. og 16. april kom der »atter et strengt Guds vejr med snefog«. Et par dage efter døde Mads Pedersen Farstrup i Ulbjerg¹.

Ved slutningen af 1693 fæstnede han sig ved årets mange ildebrande. En del af dem havde forbindelse med »torden og lynild«. Afgrøderne var det også gået ud over mange steder; »især var [der] mange kålorme til i dette år, som opåd kålen alle vegne«².

Helt galt blev det i 1698. Da havde man haft tre våde år på rad, og nu var det både vådt og koldt. Især kneb det med at få vårkornet, byg og boghvede, høstet og i hus. Nogle steder kunne man betale for at få fodret sine svin på marken med sådant korn, og andre steder kunne man mod betaling få svin på olden i skoven. Da frost og sne kom tidligt, blev det også sagt, at megen rug slet ikke skulle være blevet sået. I hvert fald havde han selv konstateret, at man adskillige steder ikke havde fået rugen i jorden den 18. november. Han havde også gjort den iagttagelse, at der kun havde været »ganske få eller så godt som ingen fluer« om sommeren. Til gengæld havde bierne i tre til fire år »haft liden fremgang«. Den ringe avl mærkedes i 1699, hvor prisen på

både rug og byg steg voldsomt, og til sidst kunne det »ikke bekommes for penge«³.

I 1706 blev landet to gange ramt af storm. Første gang den 9. juni varede den blot to til tre timer og ødelagde mangfoldige huse, men allermest gik den ud over laderne over det ganske land. Næste gang den 20. og 21. august gik det især ud over kornet. I Vesthimmerland skete der »usigelig skade på bygget«, der endnu ikke var høstet⁴.

Den barskeste vejrmæssige oplevelse havde Axelsen dog endnu til gode. Den kom med den hårde vinter, som vi nu ved ramte hele Europa i 1708-09. Det var så koldt, at Venezias kanaler frøs til, og isen lagde sig i Lissabons havn. Soldaterne frøs ihjel i tusindvis på de russiske stepper, og i vest tvang situationen Ludvig 14. ind i fredsforhandlinger med hollænderne⁵.

Endnu havde alderen ikke svækket ham, så han ikke kunne komme ud i egnen og gøre sine iagttagelser. Derimod havde årene givet ham livserfaring, og stadig systemet med pennen havde givet ham sikker sproglig fornemmelse. Oplevelser og erfaring smeltede nu sammen i hans vidunderlige skildring af vinteren i egnen omkring Vesterbølle:

»I dette år nemlig fra anno 1708 til 1709 var det en umanerlig streng vinter, hvis lige ingen kan mindes, thi den begyndte tidlig straks efter mikkelsdag [29. september] og holdt længe ved. Den var allerstrengest efter jul, så at om-sider sidst i marts og først i april 1709 frøs og sultede mange dyr og fugle ihjel, både vilde og tamme. I påske hellige dage var det så streng en vinter, som det kunne være nogen tid om jul. Jorden var overlagt med idel is og islag, så at intet kreatur, vildt eller tamt, dyr eller fugl kunne få enten lyng eller græs. Harer, århøns [urhøns] og agerhøns blev moxen [næsten] allesammen ødelagt her i egnen og fandtes i foråret døde i snedriver, både i byerne og hederne, item [ligeledes] de små stenugler, som alene findes her i egnen, har man siden denne vinter aldrig fornummet en

af. Fiskedammene bundfrøs, og fiskene døde. Træerne, som dog er få her i egnen, visnede og gik ud. Men overalt tog rugsæden stor skade, hvorpå fulgte en meget hård og dyr tid; thi få traver rug kunne give en skæppe, ingen over to. En skæppe sæderug gjaldt fire mark og mere, var ondt [vanskelig] at bekomme, og derfor ikke synderligt uden den halve rugsæd sået til vinters«⁶.

Den strenge vinter greb også ind i de kirkelige handlinger. Der var ikke mange begravelser, som man måske ville have ventet. I Østerbølle var der slet ingen fra sankthans 1708 til 20. maj 1709. I Vesterbølle er der kun tre begravelser i perioden december 1708 til marts 1709. Det afviger ikke fra de vante forhold. Det usædvanlige viste sig derimod i forbindelse med en lille piges begravelse den 21. april. Hun var blevet døbt den 27. januar og var død to eller tre dage senere.

»At hun ikke førend nu blev begravet, voldte den hårde frost, som var i denne vinter, [så] at man ikke uden stor umage og bekostning kunne komme i jorden for tele [frosen jord]«.

Familien, der var fra Svingelbjerg, har formentlig ikke haft de midler, der skulle til for at gennemføre en begravelse med så store vanskeligheder⁷.

Vesterbølle kirke. Den ligger på kirkebakken midt i byen, højt hævet over gårde og huse. Foto: Anders Riis.

Fra sognene

Navne

Kirkebøgerne giver først og fremmest en hel del oplysninger om fødsel og død i sognene, men derudover kan de kaste lys over andre forhold. Det viser sig f.eks., at Laurids Axelsen hurtigt lærte folkene i sine sogne at kende. Han fik i hvert fald kendskab til de navne, man brugte mand og mand imellem. De første år anførte han fornavn og fadernavn, som da han i 1681 havde begravet »en fattig gammel kvinde ved navn Anne Nielsdatter, som døde til [hos] Niels Andersens i Vesterbølle«. Men blot et par år efter var han fortrolig med egnens skik, og derefter møder vi en mængde stillingsbetegnelser i navnene som Else Væverkone, Dorethe Nielsdatter Svinkone, Christen Nielsen Smed, Christen Ladefoged, Mads Nielsen Fisker, Hans Møller, Anders Eriksen Skrædder, Niels Pedersen Bødker og Jens Lauridsen Markmand, ja endog en Peder Pedersen Tobaksspinder.

Man kan imidlertid ikke slutte sig til, hvad folk lavede, ud fra, hvad de blev kaldt. Peder Andersen Skriver blev herredsskriver fra nyordningen af retsvæsenet i 1688, så her er der tale om en reel stillingsangivelse, når han kaldes Skriver. Men sådan forholdt det sig ikke altid. Da Bitte Niels' datter ved skriftet i Gedsted havde udlagt en Christen Sørensen fra Knudstrup som barnefader, kom Axelsen straks til at tænke på, at beskyldningen kunne ramme en broder til Thomas Degn i Knudstrup. Pigens historie har vi hørt, men de to brødre fra Knudstrup kan belyse navneskikken. De havde oven i købet endnu en broder, der omtales Laurids Sørensen Degn. Thomas havde ved den store landmåling gård nr. 4 i Knudstrup. Han nævnes i matriklen ligesom alle andre med for- og fadernavn som Thomas Sørensen. Ingen af brødrene var imidlertid degn i sognene, men havde fået tilnavnet efter deres fader. Da deres moder »Mette Christendatter (Degns)« døde i 1698, noterede Axelsen, at hun havde boet i »kirkegården« i Knudstrup og »haft en mand navnlig Søren Degn«. Han var altså også blevet kaldt degn uden at være det.

Degnen i sognene hed Christoffer Nielsen og omtales nu og da som Christoffer Degn. Han blev begravet i sommeren 1717 og havde da været i embedet i 40 år. Han havde afløst sin fader, der var blevet begravet i 1684 med bemærkningen »Niels Jensen, forrige degn«. En række af tilnavnene har fulgt familierne gennem generationer, men deres oprindelse kan sjældent spores.¹

Desuden var det meget almindeligt, at folk fik navn efter, hvor de kom fra. Det kunne være deres gård som f.eks. Vestergård, Hougård eller Dalsgård. Mere almindeligt var det dog, at de fik tilnavn efter den udensogns lokalitet, de stammede fra, som f.eks. Lovns, Ovenskov, Dammergård, Fadestrup, Brøndum eller Bystrup. Andre blev kaldt Furbo eller Sallingbo og en enkelt Rindsherred. I Østerbølle møder vi endog tre søskende med tilnavnet Engeland. De var nu næppe fra England.

Endelig er der en stribe øgenavne, der kan være helt uskyldige som »lille Chren Smed«, som Axelsen snart skrev i den jyske form »Bitte Chren«. Senere bemærkede han dog, at det var andre, der kaldte ham sådan. Listen kan forlænges med Blinde Maren, Døve Niels, Sorte Peder og Lange Dorthé, og navnene var nok mindre behagelige for de ramte, når vi kommer til Niels Stær, Peder Finger, Niels Får, Krybbel Anne og Tobak Inger. Snadder Inger lyder heller ikke rart.

I Østerbølle havde de et par særlig drøje tilnavne. Mette Madsdatter, der blev begravet i 1693 »kaldes til vedernavn Fimpelisen«. »Fimpen« kendes som benævnelse for det mandlige lem fra ca. 1700. Den nye anvendelse af ordet, der oprindeligt betyder »kort hale«, kan ses i skæret af, at latinens »penis« oprindeligt betyder »hale« ifølge *Slangordbogen*. Axelsen plejede ellers ikke at tale om at »fimpe«; hos ham hed det at besove. Husmanden i Bygum, der i daglig tale kaldtes Pilaty (Pilatus?) kan også have fået sit tilnavn fra den samme biologiske og sproglige sfære².

Fødsel

På den tid, vi her beskæftiger os med, ordnede staten ikke meget for den enkelte, men de få opgaver, der skulle løses i sogne, var i vid udstrækning henlagt til præsterne. De skulle følge folk fra før vuggen og indtil graven. Efter kirkeritualet skulle de »flittelig undervise kvinderne, når de rede til barsel«, det ville især sige formane dem til stadig at blive i troen »og med tålmodighed vente en god og mild forløsning«. Men præsterne havde også opgaver i forbindelse med den fysiske fødsel. De skulle ganske vist ikke udpege jordemødrene, men dog give dem, der agtede at blive det, attest for, »at de er af et godt og kristeligt levned«. Derefter skulle de to gange om året forelæse en række punkter for dem om, hvordan de skulle forholde sig med barselkvinderne og med fosteret. De skulle blandt andet hjælpe alle uden nogen persons anseelse, men

»uanset I således er pligtige til at tjene alle og enhver, hvor det gøres behov og udkræves af eder, endog dem, som føder i utugt og uden ærligt ægteskab, så skulle I dog ikke hjælpe til at undertrykke og fortie sådanne uægte fødsler; men så snart barnet er kommet til verden, skulle I straks give præsten det til kende der i sognet, på det Gud må få sin ære, synderen omvendes og forargelsen borttages«.

Hvis barnet var i livsfare, og der hverken var præst eller »nogen skikkelig mandsperson« til stede, måtte de også døbe barnet. Derimod måtte de ikke befatte sig med hemmelig begravelse af børn, og blev der født utidige (for tidligt fødte) fostre, skulle de vise dem for præsten og høre, hvorledes de skulle begraves³.

Kirkeritualet kom i sommeren 1685, men bestemmelserne har nok stort set været gældende også før. Axelsen bemærkede i hvert fald allerede først på året efter en dåb i Østerbølle, hvor jordemoderen bar barnet, at hun »sagde for al menigheden«, at

hun ikke vidste navnet på barnefaderen. Det har ikke været muligt at få Christen Englands Maren til at røbe det.

En søndag i november 1689 blev Axelsen, efter at han havde forrettet gudstjenesten, kaldt til et hus i Glerup. Hans Jensens hustru havde natten før født to børn. En pige var straks blevet døbt af jordemoderen. Nu døbte præsten det andet, og moderen blev samtidig »berettet på sengen«. Hjemmedåben var berettiget, for notatet slutter: »Disse to børn døde, førend de kunne komme i kirke«.

De utidige fostre hører vi derimod ikke meget om. Dødfødte kom jo ikke i kirkebogen; men der er en enkelt undtagelse. En pige, der tjente hos Christen Sørensens enke, Inger Andersdatter i Glerup, fødte et dødt og utidigt foster. Det kom i kirkebogen, da pigen måtte stå offentligt skrifte. En enkelt gang var Axelsen dog ude for en oplevelse, der gjorde så stærkt indtryk på ham, at den måtte bemærkes. Den blev så indført i de private optegnelser for 1686:

»Den 1. nov. har en kvinde i Svingelbjerg her i Vesterbølle sogn, navnl. Maren Vognsdatter, Søren Ladekarls hustru, født til verden to utidige fostre; det ene af et kvarters længde havde alle menneskelige lemmer, men det andet, som var langt mindre, havde hverken hoved eller arme, men var at se til som en morrod (gulerod), der har to ender. Jeg berettede moderen samme dag; hun var her i kirken næste dag tilforn [dagen før], som var en søndag«⁴.

Vanskelige fødsler fik let alvorlige konsekvenser. Undertiden meddeler kirkebogen ganske kort, at den 42-årige Maren Andersdatter »døde i barselseng«, eller at den 33-årige Maren Christensdatter »døde i barselseng og blev ikke forløst«. Om den 36-årige Kirsten Christensdatter får vi at vide, at hun fødte to døde drengbørn »og døde så omsider tre eller fire dage derefter«.

Undertiden får meddelelserne farve. Det kan være af forargelse, som da Anne Christensdatter har fået sin fjerde »horun-

ge«, som hun fødte »utidigt og døde deraf«. Om Snadder-Ingers datter Anne Jensdatter får vi hele historien om, at hun og moderen først boede i Vesterbølle, men nu var flyttet til Svingelbjerg. Faderen til hendes tredje barn Anders, der døbt i Vesterbølle den 25. maj 1701, var en husmand og ægtemand Peder Jensen Frimod i Vesterbølle. Den lille Anders blev imidlertid begravet allerede den 7. august, og godt 14 dage senere fulgte moderen efter.

Men bag rigdommen på detaljer i kirkebogens oplysninger kan man undertiden også spore medfølelse. Fra år 1700 finder vi følgende.

»Onsdag den 10. januar begravet i Østerbølle kirkegård Niels Nielsens hustru i Bygum, navnlig Anne Christensdatter, ao ætat 24. Hun var Christen Kallestrups eneste barn i Østerbølle, havde bryllup den 11. juni 1699 og døde nu i barselseng af hendes første barn, som var en datter og blev født den 29. december 1699, da den og blev døbt og kaldet Mette. Men som moderen ikke havde gået til tide med bemeldte barn, døde det nogle dage efter, at det var født, og kom nu på denne dag både i kiste og grav med sin moder«⁵.

Fødslerne var altså risikofyldte, men for børnene var hele det første leveår kritisk. I de to sogne i Bølle kald blev der i Axelsens tid i alt begravet 464 personer; men heraf var ikke mindre end 104 eller 22 % børn under 1 år. Mest udsat for at dø i det første leveår var tilsyneladende børn født uden for ægteskab. I perioden blev der døbt 532 børn, hvoraf de 77 eller 14 % af Axelsen fik betegnelsen uægte, men af de 104 børn, der døde i det første leveår, var hele 33 eller 32 % født uden for ægteskab. Det er nærliggende at antage, at en del af denne gruppe børn blev mindre omhyggeligt behandlet, hvis de slap med det. Måske var det lignende tanker, der lå bag, da Axelsen i 1685 skulle begrave det barn, som hyrdens datter i Svingelbjerg havde fået. Da Jens Christensens kone fra Svingelbjerg bar det til dåben, var

barnefaderen allerede »forrige ladefoged på Lerkenfeld«, så fra ham havde moderen næppe hjælp at vente. Inden Axelsen tre uger efter begravede drengen, der nu var død, lod han Jens Christensen og en gårdmand mere fra Svingelbjerg syne ham. Det var det eneste ligsyn, han omtalte⁶.

Død

Af de 464, Axelsen begravede, var 115 eller 25% fyldt 70 år. Der var altså ikke så mange, der blev så gamle, som vi nu oplever det. Mange døde unge eller i deres bedste alder. Men det betød ikke, at der ikke var folk, der blev meget gamle.

I 1699 noterede Axelsen, at Niels Pedersen i Vester-Søkbæk i nabosognet Ullits var død. »Han havde i hans unge dage tjent for ladefoged på Bonderup, nu Lerkenfeld, og var nu over 96 år gammel«. I Vesterbølle var der folk, der blev næsten lige så gamle, og Axelsen må i tidens løb have fået en snak med et par af dem om deres lange liv. Det røber hans beretning om dem. Ældst blev Anders Madsen, som døde i 1703. Han var da 94 år, »og det er troligt, at han var ældre, thi han var i kejserens krig (ao 1627, 28, 29) så stor, at han kunne køre med krigsfolk til Randers og andetsteds«. Han havde haft den østligste gård i byen, hvor hans søn nu boede. Også Anne Christensdatter, der døde i 1698, havde minder fra hine fjerne tider. Hun

»var født i Hasseris ved Aalborg, men havde ellers tjent både her i præstegården og på andre smukke [ordentlige] steder her i egnen i lang tid. Hun sagde selv, at hun i kejserens tid (som det kaldes) tjente i Hornum præstegård og var den tid fager kvinde«.

Axelsen forudsatte, at hun i 1628 kun var 18 år, og kom til det resultat, at hun var 88 år, da hun døde. Hun var tilsyneladende ugift og sad til huse i byen. Hun kaldtes sædvanligvis Store Anne, men på det sidste dog Gammel Anne. Og Karen Espensdatter, der i folkemunde hed Karen Amme, døde som 90-årig i

1701. Hun fik sit tilnavn, da hun havde været amme på Bonderup i Valdemar Daas tid⁷.

For Østerbølle sogn er det bemærkelsesværdigt, at det især var kvinderne, der blev meget gamle. Her blev i alt 14 personer mere end 80 år gamle. De 11 af dem var kvinder, og de er ret jævnt fordelt i alder fra 80 til 91 år. Af de tre mænd døde den ene som 80-årig, mens de to andre blev 81. Prisen for den høje alder kunne imidlertid blive så høj, at den gav anledning til bemærkninger. I 1692, da Peder Clausens enke på 93 blev begravet, havde hun «moxen [næsten] ligget ved sengen i 12 eller 13 år«, og Jens Smeds 86-årige moder i Vesterbølle »havde ligget ved sengen i 14 samfulde år«, inden hun døde⁸.

Enkelte gange skinner præstens følelser igennem, når han skildrede de afdødes sidste tid. Jens Lauridsen Markmand i Østerbølle, der ikke blev mere end 66 år, var

»en elendig Guds fange. Han havde mere end et halvt år siddet i sin seng. Var et træ og kunne ikke ligge og var nu blevet ganske contract [værkbruden] og sammenbøjet«.

Den 85-årige Christen Jensen i Vesterbølle, død i 1713, aftvang respekt ved den måde, han tog sin skæbne på.

»Han havde for mange år siden haft gård og avl i Stenstrup udi Rostrup sogn i Hindsted herred, men var formedelst tiltagen svaghed og vanheld kommet fra sin gård. Havde siden i mange år vogtet fæ i Ullits, her i byen og andetsteds med stor troskab og flittighed. Hans hustru Dorethe Jacobsdatter døde her i byen ao 1690, og siden ville han ikke flytte herfra, men sad til huse med sin eneste datter og nærrede sig uden betleri af sine hænders arbejde, frygtede Gud inderligt, var et ærligt og troskyldigt menneske, en sand kristen og et ret Guds barn. Han var til Guds bord her i Vesterbølle kirke Dom 20 Trin, som var den 9. oktober og døde så næste fredag efter, som var den 14. oktober«⁹.

Undertiden indtraf døden så hurtigt, at det vakte opsigt og blev bemærket. I efteråret 1686 var den 58-årige Peder Andersen fra ryttergården i Østerbølle en tur i Gedsted. På hjemvejen var han indenom hos en broder i Vesterbølle, og da han var kommet hjem til Østerbølle, sad han ved bordet hos sin husmand og døde. Mange år senere oplevede man igen et pludseligt dødsfald i Østerbølle. Den 47-årige husmand Åge Nielsen gik en sommersøndag hjemmefra for at gå i kirke, »men fik ondt på vejen og kunne ikke komme tilbage til sit hus, men blev liggende lidt på gaden og døde straks på stedet«. Axelsen valgte ved begravelsen at prædike ud fra Ordsp. 27, 1. Du skal ikke rose dig af dagen i morgen, for du ved ikke, hvad den dag bringer¹⁰.

Det generelle indtryk af kirkebøgernes register over de døde er, at en stor del af dem bliver karakteriseret som fattige, gamle og vanføre, og man møder meget ofte vendingen NNs lille søn eller lille datter.

Den noget dystre tone i optegnelserne om de døde i sognene brydes imidlertid godt en halv snes gange, hvor Axelsen fandt anledning til at give den afdøde en hædrende omtale. Oftest erklæredes vedkommende for en dannemand eller en dannekone. Det vil sige en agtværdig og pålidelig person. Hertil føjedes altid en nøjere karakteristik som »god og trofast«, »god og ærlig« eller »god, ærlig og trofast«. Variationen kan også være »gild [gæv], trofast« og »gild og god«. Karakteristikkerne virker imidlertid velovervejede. I 1694 karakteriseredes to mænd kort tid efter hinanden som henholdsvis »god og trofast« og »god og troskyldig«. Om en enkelt tilføjes det, at han var »en god sogne- mand«, og den ene af de to kvinder, der fik hædrende omtale, kaldtes »en fin og gudfrygtig dannekone«. Undertiden kan den lidt formelagtige karakteristik ikke slå til. Da en »velformuendes og ugift karl« på 27 år blev begravet i Østerbølle, omtaltes han som »et skikkeligt, ærligt og ærbart menneske«, og en gårdmand i Glerup blev kaldt »den bedste og formuendste mand i sognet«. Det lader sig næppe afgøre, om Axelsen fandt den unge mand velbeslået eller evnerig. Gårdmanden i Glerup har

derimod nok været økonomisk velstillet. Matriklen viser, at han var medejer af den gård, han sad i. Langt de fleste af karakteristikkerne er skrevet før år 1700; men Axelsen fortsatte dog med at give sine indtryk af de døde til det sidste. Mindre end et halvt år før han selv blev begravet, døde degnen Christoffer Nielsen, der havde været i embedet i 40 år. Det er formentlig ikke Axelsen selv, der har ført pennen; men stilen er hans, når det meddeltes, at »han var en god og skikkelig degn, som tog godt vare på sit embede«¹¹.

Længden af de enkelte livsforløb var imidlertid også afhængig af, hvor længe man undgik livstruende sygdomme.

Sygdom og ulykke

Det er klart, at kirkebøgerne ikke kan give os et dækkende billede af de sygdomme, der plagede folk. Præsten gjorde jo kun notater, når han havde begravet de døde og da fandt anledning til at gøre nogle supplerende bemærkninger. De kan derimod illustrere for os, hvordan man stod magtesløs over for en række lidelser. Axelsen dvælede nok især ved dem, der medførte lange sengelejer, der selvfølgelig var stærkt belastende, både for den syge, men også for familien, hvor den syge opholdt sig. Vi har allerede set, at flere gamle lå i sengen meget længe, og flere eksempler kunne findes, men lad os se på tilfælde, hvor yngre mennesker blev ramt.

I august 1683 begravedes Niels Christensen fra Vesterbølle, der kun blev 31 år. Axelsens noter var i de første år ikke så fyldige, så vi får ikke at vide, hvad han fejlede, men han havde ligget »ved sengen siden allehelgensdag«. Derimod var han velunderrettet, da den 30-årige fæster i anneksgården i Svingelbjerg døde i 1685. Men hans forhold havde han også inde på livet. Som vi allerede har berørt, havde Niels Vognsen »ligget slet [aldeles] ved sengen af et ulægeligt og stinkende flod i hans lår«. Blot tre måneder senere døde hans lidt ældre søster, der »længe havde været syg af den kolde [koldfeber]«, og den gamle moder sad tilbage med sin ene datter¹².

I et par tilfælde var det sygdommens hastige udvikling eller voldsomme forløb, der fremkaldte en kommentar. Da den 45 år gamle Niels Mogensen blev begravet i oktober 1697, tilføjedes det i meddelelsen herom, at »der satte sig en underlig og stor hævelse på venstresiden af hans hals, begyndte i maj, af hvilken han og nu omsider døde«. Et par tilfælde af vattersot gjorde også indtryk. En fattig kone, der var midt i 50'erne, lå syg af det i langt over et halvt år hos en svoger i Østerbølle, før hun døde, og et års tid efter lå en 7-årig dreng i Vesterbølle syg og »var elendig af vattersot og brast to eller tre steder deraf, førend han døde«. Et par år før var en ældre mand i Aalestrup død »af bindelse [forstoppelse]«¹³.

Axelsen fulgte nøje med i de epidemier, der kom meddelelse om, både fra udlandet og herhjemme. I 1709 hærgede pesten i Polen, især i Danzig, og i 1711 grasserede den i København. Han kom ikke til at opleve pesten i sine sogne, men der kom et angreb af børnepoche (børnekopper), der kunne være alvorligt nok. I Østerbølle havde der været et enkelt dødsfald deraf i 1696. I 1710 var situationen imidlertid alvorligere. Den 23. februar begravede han tre børn fra Aalestrup, to søstre på fire og otte år og en dreng på syv eller otte uger, og i marts, april og maj var det tre børn fra Vesterbølle, der skulle begraves. De var henholdsvis ni år, to år og otte uger¹⁴.

En af de grummeste skæbner, Axelsen oplevede, blev først afrundet i 1716, da han begravede Peder Christensen, »en fattig dreng« fra Østerbølle, der var »moxen 35 år gammel«. Hans skæbne gjorde ekstra stærkt indtryk på ham, idet Peder var det første barn, han døbte i sine kirker, da han var kommet til sognene. Kirkebogen røber, at hr. Styges hustru fra Eveldrup præstegård (Simested sogn) bar Peder til dåben, men drengen

»blev til et elendigt creatur [skabning], vanvittig og ligesom en vanskabning. Kunne aldrig bruge bukser eller tjene til nogen ting. Havde sit ophold af Viborg hospital. Efter moderens død [1715] lå han mestendel på jorden i

halm som et fæ. Døde nu omsider den 16. april i sin morbroders Christen Jacobsens lade i Østerbølle. Havde aldrig været til alters, men vidste dog lidet af Gud og himmerig at sige, så jeg håber, at Gud er vorden hans sjæl nådig«¹⁵.

Bag de mange bemærkninger om vanføre gamle mennesker gemmer der sig utvivlsomt adskillige ulykker, som vi ikke får nogen underretning om, men et par med dødelig udgang har fundet vej til kirkebogen. En begivenhed på Bygum mark gjorde et så stærkt indtryk, at den også blev noteret i de private noter. Det var en husmand på 30-40 år fra Bygum, der blev funden død i en rævegrav, der var faldet ned over ham. »Hans legem blev nedsat i Østerbølle kirkegård, men ikke med ordinarie ceremonienz begravet«. Vi får desværre ikke at vide, hvorfor han ikke fik en almindelig begravelse, men da Axelsen trolovede enken næsten seks år efter, havde han ikke glemt begivenheden.

I Vesterbølle sogn indtraf der et par ulykker lige efter den strenge vinter 1708-09, uden at vi dog kan sætte dem i forbindelse med vejrforholdene. Den første indtraf i Glerup den 21. april. Her boede den 78 årige Inger Ibsdatter i et af Jens Styggesens huse, der »faldt ned på hende [...] og slog hende ihjel«. Om sommeren var der to begravelser i Vesterbølle med blot få dages mellemrum. De stod begge i forbindelse med drukneulykker ved Lerkenfeld å. Den først ramte den 10-11 årige Niels i Bromølle. Han vogtede sin morbroders fæ. Noget af det »var kommen over åen for ham ind på Lerkenfelds eng«, og da han »ville gå over åen efter« det, druknede han. Niels blev begravet 20. august. Fem dage senere var der igen begravelse, nu af Mogens Giversens hustru i Svingelbjerg. »Hun druknede udi Lerkenfeld å, sønden for haven, den 22. juli næst tilforn og mentes, at hun havde gjort det selv med vilje«. De fem uger mellem ulykken og begravelsen tyder på, at der er gået en del tid, før man fandt liget af hende¹⁶.

Fremmede folk

Vi finder også en række fremmede folk i sognene. Nogle af dem havde været der i nogen tid. I 1685 fik »den gamle svenske soldat i Svingelbjerg ved navn Andreas Nicolaj, som ellers går omkring og tigger« begravet en lille fattig dreng på 7-8 år. Det lyder, som om svenskeren har været en kendt størrelse i byen, og drengen er nok også et vidnesbyrd om, at svenskeren havde været her i landet i længere tid. Desværre får vi ikke at vide, om han var strandet i Danmark efter svenskekrigene.

Om den gamle Maren Olufsdatter, der døde i Bromølle i 1691, får vi derimod at vide, at hun havde været der i tre år. Hun havde tidligere opholdt sig både i Helsingør og Aalborg. Andre gamle søgte tilflugt hos slægtninge. »En gammel stodder« Jens Chrensen, der skulle være 78 år, havde i lang tid boet i Tollestrup i Hvilsom sogn, men søgte tilflugt hos en søn i Bygum, hvor han gik omkring og tiggede, til han døde i 1699. En halv snes år senere døde den 80-årige Bodil Andersdatter hos slægtninge i Bygum. Hun hørte hjemme i Fjeldsø, men havde hemmeligt holdt til hos dem.

Andre blev simpelthen syge, når de kom gennem byen, som den fattige gamle mand, som Axelsen ikke fik fat i navnet på. Han vidste derimod, at han var fra Rydhave i Hardsyssel, og at »han løb omkring med breve«. Vinteren og foråret havde han tilbragt i Vendsyssel, men da han omkring 1. maj 1689 kom til Vesterbølle, var han syg og døde kort efter dér i byen¹⁷.

Et par gange var det kvinder, der måtte søge til huse. I august 1692 kom Johanna Rasmusdatter til Vesterbølle, hvor hun gjorde barsel i Jens Justsen Skrædders lade. Danske lov fastslog, at børn skulle døbes inden otte dage efter fødselen, og det blev den lille Elisabeth også. Jens Justsens kone bar hende, og fire mere fra Vesterbølle var nærværende ved dåben. Følgelig blev begivenheden noteret i kirkebogen, og vi får underretning om den. Moderen fortalte også præsten, at hun var født i Christiania i Norge, men havde været i København, hvor hun var blevet

besøvet af en skomagersvend, der også blev udlagt som fader ved dåben. Hun berettede videre, at hun havde en morbroder i Aalborg, som var murermester. Ham var hun på vej til, men »blev nu her med barnefødslen overilet«.

Tyve år senere skete noget lignende i Svingelbjerg. En pige Bendid Christensdatter var på vej hjem til sine forældre i Hole i Lovns sogn, men måtte søge til huse for at føde, og igen medvirkede den lokale befolkning til, at barnet blev døbt. Vinteren før havde hun tjent hos Christen Sørensen i Dammergård i Farsø sogn. Han blev også udlagt som barnefader. Hun kom imidlertid fra Gislum, hvor hun nu tjente, men blev altså »overilet« i Svingelbjerg¹⁸.

Soldater

I sognene var der endnu en gruppe folk, der delvis kom udefra. Det er soldaterne; men deres forhold er så specielle, at de må behandles for sig.

Efter nederlaget i svenskekrigene måtte man i gang med at opbygge et nyt dansk forsvar. Christian 5. var optaget af at skabe et nationalt dansk rytteri på kronens ryttergods, og bl.a. en gård i Bygum, der blev erhvervet ved et mageskifte i 1671, blev udlagt til ryttergård. I matriklen kan vi se, at der endvidere var en ryttergård i Østerbølle, og i Vesterbølle sogn havde kongen gården Studstrup. Fra 1680 effektiviserede man imidlertid rytteriet ved nu at anvende hvervede og mere øvede folk, hvoraf en del var tyskere. Rytterne skulle så have kvarter og forplejning hos bønderne, og det var naturligt at indlægge dem på de ryttergårde, man havde. Vi møder i hvert fald en række ryttere i Østerbølle og Vesterbølle sogne i tiden op til år 1700¹⁹.

Den fattige gamle Poul Nielsen, der havde været rytter og derfor blev kaldt Poul Rytter, havde måske tjent i det nationale rytteri. Han døde i et af de huse, der hørte til ryttergården i Østerbølle. Frantz Cron, der lå i kvarter i Svingelbjerg, har derimod været hvervet rytter, og måske tysker. De øvrige ryttere, vi møder i sognene, var derimod alle indkvarteret i ryttergårdene.

Østerbølle kirke og kirkegård. Herfra er der vid udsigt over ådalen i syd; men kirkebakken rejser sig ikke så markant som den i Vesterbølle. Foto: Anders Riis.

Til dem var der knyttet huse, hvor rytterne har boet. De første, vi støder på i kirkebøgerne, havde gode danske navne. Det gælder Jens Lauridsen, der var født i det nu tabte Skåne og lå i kvarter i Bygum. Han var gift og havde barnedåb i begyndelsen af 1688. Før året var omme, kunne han, som vi senere skal høre, give Axelsen oplysninger om rytternes virke. I 1691 havde rytteren i Bygum igen barnedåb; men nu hed han Mads Sørensen Rytter. Barnets moder, som han »havde hos sig«, siges at være kommen fra Skals. Forholdet behagede ikke Axelsen, og

han holdt sig strengt til ritualets regel for uægte børns dåb og noterede, hvem der »var til stede i kirken efter tjenesten, der fornævnte barn blev døbt«. I 1694 var det en tysker, der var i kvarter i Bygum. Han hed Diderich Ernst, og hans søn kom til at hedde Carl Heinrich. Da Axelsen sidste gang døbte et rytterbarn fra Bygum i 1701, blev notatet lidt atypisk. Som sædvanlig nævnte han faderen Claus Hansen Schmidt, men desuden moderen. Hendes navn plejede ellers kun at komme i kirkebogen, når barnet var født uden for ægteskab. For at undgå al misforståelse, sluttede han her notatet med et »NB: Dette barn var ikke et uægte, men et ægte barn«²⁰.

Rytteren Jørgen Andersen i Østerbølle var fadder både ved Jens Lauridsens barnedåb i 1688, og da Thomas Poulsen i Ryttergården dér i byen samme år fik døbt en søn. I 1690 hed rytteren i Østerbølle Christen Weidemann. Han skulle ikke have døbt barn, men have sin kone begravet. Hun var fra Sandby i Galten herred og havde været gift i 9 år.

Den næste rytter havde Axelsen kun sparsomme oplysninger om. Han omtaler ham som Johan N og vidste, at han lå i et slemt levned i Østerbølle med Maren Christensdatter Engeland, der skriftede offentligt i Østerbølle, men fik barn i Tostrup. Ryttere skulle tilsyneladende ikke skrifte i sognet.

Derefter lå Anthoni Küper en del år i kvarter i Østerbølle. Han fik døbt en søn i 1695 og en i 1698. I 1700 fik Küper en søn begravet. Da var han imidlertid afdanket som rytter, og både han og konen, der bar det danske navn Karen Pedersdatter, var »elendige betlere«²¹.

Fra Studstrup nævnes kun en enkelt rytter. Det er den Gabriel Lükke, hvis bryllup vi allerede har hørt om. Han var født i Westphalen i Det tyske rige, men blev altså dansk gift. Det barn, de ventede, blev døbt i april 1691. Det blev båret af Dorthe Nielsdatter fra Bromølle, og herredsskriver Peder Andersen var blandt fadderne. Rytteren fik altså forbindelse til nogle af egnens ansete folk. Kun en halv snes dage efter dåben blev barnet imidlertid begravet. Da Lükkes kone bar Küpers søn Gabriel

ved dåben i 1698, er parret altså blevet på Studstrup gennem en årrække. Selv om vi kun hører om Lükke få gange, er han den rytter, vi får bedst belyst²².

Rytterne har været en broget skare, nogle danske, andre tyske, nogle ugifte, andre gifte. I alle de tilfælde, hvor vi har navnet på rytternes koner, var de afgjort danske. Det var altså ikke blot Gabriel Lükke, der blev gift, efter at han var kommet her til landet. Som man kunne vente, havde en del af dem også kontakt med hinanden uden for tjenesten. Men de har fristet en usikker tilværelse.

Da Axelsen i 1699 havde begravet et 1½ års pigebarn, kunne han notere, at moderen, der holdt til i Svingelbjerg, gik om og tiggede. Af den attest, hun medbragte fra præsten i Vorning i Sønderlyng herred, fremgik det, at hun havde tjent der i præstegården og derefter var blevet gift med en rytter, Johan Gras. Hvad der var blevet af ham, melder historien ikke noget om. For hende endte det i betleri, som det gjorde næsten samtidig for Anthoni Küper og hans kone²³.

Det sidste, vi hører om rytterne i sognene, er for øvrigt bemærkningerne om Küpers. Tavsheden kan have sammenhæng med, at Frederik 4. i februar 1701 indrettede »en stedsevarende landmilitie af infanterie eller fodfolk«. Rytterne blev flyttet andre steder hen, selv om ryttergodset på egnen først blev solgt omkring 1717. Axelsen fæstnede sig ved, at der af hver 20 tdr. hartkorn bøndergods skulle stilles én soldat. Et regiment var delt i tre batailloner, der hver bestod af fire kompagnier, og hvert kompagni talte »150 gemene«. Aalborg og Viborg stifter med 48.000 tdr. hartkorn skulle altså stille 2.400 mand, delt i ét regiment og én bataillon. Efter århundredskiftet afløste soldaterne af landmilitisen rytterne som det militære element på egnen, kan vi se af kirkebøgerne²⁴.

Før 1701 var omme, mødte Axelsen nyordningen i forbindelse med, at han blev kaldt til Christian Bertelsen Dons' gård i Knudstrup. Her logerede kaptajn David Peucher fra den nyindrettede landmilitis. Hans frue havde lige fået en datter, der nu

blev døbt. Pigen blev båret af den nye herredsfoged Mathias Tausens kæreste, og dåben blev overværet af en løjtnant Otto Hansen og af Mette Bering, Christian Dons's kone. Her var man nok i det bedste selskab, egnen kunne byde på, hvis man ikke lige søgte til herskabet på Lerkenfeld. Peucher skulle stå i spidsen for det lokale kompagni af landmilitsen. I 1706 var han stadig på egnen, idet han da fik døbt endnu en datter i Gedsted²⁵.

De »gemene« landmilitssoldater, vi fra 1704 finder i kirkebøgerne, falder i to grupper. Først møder vi en række karle, der fik barn med piger, som de tjente i gårde med. Det var en almindelig foreteelse også før. Nyt var det, at karlene også var soldater. Ordningen bestod netop i, at der blot var én á to timers eksercits hver eller hveranden søndag efter gudstjenesten og kortere samlede øvelser nogle gange om året. Så kunne soldaterne forblive som karle på gårdene. Kun et par tilfælde bringer lidt variation ind i mønsteret. En pige, der tjente hos forpagteren på Lerkenfeld, var falden for en soldat, der havde »hjemme i Mygdal sogn i Vendsyssel, men havde ellers været her ovre i sine officerers ærinde«. Nogle år senere udlagde en pige fra Glerup »en af de blå soldater under landmilitsen« som barnefader. Axelsen havde ikke fuld tillid til hendes forklaring om, at han var hendes fæstemand. Men han bed mærke i, at han »gik soldat af et strølægd, hvis lægdsmand boede i Odensild [Vognsild] udi Gislum herred«. Axelsen var interesseret i enkelthederne med hensyn til bøndergodsets opdeling i lægder, der hver skulle stille en mand²⁶.

Den anden gruppe militssoldater dukker først op fra 1709. Det viser sig, at det nu ikke blot var karle, men også gifte folk, der blev udskrevet til soldater. Den 6. november 1709 blev en 4-årig dreng begravet i Østerbølle. Moderen »var nu til huse i hyrdehuset i Bygum«; men ellers kom hun fra Hanherred. Hun havde både medbragt »rigtig pas og afsked og var ægteviet, men manden var udtaget til en soldat«.

Seks dage efter begravelsen gik de danske styrker i land i Skåne, og Danmark trådte dermed ind i den store nordiske

krig. Det ændrede totalt tjenesten i landmilitsen, idet soldaterne nu blev overflyttet til de egne, hvor de skulle bruges. Der var ikke længere blot tale om et par timer hver eller hveranden søndag. Alt dette havde selvfølgelig været under udvikling i nogen tid og var begyndt at slå tilværelsen i stykker for mange af de familier, der blev berørt. Allerede i januar året efter gentog historien sig. En 7-årig dreng fra Nørager blev begravet i Østerbølle. Moderen, der løb om og tiggede, fordi manden var soldat, var kommet til byen, hvor den lille blev syg og døde. Det var i øvrigt det første tilfælde af de børnekopper, som tidligere er nævnt²⁷.

Men krigens gang kunne også gribe ind på anden vis. Først i december 1714 fik en soldat fra Svingelbjerg døbt sin søn. »Moderen Marie Pedersdatter født i Itzehoe«. Der står ikke mere, men man kan ikke lade være med at tænke på, om soldaten havde været med de danske styrker i hertugdømmerne og havde truffet hende der. Måske havde general Magnus Stenbocks kapitulation i Tønning i maj 1713 oven i købet muliggjort, at hans afdeling blev trukket hjem fra hertugdømmerne.

Der kom stadig vidnesbyrd om, at militærtjenesten slog folks muligheder itu. Om Anders Christensen, der havde barn i kirke skærtorsdag 1714, siges det, at han »havde boet« i Kjærgård i Knudstrup, men »forleden år [1713] ved juletid blev han udtaget til soldat«. Sidst i 1715 var han ganske vist i sognet, men »opholdt sig i rytterhuset ved Studstrup«. Axelsens bemærkninger om soldaternes forhold blev gjort samtidig med, at han, som vi senere skal se, omhyggeligt fulgte med i krigens gang.

Krigen satte endnu et spor i Østerbølle sogn. Den 20. september 1716 blev der døbt to tvillingesøstre i kirken. De var døtre af pigen Anne Iversdatter, der tjente hos sin morbroder Byrial Pedersen i Bygum. Faderen til pigerne var »en af de svenske Dal-karle, som i 1713 blev fanget i Tønning«. Han hed Hans Larsen Springfeld og tjente også hos Byrial Pedersen. Blandt fadderne finder vi »Anders Andersen, en svensk, tjenende L. Lauridsen« i Bygum. Forældrene stod åbenbare skrifte hver for sig, og begge tvillingerne blev begravet få dage efter hans skriftemål. Endnu

den 1. maj 1718 var Hans Larsen Springfeld i Østerbølle. Da stod han åbenbare skrifte for lejemål, denne gang med en Anne Nielsdatter af Bygum, men det oplevede Axelsen ikke²⁸.

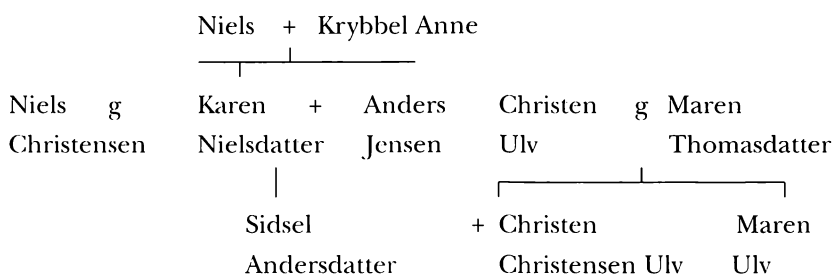
Fra hytterne

Kirkebøgerne giver ikke almindelig bred orientering om de sociale forhold i sognene; men om specielle situationer kan de kaste skarpt lys ind over enkelte forhold. I de private optegnelser havde Axelsen noteret, at en skomagervend, hvis moder boede i et hus i sognet, var blevet justificeret (henrettet) i Viborg i juli 1706, fordi han havde myrdet en læredreng og »ellers begået adskillige tyvestykker der i byen«. Som så ofte er det et skriftemål, der belyser sagen grundigere.

Sidsel Andersdatter fra Glerup udlagde i november 1706 Christen Christensen Ulv til barnefader. Forberedelserne til skriftemålet gav imidlertid Axelsen så mange oplysninger, at nu måtte han have sammenhæng i tingene. Efter et »Omstændighederne er disse«, vælger enkelthederne frem.

Denne Sidsel er en »kjerling- og horunge«, fastslår han. Hendes fader skulle være Anders Jensen, Skrædder i Viborg. Hos ham tjente hendes moder Karen Nielsdatter i 1680 »eller ved det pas«, og resultatet blev denne Sidsel. Karen Nielsdatter var »i lige måde uægte«. Hendes moder, der gik under navnet Kryb-

Sagens personer

g = gift med, + = fik barn med

bel Anne, levede endnu, men Axelsen ved ikke, hvem faderen var.

Sidsel og moderen kom til Vesterbølle i 1691 og boede der en tid lang, indtil de flyttede over til Glerup. I 1695 giftede moderen sig med Niels Christensen, som i almindelighed kaldes Sorte Niels. Efter at Sidsel »voksede noget til«, havde hun altid »løbet imellem elleve og fem til Viborg og fra Viborg og kunne ikke være på sted, fordi hun gad intet gjort«. Til sidst gik hun i moderens og mormoderens fodspor og slog sig på

»letfærdighed både med en og anden. Og der det nu bed på, søgte hun sønder udi Holsten, som sådanne kvinders manier er, hvor hun siger, at hun blev syg af den kolde og fik et utidigt foster i Grensbyll i Hundrup sogn i Terkild Jensens hus«.

Axelsen ved, at denne Terkild var søn af Jens Justsen Skrædder i Vesterbølle. Sidsel skaffede sig imidlertid ingen bevis, hverken fra præst eller nogen anden der i det fjerne. Kommen så langt vendte Axelsen sig til Christen Christensen Ulv.

Hans fader hed også Christen Christensen Ulv, moderen Maren Thomasdatter. For nogle år siden var de flyttet fra Binderup til Glerup, hvor faderen døde i 1704. Kirkebogen viser, at moderen levede endnu, og at de også havde en datter, der hed det samme som moderen. Den unge Marens eksistens kender vi også gennem et offentligt skriftemål.

Den unge Christen Ulv var svend hos en skomager i Viborg,

»men bestjal både ham og andre godtfolk i Viborg og slæbte hans tyvekoster her ud til moderen, søsteren, denne Sidsel Andersdatter og andre«.

Læredrengen, som tjente sammen med ham i Viborg »og hørte skomageren noget til«, truede imidlertid med, at han ville afsløre tyveriet. Følgen blev, at Christen Ulv slog drengen ihjel på

Viborg mark. Men sagen blev opklaret, og Christen Ulv »blev halshugget den 8. juli uden for Viborg, hans krop lagt på en stejle og hans hoved sat på en stage«²⁹. Med denne barske beretning har Axelsen givet en skildring af livet, som det kunne udfolde sig i samfundets laveste sociale lag.

En familiekreds

Familien Bering i Knudstrup, som vi også kan få et vist indtryk af, har en helt anden placering.

Den 29. januar 1697 døde Peder Jensen Berings hustru Lisbeth Mogensdatter i en alder af 79. Liget blev ført til kirken i Vesterbølle den 6. februar, hvor jordpåkastelsen fandt sted; to dage efter førtes kisten til Viborg, hvor den blev »nedsat i Sortebrødre kirke i hendes og hendes mands egen begravelse der sammesteds«.

Det har sammenhæng med, at

»de havde boet længe i Viborg indtil år 1667, da det brændte for dem og flere. Siden boede de på Kiersholm [Torning sogn], og omsider i Knudstrup her i Vesterbølle sogn«.

Peder Bering hørte hjemme i det bedre borgerskab i Viborg. Axelsen kendte flere af navnet Bering, der var borgmestre og landstingshørere i Viborg. Kiersholm fik Peder Bering, efter at han havde overtaget et pant deri kort efter 1660, og han beholdt det til 1681. Matriklen viser, at han ved den store landmåling var ejer af alle seks gårde i Knudstrup. Landmålerne har ganske vist først troet, at ejerlavet hørte til Peder Lerches nyerhvervede gods, men en rettelse siger, at det »skal være Peder Berings«. Familien boede selv i den ene af gårdene.

Peder Bering blev 74 år og døde den 2. november 1698 »om morgenen i færgehuset ved Aggersund«. Han blev »jordet i Vesterbølle kirke«, ikke »begravet i Vesterbølle kirkegård«, for

to dage efter blev han ført til Viborg »og nedsat i Sortebrødre kirke hos hans sal. kone«³⁰.

Kirkebøgerne kaster især lys over deres to døtre. De dukker op som »Peder Berings døtre« allerede i foråret 1682. Da var de faddere til Hans Møllers datter i Bromølle, der blev båret af velbårne jomfru Ide Dorothea Daa. Vi befinder os nu i den øvre ende af den sociale rangstige.

Den yngste datter møder vi igen i maj 1687, men det er i en historie, der må have givet genlyd i begge sogne. Onsdag den 11. maj fik Peder Berings nabo i Knudstrup, Poul Knudsen, døbt en søn Knud i kirken i Vesterbølle. Drengen blev båret af møllerkonen i Bromølle, Dorthe Nielsdatter, og hendes ene datter, Gertrud Hansdatter, var blandt fadderne sammen med blandt andre en pige, der tjente hos Berings. Notatet i kirkebogen har imidlertid fået et alvorligt NB: «Om dette barn må observeres, at det ikke var Poul Knudsens barn, såsom han den tid foregav«. Sidst på måneden var det nemlig blevet åbenbaret, »at det var et uægte barn«. Vi får ikke at vide, om det er gennem jordemoderen eller gennem folkesnakken, at præsten er kommet på sporet af bedrageriet; men han vidste nu, at moderen

«var Anne Pedersdatter, Peder Berings yngste datter i Knudstrup. Hun havde ladet sig beligge af hendes faders tjenestekarl [...], med hvilken gerning hun forårsagede sine gamle forældre en stor og ulægelig hjertesorrig«.

Naboerne og vennerne i Bromølle at dække over den skandale, der havde ramt det ældre ægtepar, men deres forehavende mislykkedes. Endog hos præsten var det medfølelsen med de gamle forældre, der dominerede, og den skarpt fordømmende tone udeblev.

Anne Bering stod offentligt skrifte den 21. august samme år, men det skete i Østerbølle kirke, ikke i familiens egen sognekirke i Vesterbølle. Her fik karlen derimod afløsning otte dage se-

ner. I august året efter blev den lille Knud begravet, og derefter tier kirkebogen om Anne Bering³¹.

Til gengæld møder vi søsteren Mette. Den ny herredsskriver Peder Andersen, der var født i Nørmølle ved Viborg, fik i november 1688 fremstillet sin hjemmedøbte datter i kirken i Vesterbølle. Hun blev båret af Anna Rasmusdatter fra Viborg. Hendes mand Laurids Bering var landstingsskriver i Viborg og sandsynligvis broder til Peder Bering. Ved fremstillingen i kirken var Mette Bering blandt fadderne.

Den 29. december 1696 blev hun i hjemmet i Knudstrup trolovet med Christian Bertelsen Dons. Før de blev gift den 10. marts året efter, var moderen Lisbeth Mogensdatter imidlertid død og ført til Viborg, som vi hørte. Præsten må have værdsat hende, idet han sluttede meddelelsen om hendes død: »Gud give hendes legem en ærefuld opstandelse. Hun var en fin og gudfrygtig dannekone«. Efter Peder Berings død må Christian Dons og Mette Bering have overtaget gården i Knudstrup. Det var hos dem, at kaptajn David Peucher i 1701 logerede med sin frue, da han kom til egnen ved landmilitsens oprettelse.

Kort tid før havde Mette Bering selv fået en søn, som døde allerede efter 9-10 uger, og »liget blev straks ført til Viborg«. I 1703 fik hun endnu en søn. Familiens særlige formåen viste sig selvfølgelig ved, at de stadig fik deres døde bisat i Viborg; men deres placering røbede sig også ved den kreds, der samledes, når de havde barnedåb. Den første søn blev båret af Axelsens hustru, Anna Mogensdatter, og den næste af herredsskriverens hustru. Blandt fadderne var herredsskriveren og degnens kone; men i 1703 dukkede et nyt navn op i kredsen, Mikkel Hansen i Aalestrup³².

Desværre har Axelsen ikke fundet anledning til at kaste lys over ham i sine noter. Vi har kun kirkebogens oplysninger om ham, og de dækker blot årene 1703 til 1705. Den sidste omtale af ham viser måske, at præstens følelser over for Mikkel Hansen var beherskede. Da Axelsen sankthansdag 1705 havde be-

gravet Christen Nielsen på Østerbølle kirkegård, noterede han, at han

»var født i Langå ved Randers, havde boet en tid lang sønder ude i landet, kom derfra for seks år siden til den mellemste gård i Aalestrup, som Søren Mogensen iboede, blev jaget fra samme gård i Aalestrup af Mikkel Hansen og døde nu en stakkel i rytterhuset i Bygum«.

Det ser ud, som om Mikkel Hansen havde købt gård/gårde i Aalestrup og selv skulle have en af dem at bo i. Hans fremfærd over for fæsteren tog præsten imidlertid tydeligt afstand fra.

Mikkel Hansen var i hvert fald ikke almindelig fæstebonde, selv om han var »boende i Aalestrup«. Med godt et års mellemrum fik han og hans kone først to døtre og siden en søn. Børnene fik heller ikke navne, der var almindelige i bondemiljøet. De hed Marie Anne Constance, Antonette Margrete og Hans Lorentz. Den yngste datter og sønnen døde dog efter få ugers forløb. De blev »jordet i Østerbølle ved jords påkastelse« og liget derpå ført til Viborg. Forklaringen er, at Mikkel Hansen var gift med Inger Lauridsdatter Bering. Alle tre børn blev holdt til dåben af mormoderen Anne Rasmusdatter, der nu var enke efter Laurids Bering i Viborg, der var død i 1702. Kredsen af faddere var også hver gang den samme, nemlig herredsskriveren og Christian Bertelsen Dons og hans kone Mette Bering.

Det sidste, vi hører til familiekredsen, er, at Christian Bertelsen Dons af Knudstrup blev begravet på Vesterbølle kirkegård den 29. juni 1709. Han blev 49 år³³.

I bred historisk sammenhæng illustrerer familien Bering, hvordan borgerlige kredse fik nye økonomiske muligheder, da adelen ved enevældens indførelse mistede retten til som den eneste stand at måtte erhverve jordegods. Familien i Knudstrup nåede imidlertid ikke den samme fremgang som den borger-søn, der i de samme år kom til egnens herregård Bonderup, senere Lerkenfeld.

Herskabet

Allerede det første år, Laurids Axelsen var præst i Vesterbølle, fulgte han interesseret med i, hvad der skete med herregården Bonderup, som lå i sognet. Den tilhørte alkymisten Valdemar Daa, der hørte til den gamle danske adel, og som nok er mest kendt fra H. C. Andersens eventyr, *Vinden fortæller om Valdemar Daa og hans døtre*. Som mange af sine standsfæller var han i økonomiske vanskeligheder og havde været nødt til at pantsætte gården. Det var sket »til nogle rige folk udi Holsten«, skriver Laurids Axelsen. En af landsdommerne i Viborg, Peder Lerche,

Lerkenfeld. Rigsråden Jørgen Lykke fik 1555 gavebrev på Bonderupgård og opførte sidefløje og trappetårn. Efter enevældens indførelse erhvervede landsdommer Peder Lerche gården, fik lov til at kalde den Lerkenfeld og fik 1695 oprettet et stamhus deraf. Foto: Anders Riis.

der var præstesøn fra Nyborg, havde imidlertid indløst panterne og »tilforhandlede sig« herregården samme år, som Axelsen kom til Vesterbølle. Gården var da »moxen øde«, og der var kun »lidt gods dertil«; men nogle år senere havde Lerche »bemægtiget« sig både gård og gods. Gården var nu sat »i sin esse [god stand]«, bygningerne repareret, det frakomne gods indløst og mere købt til. Han havde også straks kaldt gården »Lerkenfeld efter sig selv«, og i 1695 fik han kongeligt privilegium til at oprette sig et stamhus af godset. Laurids Axelsens interesse for hovedgården og dens nye besidder blev sikkert skærpet, da landsdommer Lerche ikke blot opkøbte jord, men også »adskillige kongetiender og jura patronatus«, som han lagde under godset³⁴.

Allerede i 1684 købte han patronatsretten til bl.a. Vesterbølle og Østerbølle kirker. Det var et af de første eksempler på, »at kirkerne blev således bortsolgt«, kommenterede Axelsen, men »siden blev det mere gemeent«. Peder Lerche fik foruden kaldsretten til Bølle sogne også retten til at opkræve kirketienden til kaldets to kirker og desuden den kirkeskyld, som forskellige gårde i egnen skulle yde til dem. Til gengæld måtte han så ikke »lade kirkerne forfalde«³⁵.

Kronens interesse i handelen, der også skaffede Peder Lerche birkeret til Lerkenfeld gods, var, at den slap af med noget af sin gæld. Lerche havde nemlig løn til gode for årene 1675-81. Da han giftede sig, overtog han desuden gennem sin kone en fordring for noget smør, som hendes første mand havde leveret på Provianthuset så langt tilbage som i 1670. Staten realiserede nu sit gods og sine rettigheder for at slippe ud af gælden. Fremover måtte hartkornsskatterne så klare hovedparten af statens årlige udgifter.

Da justitsråden på Lerkenfeld blev kirkeejer i sognene, kom Laurids Axelsen naturligvis i et tættere afhængighedsforhold til stedets herremand, end han hidtil havde været. Om Lerche har Anders Bæksted skrevet, at der nok fordredes både fasthed og en nogenlunde bred samvittighed, når man skulle samle et gods

som Lerkenfeld, og at den ene proces let drog den anden med sig³⁶. Axelsen har ikke udtalt sig vurderende om Lerche, men som vi senere skal se, fulgte han opmærksomt de processer, Lerche løb ind i.

Hans eget forhold til egnens herskab var ikke præget af spændinger. Det kom til udtryk, da Lerches hustru fru Kirsten Rosenørn døde den 7. december 1694, efter at hun »havde været syg moxen i fem fjerdingår«. Axelsen begravede hende i Vesterbølle kirke den 28. december og prædikede over ordene: »I din hånd befaler jeg min ånd. Du forløser mig, Herre, du trofaste Gud«.

Først i det nye år sendte Axelsen den »meget korte og enfoldige lig-sermon [ligprædiken]« med et forord til Peder Lerche. Det skete ikke, »fordi den er værd at komme til lyset, men at hr. justitsråden deraf i denne hans hjertesorrig og enlighed kan have nogen trøst og privat fornøjelse«. Han vidste, at det kun var »få ord og enfoldige formalier«, men han satte sin lid til, at justitsråden ville se på hensigten, som for Axelsen var at »lade se sin velmente taknemmelighed«.

I talen beskriver Axelsen fru Kirsten Rosenørn. I det første afsnit ridsede han hendes livshistorie op. Hun blev født i 1628, »og det udi Marstrand i Norge, hvortil hendes forældre af frygt for det kejserlige krigsfolks indfald her i landet var henflyede«. Hendes fader var borgmester Mads Poulsen i Randers, moderen var borgmesterdatteren Anne Nielsdatter fra samme by. Besættelsen af Jylland under kejserkrigen fik altså bl.a. medlemmer af de rige borgmesterfamilier i Randers, hvis efterkommere på Axelsens tid samlede sig gods i mange egne af Jylland og lod sig adle under navne som Rosenørn, Benzon, Hofman, de Lassen og de Poulsen, til at søge i sikkerhed. Her skete det i Marstrand, der lå i det endnu norske Bohus len. Det gik først tabt til Sverige ved Roskildefreden i 1658. I hendes barndom blev »dyd og gudsfrygt ... plantet i det unge hjerte«, men i ungdommen lærte hun også »at læse og skrive med andet mere, som fornemme børn iblandt fruentimmeret bekvemmer og an-

står«. Hun blev to gange gift, først med forvalteren over Skanderborg og Åkjær amter, derefter med landsdommer Peder Lerche i Viborg. Hun forblev ganske vist uden livsarvinger, men Gud har »i andre måder ... begavet hende både med hæder og ære«. Kongen har således »allernådigst ladet sig behage at op-høje denne salige frue til adelig stand«.

Her bryder Laurids Axelsen imidlertid af. Han vidste, at efter tidens stil burde han udbrede sig om fruens berømmelige meritter; men det ville kræve længere tid, »end disse korte og kolde dage tillader«, og desuden »langt større veltalenhed«, lagde han til. Han havde ellers lige demonstreret, at han ikke havde vanskeligheder med hensyn til indholdets klarhed og udtryk-kets præcision.

Han vender sig derfor til det specielt gunstige indtryk, den sa-lige frue altid havde gjort på hans ringe person. Hun havde værdsat og elsket både ham og hans hus, så han ikke havde følt sig som »en fremmed og ringe ven«, men tværtimod som »hen-des ligemand og egen forvandt [forbundne]«. Han følte det derfor som sin »høje skyldighed at takke og ære hende udi hen-des grav«. Han fremhæver, at hun aldrig lagde vægt på »stolte moder og nye noder«, men beflittede sig på »hertets skjulte menneske«. Hun var en ret Anna, der altid kom i templet, en lærevillig Marie, der gerne ville sidde ved Jesu fødder, en andægtig Lydia, der gav god agt på det, der blev talt, og en omhyggelig Martha, en flittig kvinde, der gerne ville se, hvorledes det gik til i hendes hus. I sit ægteskab var hun en lydig Sara, en fornuftig Abigail og en tugtig Susanna; over for sognets fattige var hun endelig en Tabitha, fuld af gode gerninger og almisse.

Axelsen runder ligtalens personlige afsnit af med at fremhæve, hvordan hun bar sin sidste langvarige svaghed med kristelig tålmodighed, også da han var ved hendes sygeleje flere gange i de sidste dage³⁷.

Talen belyser ikke blot Axelsens forhold til herskabet på eg-nens hovedgård, specielt til fruene, og kaster ikke kun lys over træk fra Jyllands skæbne under århundredets militære besættel-

ser. Den viser også et eksempel på Axelsens talekunst. Når han fremhævede sin egen beskedne formåen i så henseende, var det nok mest et træk af tidens stil. Hele talens form viser, at han beherskede barokkens retorik. Han forfaldt imidlertid ikke til det svulstige, og han blev aldrig bred i stilen, så det gik ud over indholdets klarhed.

Da Peder Lerche døde i januar 1699 på Lerkenfeld, blev Axelsen ikke engageret i samme omfang som ved fruens død. Der gik omtrent seks uger, før landsdommerens lig førtes til Viborg domkirke. Her havde Lerche købt grav i kirken, og biskop Gerner prædikede over ham³⁸.

Peder Lerche havde ingen børn, og stamhuset Lerkenfeld gik derfor over til hans fætter, Vincents Lerche. Han tog imidlertid aldrig ophold på gården, men blev boende i København. Han var gift med en datter af den afdøde vicekansler Michael Wibe og var selv knyttet til hoffet og administrationen i hovedstaden. Lerkenfeld bortforpagtede han til Thøger Reenberg, der imidlertid »da residerede på Lynderupgård« og i øvrigt snart blev landsdommer i Viborg.

Vi hører derfor kun om herskabet i to tilfælde. Først forærede »patronen her til stedet [...] en liden klokke til Vesterbølle kirke, som fandtes på Lerkenfeld«. Før havde kirken kun haft én klokke, men »i jule hellige dage« 1702 blev der for første gang ringet med begge klokkerne. Året efter blev både altertavlerne og prædikestolene i pastoratets to kirker renoveret på stafseringen af maleren Bertel Ulriksen Snell i Viborg. Axelsen fortalte, at hvor man på altertavlen i Vesterbølle nu finder fruens (de Wibers) våben, stod der før:

»Anno 1591 lod ærlig og velbyrdig mand Valdemar Parsberg til Jernet gøre denne tavle til Vesterbølle kirke på kirkenes bekostning«.

I Østerbølle stod der nederst på altertavlens rand:

Nederste venstre hjørne af altertavlen i Vesterbølle kirke. Man ser familien Lerches våben fra 1679 med tre lærker på rød bund. Desuden Vincents Lerches initialer. Foto: Anders Riis.

»Anno 1598 lod Christen Byrialsen i Bygum, og hans kære hustru Maren Byrialsdatter på deres egen bekostning gøre denne tavle, og gav den til Østerbølle kirke. Da magister Niels Lauridsen var bisp i Viborg, hr. Chresten Chrestensen sognepræst til Vester- og Østerbølle kirker og hr. Byrri Pedersen medtjener til fornævnte kirker, og haver Chresten Maler i Viborg gjort dette arbejde og vil være det bestandig [bekendt] «³⁹.

Når Axelsen så omhyggeligt har anført de tidligere indskrifter,

Nederste højre hjørne af altertavlen i Vesterbølle kirke. Man ser Michael Wibes våben fra 1679 med vite på rød bund i to felter. Desuden Hedevig Wibes initialer. Under våbnerne ses året for fornyelsen af stafferingen. Foto: Anders Riis.

kan det skyldes, at han var interesseret i at bevare de oplysninger, de rummede; men hans bemærkning om de Wibers våben antyder, at han måske fandt ændringen lidt anmasende og hellere havde set de gamle indskrifter bevaret. For alle de sidste år er der ingen bemærkninger om Lerkenfeld og herskabet.

Bromølle

Når Laurids Axelsen tog fra Vesterbølle til Lerkenfeld, kom han forbi Bromølle. Den lå under herregårdens takst. Det vil sige, at den hørte under hovedgården og var vurderet i matriklen sam-

men med den. Møllen lå ved åen noget øst for hovedgården. Selv om han ikke siger noget direkte derom, fik han og hans kone med årene megen kontakt til familien i møllen.

Da han 1682 første gang kom i møllen i embeds medfør, havde Hans Pedersen været møller dér i 20 år. Han var omkring de 45 år, og hans kone Dorthe Nielsdatter fem år yngre. De havde sendt bud efter præsten for at få deres nyfødte datter hjemmedøbt. Hun fik navnet Karen. Det var nok sidste gang, de to folk i møllen lod gå bud til præsten, fordi de havde fået barn; men der skulle snart vise sig nye anledninger⁴⁰.

Trinitatis 1686 fik »Marie, Hans Pedersens datter i Bromølle« et barn døbt i Vesterbølle. Seks uger før havde hun og faderen Claus Mogensen stået offentligt skrifte i kirken. Han havde tjent i Bromølle og der besøvet pigen, »som var forældrenes yngste datter, et ungt menneske, næppe (det jeg tror) 18 år gammel, thi hun havde ikke været uden to gange til alters«. Axelsen glemte tilsyneladende den lille Karen, som han selv havde døbt.

Senere fik han lejlighed til at vise, at hun ikke helt var gledet ham af minde. Det skete, da han i Bromølle trolovede Ejler Jensen i Trend mølle og Karen Hansdatter, »Hans Pedersens møllers yngste datter«, og senere i januar 1699 viede dem i kirken. Da bemærkede han, vist ikke uden stolthed: »Og hun er den første, som er kommen i ægteskab af de børn, som jeg (Laurids Axelsen) har døbt, siden jeg kom hid til disse sogne«. Da havde han allerede i 1688 haft lejlighed til både at trolove og vie søsteren Marie Hansdatter og Claus Mogensen⁴¹.

Men møllen var et stort hus med mange mennesker. I 1688 var det møllerens ældste datter Gertrud, der måtte til offentligt skrifte. Hun har formentlig derefter forladt egnen. Kusken på Lerkenfeld, som hun udlagde til barnefader, hører vi ikke mere om. Nogle år senere var det Peder Hansen, efter navnet at dømmes nok møllerens ældste søn, og en af pigerne, der tjente i møllen, der kom hinanden for nær. Da de tog offentligt skrifte hver for sig med et halvt års mellemrum, og da vi derefter ikke hører

mere til dem i kirkebogen, søgte de nok hver deres egne veje uden for sognet.

Det åbenbare skrifte lagde utvivlsomt et stærkt pres på mange mennesker. Det tyder det notat på, som Laurids Axelsen i 1700 fandt anledning til at indføre i kirkebogen under fødte, selv om der slet ikke var tale om nogen fødsel.

»Fredagen den 23. april var Dorthe Nielsdatter, Hans Pedersen Møllers kone af Bromølle, her i mit hus og gav til kende, at hendes datter Gertrud havde fået et dødfødt barn, hvilket hun dog ikke skulle have avlet her i sognet, men udi Ulfsborg sogn, hvorfra hun førte mig bevis af dato 12. juni 1699.«

Som man kan se, var sagen ikke af ny dato. Axelsen oplyste ikke, hvad beviset gik ud på; men formentlig var det en erklæring om, at Gertrud havde taget åbenbare skrifte i Ulfsborg. Møllerkonen kom altså ikke, fordi der var praktiske problemer, der pressede på og skulle løses. Måske kom hun for at få trøst og støtte gennem en snak, måske ville hun have rene linjer i familiens forhold til præsten ved selv at komme og berette om det, som man nok talte om i sognet. Måske skulle hun også prøve at skaffe hjælp til datteren. Laurids Axelsens notat fortsatte nemlig:

»Jeg havde siden, nogle få dage derefter, degnen Christoffer Nielsen i møllen, at han af kvinden selv den sag videre og bedre skulle udspørge. Men da lå hun og slog omkring sig, ligesom hun skulle været ufornuftig, at han fik ingen anden besked«.

Det er åbenbart, at pigen var under pres; men var præsten også ilde berørt af sagen, siden han sendte degnen, eller var det på beregning, eventuelt efter aftale med moderen? Det ved vi ikke; men efter det forgæves forsøg på at få sagen mere oplyst måtte

præsten have luft, dels for det, han lige havde fået meddelt, og dels for det, han gennem årene havde hørt. Han sluttede:

»Dette er til visse den fjerde horunge, som bemeldte Gertrud har fået siden ao 1688, da hun fik den første horunge ved Oluf kusk på Lerkenfeld«⁴².

Blandt de mange mennesker, der havde deres virke i møllen, gjorde døden også sin høst, som præsten måtte notere i sin kirkebog. Nogle var fra folkeholdet. I 1691 begravede han den gamle kone, vi allerede har hørt om. Syv år senere døde en 15-årig tjenestedreng.

De fleste dødsfald ramte den store familie. I 1696 døde Peder Clausen, datteren Maries søn. Faderen omtales som Claus Mogensen «i Klotrup«, mens drengen er «af Bromølle«. Han er formentlig vokset op i møllen, hvor han blev født. Forældrene blev jo først gift to-tre år efter hans fødsel. Og i oktober 1705 blev mølleren begravet. Axelsen noterede, at han var 69 år gammel og havde boet i møllen i 43 år »og var en god dannemand«. Det er den karakteristisk, Axelsen knyttede til dem, han satte pris på. Allerede på treugersdagen derefter var der imidlertid igen begravelse i møllen. Det var den 11½ årige Anders Carlsen, der var død. «Han var Gertrud, Hans Møllers ældste datters søn, incerti auctoris [med uvis ophavsmand]«. Gertrud har altså afleveret de børn, hun fik, hjemme i møllen. Fire år senere døde det næste af hendes børn, Niels Lauridsen, omtrent 10 a 11 år gammel. Som vi hørte, druknede han i åen. De bekymringer, møllerkonen for år tilbage havde haft på grund af den ældste datter, blev næppe mindre med årene. I december 1712 blev hun selv begravet. Hun var da 70 år gammel⁴³.

Hun nåede at opleve, at den søn, der overtog Bromølle, Christen Hansen, i 1706 blev trolovet med Johanne Sørensdatter. Hun var en søsterdatters datter af Anna Mogensdatter i præstegården i Vesterbølle (se tavle 3). Johannes moder, Mette Hård, var død i 1704. Hun havde i 1702 fået skilsmisse fra manden,

Søren Lauridsen, som havde forladt hende 11 år tidligere. Den omsorg for medlemmer af familien, som præstefolkene i Vesterbølle så ofte viste, gav sig nu udtryk i, at forlovelsen foregik i præstegården. Det samme var i øvrigt tilfældet, da Johannes søster Anne Margrete i 1712 blev trolovet med Mogens Nielsen fra Vesterbølle, og begge parrene blev både trolovet og senere viet i kirken af præsten fra Lovns, Christen Holst. Han var gift med pigernes moster, Maren Christensdatter Hård, og altså onkel til dem⁴⁴.

Den familiemæssige forbindelse mellem præstegården og møllen forekommer tæt i de følgende år. De unge møllerfolk fik i 1709 en datter, der fik navnet Anna. Pigen døde allerede efter 1 år. Endnu en datter, der blev født et halvt års tid efter den ældstes begravelse, kom også til at hedde Anna. De blev begge båret af Anna Mogensdatter i præstegården. Den gamle møller-enke Dorthe Nielsdatter oplevede det sidste år, hun levede, at endnu en datter blev opkaldt efter hende. Det sidste år, Anna Mogensdatter levede, blev Mogens Nielsens og Anne Margretes datter opkaldt efter Agate. Maren Vognsdatter, »Sl. hr. Gravers's i Assels« bar da den lille, og bl.a. Christen Hansen i Bromølle stod fadder. Familiesammenholdet var intakt til de sidste år.

Men af den ældre generation var det kun Laurids Axelsen, der oplevede, at de unge folk i møllen i 1717 fik endnu en datter, der blev opkaldt efter sin mormoder, Mette Hård. Hun blev dog kun 9-10 dage. Han forrettede vist ikke selv de kirkelige handlinger; han var i hvert fald for usikker på hånden til selv at føre kirkebogen⁴⁵.

»Min gode broder og nabo«

Allerede ved sin ankomst til Vesthimmerland omtalte Laurids Axelsen Christen Stistrup i Ullits, der prædikede i Vesterbølle kirke de to første pinsedage. To år senere nævner han igen nabopræsten på den anden side af åen og de brede enge. Han kalder ham da »min gode broder [embedsbroder] og nabo«; men som det næsten altid var tilfældet, holdt han sig snævert til det, der skulle bemærkes. Vi får intet at vide om Christen Stistrups baggrund, som han ellers havde god mulighed for at fortælle om. Vi må finde yderligere oplysninger om hr. Christen andetsteds.

Han var bondesøn fra Stistrup i Fovlum sogn, der var anneks til Ullits. Da han blev sat i Viborg skole, mødte han Laurids Axelsen. Som vi har hørt, blev de både studenter og senere teologiske kandidater sammen, men efter at have holdt dimisprædiken vendte Christen Stistrup tilbage til Jylland. Først var han hører ved sin gamle skole i Viborg og fra 1677 sognepræst i Ullits og Fovlum sogne i Gislum herred. Det år, Axelsen kom til Vesterbølle, blev Christen Stistrup også provst over Gislum herred.

Anledningen til Axelsens besøg i Ullits 1683 var en begravelse. Som det i de tider var så almindeligt, havde Christen Stistrup giftet sig med forgængerens enke for at få kaldet. Hun var tyve år ældre end ham og havde store børn. Nu var den ældste søn på 19 år død, efter at han i nogle år havde haft en heftig svind-sot. Men der fulgte snart flere begravelser i Ullits. Endnu en af Christen Stistrups stedsønner døde to år senere og derpå hans hustru Apollonie i 1689. Ved de to sidste begravelser var det Axelsen, der prædikede over de afdøde¹.

Året efter giftede Christen Stistrup sig med en præstedatter, Else Lauridsdatter, fra Gjøl. I de kommende år fik Axelsen lejlighed til at notere, at de fik først en datter, der blev opkaldt efter Christen Stistrups første kone Apollonie, og derefter en søn,

der kom til at hedde Laurids efter morfaderen. Deres næste søn Christen, opkaldt efter farfaderen, må være død som lille, for et par år efter fik de døbt endnu en søn Christen. I 1698 noterede Axelsen sig, at Christen Stistrup nu var blevet magister, men at han derefter i mere end et halvt år var syg »og lå ved sengen«. Derefter tier noterne om familielivet i Ullits præstegård indtil 1712, hvor Christen Stistrup pludselig døde en nat. »Han gik dagen tilforn den 27. januar på Ullits gade, og åd hans nadver om aftenen, og syntes da ikke at skade [fejle] noget«².

Interessantere end det bidrag til Christen Stistrups ydre livshistorie, som Axelsen gav, er imidlertid det indtryk af den trættekære præst, som han også formidlede.

Først havde Stistrup en række stridigheder med Peder Lerche på Lerkenfeld. Det begyndte i 1691 med en trætte om retten til kørsel over Gedsted (nu Lerkenfeld) å. Stistrup lod sig på en seng bære til herredstinget i Østerbølle, hvor han førte over hundrede vidner i sagen og snart fik dom for, at kørselen over åen var »fri og fællig [fælles] for hver mand«. Før året var omme, mødtes de to kamphaner igen, denne gang for landstinget i Viborg angående en udløber af sagen.

Allerede i efterår 1692 var Lerche indviklet i en ny strid, der gjaldt retten til fiskeriet i Gedsted å. Det var i over hundrede år blevet anset for »en herlighed og endels fiskeri [fiskeri uden for fællesskabet]« til herregården; men den ret blev nu anfægtet af fire fremtrædende herrer, heriblandt biskop Søren Glud i Viborg. Sagen blev undersøgt af en kommission, der mødtes på Testrupgård. Da dommen sidst i 1693 faldt ved Højesteret i København, var hovedindholdet, at Peder Lerche måtte nyde frit fiskeri »så langt og bredt, som hans egen grund sig strækker og hans fri ejendom støder på åen på begge sider«, men »ellers for sin grund, ligesom og alle andre proprietærer for deres grund og ejendom til midtstrøms udi bemeldte å«.

Det mest bemærkelsesværdige i Axelsens beretning om sagen er, at striden, »som det menes«, er kommet frem »efter hr. Christen Stistrups, Peder Lerches dødelige fjendes, indgivende og

tilskyndelse«. Antagelsen om Stistrups nære forbindelse til i hvert fald Viborgbispen bestyrkes af, at han netop i begyndelsen af 1693 opnåede en helt usædvanlig forfremmelse. Da præsten Christen Andersen Hobro for Aars og Haubro sogne, der også havde været provst i Aars herred, døde, fik Laurids Hieronymi præstekaldet, som han længe havde haft løfte på. Provsteembedet gik imidlertid til »oftbemeldte hr. Christen Stistrup i Ullits, da provst i Gislum herred, som havde da moxen alting at sige hos bispen«. Axelsen var selv provst og havde nok gjort sine iagttagelser på provstemoderne. Desuden kendte han lovens ord om, at herredets præster sammen med bispen måtte »udvælge sig en provst iblandt sig selv«. Det var i sidste øjeblik, Stistrup drog fordel af sin gunst hos bispen, for denne døde kort tid efter. Senere skulle Christen Stistrup imidlertid få alvorlige vanskeligheder i forholdet til præsterne i sit nye herred, hvor han ikke selv var præst.

Axelsen billigede ikke »sin gode broder og nabos« stridbarhed. Det skinnede også igennem, da han i 1693, før den store strid om fiskeretten var afsluttet, noterede, at

»ofte fornævnte hr. Christen Stistrup holdt Gislum-Rinds herredsting vedlige contra landsdommer Lerche fra 12. til 18. januar inclusive«.

Han nævnte ikke, hvad de stredes om, men bemærkede i maj blot, at de var blevet forligte igen »om deres tvistigheder«. Det kan næppe afgøres, om det, at Lerche samme år købte patronatsretten til Ullits og Fovlum kirker, hvor Christen Stistrups jo var sognepræst, var med til at dæmpe hans stridslyst. Axelsen noterede i hvert fald ikke flere stridigheder mellem dem³.

I de følgende år havde Christen Stistrup vel hænderne fulde på grund af tilsynet med sine to herreder. Desuden blev han magister og var derefter længe syg, og før han kom oven senge, var Peder Lerche død. Men Christen Stistrup havde ikke mistet sin stridbarhed. Det fremgår af den højesteretsdom, som Axel-

sen refererede hovedtrækkene af i sommeren 1701. Striden stod mellem Christian Daniel von Stoltzig på Mølgård i Haubro sogn og Christen Stistrup, men hvad den drejede sig om, meddeler Axelsen ikke.

Christian Daniel von Stoltzig var præstesøn fra Vester Hornum. Det tyske efternavn havde han taget efter sin moder, der var født i Tyskland. Da han var i tyverne, giftede han sig med Else Pors, der var enke og bl. a. havde Mølgård i Haubro sogn. Hun var over 60 og døde i 1699; men før året var omme, havde von Stoltzig udset sig en velhavende enke fra Mariager, Sibylle Elisabeth Leschle, og havde fået kongebrev til at indgå ægteskab med hende. Da hun fik betænkeligheder, lod han hende med magt hente i Mariager, og ved ankomsten til Mølgård blev hun straks »givet i ægteskab med von Stoltzig«. Ganske vist ville hr. Laurids i Aars og Haubro menigheder ikke forrette handlingen, men sagen blev klaret med assistance fra hr. Christoffer i Gislum. Den voldsomme og usædvanlige fremfærd for at skaffe sig en kone blev imidlertid efterfulgt af en række retssager, og Christen Stistrups sag med von Stoltzig må være en af dem. Stistrup var jo provst i Aars herred og har ikke undladt at give sin mening til kende.

I Axelsens referat kan vi se, at sagen først var behandlet i Viborg, for landsdommernes afgørelse skulle i alle henseender stå ved magt. De omkostninger, som Stistrup dér blev pålagt, blev nu forøget med yderligere 80 rigsdaler til Christian Daniel von Stoltzig, 40 til herredsfoged Christian Solbjerg og 100 til herredsskriver Richartsen. Desuden skulle han bøde 100 rigsdaler til Vor Frelses kirke. Dommen må have været en økonomisk lussing, der kunne mærkes. Men fordømmelsen af hans adfærd sved måske lige så meget. Hans adfærd både i gerning, ord og skrifter havde været »usømmelig og for en præstemand ilde«, og han skulle gøre både herredsfogeden og herredsskriveren »her for højeste ret en offentlig erklæring og afbedelse«. Herredsskriveren var selv til stede og kunne modtage den, mens erklæringen til herredsfogeden skulle afgives til en af tidens mest

veltalende og efterspurgte prokuratorer Brorstrup Albertin, der altså har medvirket i sagen.

Axelsen sluttede sit referat med at citere, hvad Stistrup måtte indrømme over for herredstingets to myndighedspersoner:

»Jeg Christen Stistrup bekender hermed, at jeg har uden nogen føje, ret eller årsag, ikke alene angrebet herredsfoged Christian Solbjerg [herredsskriver Hans Richartsen] på hans embede, men endog på hans ærlige navn og rygte, hvorfor jeg hermed, ham både beder om forladelse, så og erklærer ham, at jeg intet ved med ham andet udi hans embede og levned, end hvad en ærlig mand og rettens be-tjent vel egner og anstår«⁴.

Det er nærliggende at formode, at den skarpe fordømmelse, der her fik udtryk, svækkede Stistrup i hans embede som provst i de to herreder. I hvert fald blev han i 1705 afskediget fra embedet i Aars herred. Han behandlede præsterne meget »indig-ne [oprørende]«, skrev Axelsen, og især i 1703 og 1704 var de alle indviklet i en »fortrædelig og vidtløftig proces«. Den ud-sprang af skifteforretningerne efter hr. Laurids Hieronymi i Aars, der var død i begyndelsen af 1703. Efter snakken, som Axelsen ikke tog afstand fra, var det Stistrup selv, der »med for-sæt og vilje« havde gjort sagen forvirret. Præsterne i herredet gik »omsider« til kongen med ønske om, at de måtte »skilles ved« Stistrup og »nyde en provst af deres egne herredsbrødre efter loven«, og det blev bevilget⁵.

Axelsen undlod at omtale den »sidste og slemmeste« af de mange processer, som Stistrup »indvæltede sig udi«. Den finder vi i Testrups Rinds herreds krønike, der beretter, at den »var med hans egen kone, der ikke uden årsag beskyldtes for andre«. Den har Axelsen ikke ønsket at føre til bogs. Hans forbehold over for »den gode broder og nabo«s lyst til processer skinnede imidlertid tydeligt igennem, og da han i 1707 sad og udarbejdede sin store redegørelse for, hvordan han havde forholdt sig ved

overtagelsen af kaldet, havde han måske også Stistrup i tankerne som et afskrækkende eksempel. Han udarbejdede i hvert fald sin lange redegørelse for at hindre »allehånde dispute og tvistighed«, og et par gange fremhævede han direkte, at han aldrig havde »haft enten lyst eller forstand eller midler til proces og vidtløftighed«⁶.

»Fra Danmark, Jylland og fornemmelig denne egn«

Laurids Axelsen fulgte med i, hvad der skete uden for sognenes grænser. Ikke mindst var han opmærksom på de plager og vanskeligheder, som hjem søgte tidens mennesker.

I 1694 og det følgende år var »hundene her i landet på adskillige steder, også her i denne egn, blevne galne«. I hans egen egn fik det ingen alvorlige følger, men en hører fra Viborg skole, der med nogle af disciplene var ude at synge for et adeligt lig, blev bidt af en »forgiftet hund« og døde deraf, og samme triste skæbne ramte en »liden søn af salig Mogens Skeel på Fusing«. Igen i årene 1706 og 1707 var mange steder i landet hjem søgt af hundegalskab, »mest om vinteren«¹.

Men også menneskene hjem søgtes af sygdomme. I sommeren 1689 døde der mere end 1.600 personer i København i løbet af 12 uger. Det var børnekopper og durkløb (diarré), der huserede. Ti år senere kunne han notere, at »et meget godt og håbe fuldt ungt menneske«, der gik i Viborg skole, døde »af den alle vegne grasserende sprinkelsyge [hærgende plettyfus]«. Helt galt gik det på Sjælland i sommeren 1711. Først hærgede pesten stærkt i Helsingør og siden i København. Først ind i november begyndte den »at sagte sig«, og da den omsider ophørte, havde den bortrevet »mange (over 20) tusinde mennesker«. Nogle af oplysningerne bærer tydelige spor af, at de er hentet fra aviserne. Når Axelsen i 1711 berettede om, at sognepræsten ved domkirken i Viborg flyttede til København for at overtage kaldet ved Holmens kirke, og kunne oplyse, at hans ældste søn snart efter døde »af pest, som da grasserede«, byggede han dog snarere på oplysninger, han havde fået, når han mødtes med embedsbrødre i stiftsbyen².

En anden af tidens ulykker var ildebrandene. Axelsen interesserede sig specielt for, hvordan det gik præstegårdene. Fra 1687 til 1707 kunne han berette om, at ikke mindre end syv af stiftets

præstegårde blev luernes bytte: I 1687 Barmer, 1693 Glenstrup, 1696 Kirketerp, 1698 Aars, 1703 Skive, 1705 Roslev og 1707 Grættstrup. Præstegården i Aars var netop blevet fornyet, da den brændte. Laurids Hieronymi var flyttet ind fra anneksgården i Haubro året før branden. Han blev dog forskånet for at opleve, at kornladen »med alt indehavende korn og foring« brændte igen allerede i 1705. Han var død i 1703³. De mange præstegårdsbrande inden for så begrænset et område og i løbet af så kort tid gør det begribeligt, hvorfor det er umuligt at følge mange kirkeboer tilbage til tiden før 1700.

Kirkerne, der ikke var stråttækte, og som i de tider ikke var opvarmede, var naturligvis mindre udsatte for brand end præsteboligerne, men helt fri gik de dog ikke. Ugedagen efter, at præstegården i Aars brændte, var der ildløs i Testrup kirke. »Alteret og alt didhørende« opbrændte, og der var sket større skade, hvis folkene på Testrupgård ikke havde opdaget, at der var noget galt fat. Branden var opstået, da degnen »ikke vel havde slukt kirkelysene«. Mens Axelsen var velunderrettet om, hvad der skete i nabosognet i øst, kendte han ingen enkeltheder om branden i Vestervig kloster og kirke. Han var end ikke sikker på, om branden dér indtraf sidst i 1703 eller først i 1704⁴.

Mens Axelsen var præst i Vesterbølle og Østerbølle sogne, brændte også et par af egnens hovedgårde, og det undgik ikke hans opmærksomhed. Natten mellem den 19. og 20. november 1689 brændte hele ladegården »her på Lerkenfeld, med alt indehavende korn, torsket og utorsket«. Heste og kvæg blev ganske vist reddet, men den landbrugskyndige præst fæstnede sig ved, at man reddede »aldeles intet foder, enten af hør eller korn«. Axelsen erfarede i de samme dage, at også ladegården på Overgård øst for Mariager var brændt, men igen er han usikker på enkeltheder, når det gælder fjernere lokaliteter. Det er nemlig også blevet sagt, at det kun var laden, der var brændt.

Derimod var han velunderrettet om branden på Gunderupgård søndag den 5. maj 1715. Herregården var brændt »med alt indehavende korn og mobilier [løsøre]«. Der blev intet reddet

»og hverken stik eller stage stående af bygningen [d.v.s intet er tilbage, alt er tabt]«. Axelsens kendskab til forholdene fremgår også af, at han både oplyser om gårdens beliggenhed i Strandby sogn og om ejeren Niels Poulsen, der sammen med hustruen Gertrud Hoffman boede på gården⁵.

Endelig har Axelsen fundet anledning til at anføre en række købstadsbrande, der i de tider let fik et betydeligt omfang. Dels lå husene tæt og rummede ofte meget brændbart materiale i form af foder til de dyr, man holdt, og det brændsel, man havde oplagret. Dels var brandvæsenet meget lidt effektivt. Lidet oplysende er en bemærkning fra 1690 om, at en stor del af Hobro brændte. I 1693 fortæller han derimod, at der var ildebrand mange steder i Jylland, særlig på grund af torden og lynild. Hjørring i Vendsyssel brændte, og fem eller seks mennesker omkom ved branden. Flest købstadsbrande omtaler Axelsen i 1715, lige før han standsede sine noter. Det år brændte en stor del af Skive i juli, i september brændte Nykøbing på Mors tillige med kirken, og også i Fåborg på Fyn var der ildløs det år⁶.

Af en helt speciel karakter var branden på Amalienborg i København. Her indtraf en stor ulykke, da slottet brændte den 19. april 1689. Det havde været dronning Sophie Amalies residens, mens hun levede; men nu blev der spillet »et slags ny og italiensk komedie, kaldet opera« ved slottet. Der gik imidlertid ild i komediehuset, og flere hundrede mennesker, især de fornemste folks hustruer og børn, omkom. Næsten alle oplysningerne derom kan Axelsen have hentet fra »Maanedlig Relation«. Dog skriver han, at også de »kostlige mobilier [møbler]« i slottet brændte, mens avisen anfører, at »mobilier og andre sager, som derudi var, blev mesten salvered [reddet]«⁷.

Pest og brand, der i de tider optrådte med jævne mellemrum, fængslede folk, og Axelsen aflokkede de et notat i hans optegnelser; men ofte gav de kun anledning til nogle få ord. Anderledes meddelsom blev han et par gange, hvor grove forbrydelser og tidens barske retsforfølgelse påkaldte folks opmærksomhed. Så kan man næsten fornemme stemningen blandt folk gennem

hans skildring af begivenhederne. Mest detaljeret og livfuld er hans første beretning fra 1688.

Da blev en herremand Jakob Ulfeldt fra Våbenholm syd for Brædstrup skudt ned af en kornet og hans ryttere, da han ikke ville lade sig tage til fange. De var sendt ud med kongelig ordre om »at bringe ham til stede enten død eller levende«. Ulfeldts brøde var, at »han havde begået adskillige grove excesser [udskejelser], især mod sin frue«. Axelsen havde hørt, at han havde behandlet hende »så hårdelig og ubarmhjertig«, at hun skulle være død deraf.

Men Axelsen var åbenbart mere optaget af, hvad der yderligere er blevet refereret om Ulfeldt. Han skulle en dag være kommet til sin sognepræst, og »efter at de havde drukket en temmelig rus med hverandre«, begærede herremanden, at præsten skulle »meddele ham Kristi legems og blods sakramente«. Da præsten nægtede det, skulle Ulfeldt have truet præsten med døden. Det jog en sådan skræk i livet på præsten, at han »lod sig bevæge til at efterkomme hans vilje«.

Jakob Ulfeldt blev ikke skudt ned på sin egen gård, men »i en afkrog i et bondehus«, hvor han havde gemt sig. Han døde ikke straks, men »råbte meget ynkelig og begærlig på [en] præst«. Bonden kørte også straks af sted, men hans gård lå så afsides, at der var »en stor og stiv mil« til nærmeste præst, og før de vendte tilbage, »var bemeldte Jakob Ulfeldt alt død, hvilket om det er sandt, da er det meget mærkeligt«. Med det sidste udtryk mente Laurids Axelsen næppe, at det var besynderligt, at Ulfeldt døde, før præsten kom. Som så ofte i ældre sprog menes der, at det er bemærkelsesværdigt/vigtigt, nemlig at Ulfeldt ikke nåede at få præstens hjælp og trøst på det sidste. Han fik løn som forskyldt.

Bemærkningen: »om det er sandt«, afslører imidlertid, at Axelsen ikke var uden tvivl i sindet; men han stivede sig af i sin usikkerhed ved at oplyse, at

»den rytter, som skød ham, har fortalt mig dette, han hed Jens, var født i Skåne og lå ellers den tid i kvarter her i mit

annekssogn til [hos] Niels Poulsen i ryttergården i Bygum«.

Axelsen havde tidligere på året døbt Jens Lauridsens søn i Østerbølle kirke, så han kendte rytteren. Han fortalte også, at kornetten, der ledede rytterne, hed Simson og logerede i Gedsted. Der er blevet fortalt og lyttet i de vesthimmerlandske sogne, da rytterne vendte tilbage til deres kvarter⁸.

Sidst i maj 1697 kom der en transport gennem Vesterbølle, der må have vakt mere end almindelig opsigt. Det var en overgivet militærisk person, som i »påske hellige dage« havde stukket en mand ihjel i hans egen gård i Aggersund, der blev ført gennem byen. Han havde været for landstinget i Viborg, hvor »han havde fået sin dom til at halshugges«. Formentlig er han først blevet dømt ved herredstinget, men ifølge Danske lov skulle afgørelsen i drabssager indstævnes for landstinget. Dommen blev eksekveret allerede i begyndelsen af juni. Når Axelsen betegnede den militæriske person som »overgivet«, mente han næppe, at han er kåd, men derimod uforbederlig, gudsforgåen eller ryggesløs⁹.

Allerede i sommeren 1699 havde Axelsen en ny barsk beretning, denne gang fra Salling, hvor en morder ved navn Eske var blevet justificeret (henrettet). Han og hans kone havde i deres eget hus myrdet en hesteopkøber, som de kendte. Han var kommet til dem for at logere hos dem og handle med dem og andre. Axelsen var særlig opmærksom på, at »kvinden skyldte på [undskyldte sig med], at hun var frugtsommelig«. Hun blev derfor siddende i fængslet på Astrup, efter at manden var henrettet, men omsider brød hun ud. Axelsen lagde ikke skjul på, at man havde mistanke om, at hun »med vilje var undkommen«, men røber ikke, hvem der havde lagt vilje til. Hans egen mening om konen kommer derimod usminket til orde. Sammenlignet med manden var hun »ligeså god som han, og værre«¹⁰.

Axelsen var altid opmærksom på gejstlighedens forhold. Derfor gjorde han også et par ret fyldige notater, da et par embeds-

brødre med kun få ugers mellemrum blev groft krænket i begyndelsen af 1706. I begge tilfælde var det godsejere, der ikke kunne styre deres herrenykker.

Først blev Peder Jessen, sognepræst i Kongens Tisted og St. Binderup, »ilde mishandlet« af Adam Ernst Pentz på Nøragergård. Han fik både »blodige sår« og »andre hug og slag«, så det førte til lang proces. Godt en måned efter gik det ud over Mads Aabye i Ulbjerg. Major Levitzow, der ejede både Ørslevkloster og St. Restrup, kom gennem landsbyen med kusk og lakaj. Her fik præsten »hug og slag« og blev »trådt under fode« lige uden for præstegårdens port, fordi han gjorde indsigelse imod, at lakajen skød hans hund. Axelsens holdning skinner kun igennem ved det ordvalg, han brugte, og i det resultat, han så af begivenheden: »Der blev ikke prædiken i Lynderup kirke den 3. marts, som var en passionsprædiken«¹¹.

»Om den trolddoms eller besættelses handel af Tisted«

Ingen begivenhed optog Laurids Axelsen så meget som den såkaldte besættelse i Thisted i 1690'erne. Han ofrede den mere plads end noget andet, og den rørte ham dybt¹.

Som afslutning på notaterne for året 1696 bemærkede han, at »noget mærkeligt [har] tildraget sig i Tisted i Ty«. Adskillige dér har »haft nogen sælsom skik på sig, ligesom de skulle være besatte«. Især byens sognepræst Ole Bjørn var af den opfattelse og kom i »stor fortræd og ulejlighed« på grund af sagen. Det blev nemlig udlagt, som om han havde bestyrket de besatte i deres svaghed eller indbildning. Særlig bispem i Aalborg Jens Bircherod tog sig sagen »heftig an«. Den kom for »alle landsdommerne« i Nørrejylland, og en anklager, generalfiskalen Matthias Rosenvinge, kom over fra København.

Året efter noterede Axelsen, at kommissionsdomstolen, som behandlede sagen, nu havde afgjort, at »flere [af de besatte kvinder] skulle miste deres hals«. En kvinde, »som var død i fængsel [og som endnu henstod ubegravet], skulle uden kristelig ceremoni« i jorden, og Ole Langgaard, der til rettens store besvær havde forsvaret sin besatte 9-årige datter, skulle miste sin ejendom og »selv gå i jern på Bremerholm hans livstid«. Provst Axelsen overså ikke, at kommissionen blev suppleret med bispem og provsten fra Århus, da man dømte præsten. Dommen lød på, at Ole Bjørn »skulle miste kald, embede og præstelig habit, stå åbenbar skrifte i Tisted kirke, være Jyllands provins forvist og hans gods konfiskeres«.

Hermed var det dog ikke slut. I marts 1698 anførte Laurids Axelsen, at sagen, »som længe har penderet [svinget frem og tilbage] i højesteret«, nu var kommet »til endelighed«, og dommen var »straks in martio bleven kundbar her i egnen«. Sidst i optegnelserne fra 1698 gengav han dommens fulde ordlyd, og han var velunderrettet. Hans afskrift svarer nøje til den

version, Anders Bæksted har anført i to-bindsværket *Besættelsen i Tisted*².

Sammenlignet med kommissionsdomstolens afgørelse var højesterets dom mildere i behandlingen af de besatte. Den rejste desuden kritik mod kommissionens behandling af sagen og idømte en række af de embedsmænd, der havde medvirket her, bl.a. biskop Bircherod, ganske betydelige bøder.

Axelsen oplyser, at dommen blev »sendt til adskillige fornemme folk her i landet fra deres korrespondenter i København«. Hans kilde var sandsynligvis Peder Lerche på Lerkenfeld. Han var øverste landsdommer i Viborg og skulle have siddet i kommissionsdomstolen i Aalborg, men måtte melde forfald på grund af sygdom. Han må i kraft af sin stilling have fået dommen tilsendt. Desuden har Lerche sikkert fået oplysninger om sagens forløb fra sin kollega i Viborg, Christoffer Bartholin, der havde været medlem af kommissionsdomstolen i Aalborg og senere været inddraget i sagen ved højesteret³.

Laurids Axelsen kendte i hvert fald ikke blot dommen. Han var endnu bedre underrettet. I dommen fra højesteret blev det fastslået, at alt, hvad der var indført i tingbøgerne og rådstueprotokollerne til skade for adskillige godtfolks »gode navn og rygte«, skulle »annulleres og udslettes« og »denne højesteretsdoms slutning [beslutning] dér igen til alles efterretning at indføres«. Samme dag, som dommen blev afsagt, udgik der et kongeligt brev til Christoffer Bartholin om at iværksætte disse foranstaltninger overalt i Aalborg stift. Dette brev kendte Axelsen også lige til udskriften, der lød:

»Os elskelige, velædle og velbyrdige Christoffer Bartholin til Kaas, vores justits- og kancelliråd, så og landsdommer i vort land Nørrejylland«.

Af brevet fremgår det, at det ikke var hele dommen, men kun et »udtog« af den, der skulle være til alles efterretning. Laurids Axelsen må have været opmærksom herpå. Han afskrev i hvert

fald også dommen i udtoget, som den var sendt til Bartholin, selv om han allerede havde noteret sig hele dommen. Derved afslørede han de to udeladelser, der blev foretaget i udtoget.

Den første gælder dommen over Ole Langgaard. Hans straf blev formildet, så hans formue ikke skulle konfiskeres; men da Matthias Rosenvinge allerede havde stillet hans ejendele til auktion, skulle Langgaard have erstatning for dem. Dommens fulde ordlyd fastslog, at det var anklageren Matthias Rosenvinge, der skulle erstatte Langgaards ejendom, som han så forhastet havde ladet bortauktionere. Det var denne detalje, der var udeladt. Rosenvinge skulle altså nok betale erstatningen, men han skulle ikke hænges ud for alt folket. Axelsen gjorde i en parentes en bemærkning om, at teksten var beskåret, men holdt den mulighed åben, at det måske var en »forseelse [fejltagelse]« ved udskriften. Derimod havde han ingen kommentar til, at den kritik og de bøder, der ramte endnu en række af sagens embedsmænd lige fra biskoppen og landsdommeren til amtsforvalterfuldmægtigen i Thisted, også var uomtalt i uddraget af dommen.

Laurids Axelsen rundede sin beretning om begivenhederne af med »et spargament [et udbredt rygte]«, der gik landet rundt. Ifølge det skulle Ole Bjørn efter sin ankomst til Thisted have bejlet til en steddatter af stedets tidligere borgmester Enevold Nielsen, men fået afslag. Som hævn for den spot, han derved led, skulle han have »opvakt disse mange personer til at gøre eller sige sig besatte og [til at] beskyldte pigens moder, Enevold Niensens hustru Anne Sø, derfor«. Det fik imidlertid alvorlige følger for Ole Bjørn, at det lille samfunds højere kredse blev inddraget i begivenhederne. I Axelsens referat lyder det, at »sagen er gået ham [Ole Bjørn] nu omsider så aldeles og hart under øjen [hårdt imod]. Han er siden forsendt til Bornholm«. Laurids Axelsen gav ikke udtryk for åbenlys sympati med embedsbroderen i Thisted, men det ser ud, som om han mente, at Ole Bjørn kom i vanskeligheder i sagen, fordi den blev kædet sammen med en sladderhistorie.

Det er ikke særlig forbavsende, at Laurids Axelsen var opmærksom på sagen. Den blev fulgt med så stor interesse, at man i regeringskredse allerede i 1699 udsendte en anonym »Kort og sandfærdig beretning om den vidtudråbte besættelse udi Thisted, til alles efterretning af originale akter og troværdige dokumenter uddragen og sammenskreven«¹.

Det er derimod bemærkelsesværdigt, at han foruden at give så kort og væsentlig en karakteristik af begivenhederne også afslørede så sikre oplysninger om væsentlige detaljer. Det virkelig opsigtsvækkende er dog, at han afsluttede sine notater for året 1698 med følgende bekendelse:

»Endelig og til beslutning [afslutning] er dette og ikke uværdigt [heller ikke uvæsentligt] at observere: at nu i dette seculo [århundrede] og i disse tider findes mange ej aleneste iblandt statister [lægfolk], men endog iblandt andre og studerede folk, gejstlige og verdslige, som statuerer [påstår], at der er ingen trolddomskunst, troldfolk, legemlig besættelse, ja djævel eller helvede til. Andre gør det grovere og siger, at han (Christus) kurerede ikkun naturlige sygdomme, når der står (i Det ny Testamente), at han ud-drev djævl. Nogle siger, at det er intet andet end indbilledninger, tungsindighed og melankolsk blod og mere sådant, som ikke kan her opregnes. Og endog de er ikke alle lige grove i deres ord og tale, så tror jeg dog som en fattig simpel idiot, at deres mening så mange de er, kommer over ét udi uno tertio [?] og er bygt på et fundament, som er atheismus og sadducæismus [sadducæerne troede hverken på engle eller sjælens udødelighed]«.

Notatet er vigtigt. Dels er det et af de mest omfattende, vi har fra hans hånd, dels udtrykker han sig deri med en åbenhed, der er særdeles afslørende.

Det er tydeligt, at Laurids Axelsen har hjemme i ortodoksiens periode. Han holder sig strengt til, hvad der står i Det nye testa-

mente og tager skarpt afstand fra gudsfornægtelse og rationalisme. Det er ikke overraskende, for det var han blevet oplært til i skolen i Viborg og senere på universitetet i København. Før han blev ordineret af Sjællands biskop Hans Bagger i 1678, var han desuden blevet »flitteligen eksamineret og overhørt udi det, som hans hellige embede efter Guds ord og den kristne kirkes rene lærdom vedkommer«, og han måtte aflægge ed på at ville »retsindeligent prædike den rene og rette evangelii lærdom« og »holde ved lige kirkedisciplin og tugt så vidt muligt er«⁵.

I de første år i Vesterbølle fik han yderligere indskærpet loyaliteten mod det rene evangelium, både da *Danske lov* kom i 1683, og da *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* blev udsendt to år senere⁶.

De holdninger, han under sin uddannelse havde fået indskærpet, opgav han ikke; men han fulgte opmærksomt, hvad der rørte sig i tiden. Ind i 1690'erne fornemmede han, at der var noget på færde »i dette seculo og i disse tider«. Både blandt lægfolk og studenter, blandt gejstlige og verdslige lød der nye toner. Han bemærkede også, at de, der ytrede sig, var mere eller mindre »grove i deres ord og tale«. Det skift i det åndelige klima, han fornemmede, foruroligede ham, men det rokkede ikke hans anskuelser. Han afviste gudløshed og rationalisme.

Men den måde, han omtalte sig selv på, var lige så bemærkelsesværdig. Han kaldte sig »en fattig, simpel idiot«. Med »fattig« erkendte han sin beskedne sociale position som præst i et par fattige vesthimmerlandske sogne. Når han også omtalte sig som »simpel«, må man ikke tro, at han anså sig for et ringe menneske. Han opfattede derimod sig selv som naturlig og ligefrem. Endelig ville han med betegnelsen »idiot« ikke angive sin intellektuelle formåen. For ham betød ordet privatmanden i modsætning til embedsmanden. Hvad han betroede sine notater, skrev han helt på egne vegne, hverken som præst eller provst.

Laurids Axelsen var ikke de nye ideers mand. Han havde rod i det århundrede, der nu gik på hæld. Hans gemyt var ikke til oprør; han var tværtimod den stilfærdige, nidkære tjener i kirke og sogn.

Fra den store verden

Da Laurids Axelsen begyndte sine notater, ville han meddele »adskilligt, som har tildraget sig her i Danmark og Jylland, fornemmelig her udi denne egn«. Den linje fulgte han de første år, men allerede i optegnelserne fra 1687 finder vi det første korte notat, der omtaler forhold uden for Danmarks grænser. Frem mod århundredskiftet gav han derefter enkelte gange lidt fyldigere oplysninger derom, og fra 1699 bliver udlandet – bortset fra i 1703 – et fast årligt emne i optegnelserne. Der er oven i købet en tendens til, at det svulmer op. Det sidste år, hvor han var i stand til at gøre sine notater, optog udlandsstoffet ca. 60% af pladsen.

Laurids Axelsen hentede oplysningerne fra de aviser, der var begyndt at blive udgivet. Så tidligt som i 1687 skrev han, at »man havde tiender«. I 1714 lød det direkte, at der »i aviserne gjordes et stort væsen af den svenske konges hjemrejse fra Tyrkiet«. Skildringen af Amalienborgs brand i København synes hentet i avisen *Maanedlig Relation* fra april 1689¹.

Når det udenlandske stof med årene blev mere fremtrædende i Axelsens notater, kan grunden være, at aviserne efterhånden blev fyldigere. Det ser dog også ud, som om hans interesse for udlandsstoffet voksede. Det kan være affødt af, at Danmark fra år 1700 enten var inddraget i tidens krige eller var i fare for igen at blive det. Der var grund til at følge forholdene i omverdenen opmærksomt.

Avisernes behandling af stoffet smittede naturligvis af på Laurids Axelsens notater; men optegnelserne viser desuden, hvad han bed mærke i.

Det var i tidens ånd, at fyrsterne og deres familier spillede en stor rolle i nyhederne. I Danmark havde enevælden netop styrket kongens magt og renommé, så han stadig blev omtalt som »hans majestæt vor allernådigste arvekonge og herre«, og Europa var optaget af en række arvefølgekrige, som blev begyndt under påberåbelse af fyrsternes arveret til landene.

Det gør det måske mere forståeligt, at kongelige dødsfald i Europa havde Laurids Axelsens interesse. Da den svenske dronning, en søster til Christian 5., døde i 1693, var han især optaget af begravelsen i Ridderholmens kirke. Fire år senere ved Karl 11.s død fæstnede han sig derimod ved, at Stockholm slot kort efter brændte, så »det kongelige lig næppe og med stort besvær er blevet reddet«. Axelsen var også opmærksom på, at fyrsterne i Berlin i 1701 havde taget kongenavn, for i 1713 bemærkede han, at »kongen af Preussen, det er kurfyrsten af Brandenburg, er død«. Fra det tyske rige noterede han, at kejser Leopold 1. døde i 1705, og hans søn og efterfølger Josef 1. døde allerede i 1711, »som ordet gik, af børnekopper«. Samme sygdom bortrev næsten samtidig den franske dauphin (kronprins), Ludvig 14.s søn, og næste år døde dennes søn, den nye franske kronprins, og hans gemalinde af mæslinger, som havde »stærkt grasseret i det franske hof«. En af Axelsens allersidste optegnelser lyder, at det i september 1715 »spurgtes, at kongen af Frankrig Ludvig 14. var død«².

Et notat fra 1701 er særlig bemærkelsesværdigt. Det oplyser, at

»kongen i Spanien Karl 2. døde i dette år uden livsarvinger. Ham succederede [efterfulgte] en ung prins af Frankrig ved navn Filip, Ludvig 14.s sønnesøn. Hvoraf siden rejste sig en blodig og langvarig krig i Europa«.

Da dødsfaldet indtrådte 1. november 1700, ses det, at det tog tid for nyhederne at nå frem. Det interessante er imidlertid, at Axelsen så kort præciserer den politisk ladede arvesag. Bemærkningen om, at tronskiftet medførte langvarig krig, må derimod være tilføjet langt senere³.

Bortset fra dødsfaldene i kongefamilierne er det ellers få træk fra staternes indre liv, Axelsen har fæstnet sig ved. I 1697 havde der været »en meget dyr tid i Sverige, så at mangfoldige mennesker er døde af hunger«. Sverige var arvefjenden i de tider, så til-

standene dér kunne nok påkalde interesse i Danmark. Et par gange er der også bemærkninger om forholdene i Hamburg. I 1708 var der »stor tumult og oprør [...] mellem indbyggerne og magistraten«, og i 1713 ramtes byen af pest, »som varede dog ikke længe«. Forholdene i Hamburg var værd at følge, da byen lå ved grænsen til den danske konges lande. Så sent som i 1686 havde Christian 5. haft en alvorlig kontrovers med den⁴.

Forholdene i England var Axelsen særlig godt informeret om. Det hænger nok sammen med de politiske omvæltninger dér. Allerede i 1689 kunne Axelsen fortælle, at Jakob 2. i England havde erklæret sig for katolicismen og fór frem mod den engelske gejstlighed, som han ønskede erstattet af »papister«. Til sidst måtte kongen flygte til Frankrig, hvor Ludvig 14. »undsatte ham vel med folk og skibe, men uden succes«. Parlamentet i England indkaldte i stedet Jakobs svigersøn, der »ved de hollænders hjælp« blev konge som Vilhelm 3. Axelsen fulgte det videre opgør i kongefamilien. I 1701 døde Jakob 2., »en exulant [flygtning]« i Frankrig, og året efter svigersønnen Vilhelm 3. i England. Vilhelms barnløshed betød dog ikke, at Jakobs anden svigersøn blev konge. Han måtte nøjes med at være prinsgemal. Når Axelsen anførte hans død i 1708, er forklaringen, at prins Georg (dansk Jørgen) »var Frederik 3.s søn her af Danmark, Christian 5.s broder og Frederik 4.s farbroder«. Axelsen nåede også at notere sig hans gemalinde dronning Annes død i 1714 og bemærkede sig, at den engelske krone derefter gik over til kurfyrst Georg af Hannover⁵.

Under dronning Anne oplevede man, at nogle store herrer i Skotland sammen med kong Ludvig 14. af Frankrig aftalte »et forræderi mod dronning Anne af England«. Jakob 2.s søn påstod, at han var engelsk tronarving; men den flåde, der blev udrustet i Frankrig for at bringe prinsen til Skotland, kunne ikke gennemføre aktionen, da »den engelske og hollandske skibsflåde kom dem på halsen og slog dem tilbage, så det gik krebsgang«⁶.

Oprøret i Skotland var en episode i de krige, der omkring år

1700 førtes af en række alliancer mod det muhamedanske Tyrkerrige, det katolske Frankrig og det protestantiske Sverige. Dem fulgte Laurids Axelsen opmærksomt.

Han har naturligvis færrest underretninger om Tyrkiet; men det er forbavsende, at hans allerførste optegnelse fra den store verden netop fortæller, »at tyrken gjorde skade her og der i Vestersøen [Vesterhavet], skulle og[så] have gjort landgang i Norge og overrumplet nogle af indbyggerne«. Et par århundreders skræk for tyrkerne var endnu levende. Tyrkernes fremstød mod Europa blev imidlertid brudt. I 1697 havde kejseren «en stor victorie [sejr] over tyrken i Ungarn«, og efter at russerne havde slået Karl 12. ved Poltava, var de i 1711 nået frem til Donau, hvor de skulle »have afslaget [tilbageslået] og ruineret en tyrkisk arme, som ville give svensken bistand«. Laurids Axelsen bemærkede også, at de derpå sluttede fred, »af hvilken kongen af Sverige skal være udelukket«. Stabil var freden ikke, for året efter »indrømmede [moskovitten] tyrken den fæstning Asov, hvorpå fred på ny blev sluttet imellem dem«⁷.

Om opgør i Vesteuropa var han naturligvis bedre underrettet. Fra den pfalziske arvefølgekrig noterede han sig ganske vist blot, at kong Ludvig 14. »grasserede skrækkelig i Tyskland med mord og brand« i 1689, og at freden, man sluttede i 1697, »ikke varede længe«. Men derefter blev udlandsstoffet fyldigere⁸. Fra Karl 2.s død i Spanien fulgte han den spanske arvefølgekrig. Han noterede, at striden stod mellem Ludvig 14.s sønnesøn Filip 5., der residerede i Madrid, »det spanske monarkis rette hovedstad«, og den østrigske habsburger Karl, der som Karl 3. sad i Kataloniens hovedstad Barcelona, og som fik støtte af englænderne, hollænderne og kejseren i Wien⁹.

Allerede i 1702 så Axelsen, hvor svært det var at holde sammen på alliancen mod Ludvig 14. Kurfyrsten af Bayern svigtede snart kejseren og mistede Ulm. Senere indtog kejserens styrker hele Bayern. München og andre fæstninger blev »moxen alle« sløjft og »en usigelig hob ammunition« blev ført fra »de bayriske tøjhuse til Wien«¹⁰.

Axelsen fulgte med i, hvordan krigslykken vekslede. I 1706 havde franskmændene »tynd lykke både i Spanien, Nederlandene såvel som og udi Italien«. Men året efter var spillet vendt. »De allierede, nemlig kejseren, Savoien, hollænderne, England og Portugal har i dette år aldeles intet udrettet mod de franske«. Dé havde til gengæld »grasseret i Tyskland ved Rhinstrømmen ligesom vilde«. I 1708 lykkedes det imidlertid prins Eugen af Savoien og hertugen af Marlborough at slå den franske hær tilbage i Flandern med store tab. Året efter lod Ludvig 14., som om han ønskede fred, og »stærket [styrkede] sig imidlertid«, og mens hunger og dyrtid plagede »moxen alle kristne lande«, slog Frankrig en kejserlig arme tilbage ved Rhinen. Men i 1710 var det Filip i Spanien, der var i knibe, fordi Karl 3. nu fik hjælp fra England og Holland, og i 1711 havde »de englænder og hollænder haft en stor victorie imod de frantzoser«¹¹.

Alliancen var imidlertid stadig skrøbelig. I 1712 kunne Laurids Axelsen notere, at »England separerede sig fra kejseren og de hollænder og bekom derfor Dynkirken [Dunkerque] af de fransoser«, hvorefter »de hollænder led et stort nederlag af fransoserne og mistede siden adskillige fæstninger, som de tilforn indehavde«¹².

I 1714 sluttede kejser Karl 6. og kong Ludvig 14. endelig fred. »Men fredstraktaten fik man ikke at vide. Thi ingen andre potentater eller deres ministre var overværende ved denne fredsslutning«¹³. Laurids Axelsen fik ikke noteret, hvordan forholdene blev ordnet i Vesteuropa. I sine sidste år samlede han naturligt nok næsten al sin opmærksomhed om krigen omkring Sverige. I dem var Danmark igen blevet direkte inddraget.

Det var først og fremmest Danmarks spændte forhold til hertugen på Gottorp, der førte os ind i krigen. Axelsen kunne i 1699 notere sig, at hertug Frederik 4. dér indgik forbund med Karl 12. i Sverige mod kong Frederik 4¹⁴.

Opgøret kom allerede året efter, hvor »en stor krig og farlig ulykke [har] været optændt over dette arme kongerige«. Hertugen fik hjælp fra Lüneburg og Sverige og »satte sig op imod

kongen«, og mens denne »i egen person med sit krigsfolk [var] ude imod dem i Holsten«, kom hollænderne, englænderne og svenskerne med en orlogsflåde imod København. Det lykkedes dem ikke at gøre skade, »end [selv om] de kastede mangfoldige bomber ind både på Christianshavn og den danske orlogsflåde«; men i ly af hollænderne og englænderne

«kastede kongen af Sverige Karl 12. [...] henved 8 eller 9.000 mand ind i Sjælland mellem Helsingør og København, forskansede sig ibid. [sammesteds] og satte landet i brandskat og kontribution. Men inden samme måneds udgang igen måtte han kvittere [drage bort]«.

De indrømmelser, kong Frederik 4. måtte give hertugen, har Laurids Axelsen næppe kunnet læse om i aviserne¹⁵.

I magtspillet om Østersøen var Polen en væsentlig brik. I 1697 lykkedes det kurfyrst August af Sachsen at blive valgt til konge dér. Axelsen var især interesseret i, at han for at opnå det, havde forladt »den lutherske og antaget den papistiske religion«. Senere har han tilføjet et: »Men hvor det gik ham. Se!«¹⁶.

Fra år 1700 var opgøret syd for Østersøen i fuld gang. De svenske provinser her blev ikke blot truet fra Sachsen-Polen, men også fra Rusland, og Karl 12. satte over Østersøen. Herom erfarede Axelsen, at Gottorperhertugen, der var general i den svenske hær, var faldet i Polen 1702. Kongen selv havde

»en stor ulykke ibid., idet hans hest faldt med ham, så at kongens lår kom i stykker, og han i lang tid derefter holdtes for at være død«¹⁷.

Forholdene var stadig urolige. Svenskerne indsatte 1704 en ny konge i Polen, året efter fik de ham kronet, og snart faldt de ind i Sachsen. Selv om de blev slået her, måtte August »dog ved samme tid kvittere Polen og er rejst hjem til sin residens Dresden i Sachsen«. Ved freden måtte August give afkald på den polske

trone og »derforuden give svensken store summer penge«, og svenskerne forlod først Sachsen efter at have »gjort kejseren al-lehånde og stort bryderi«. Da svenskerne igen var tilbage i Po-len, blev der endnu i 1708 meldt om, at svenskerne dér »har avanceret lidet imod moskovitterne«¹⁸.

Men i 1709 – i forlængelse af skildringen af den »umanerlig strenge vinter« 1708/09 – følger så oplysningerne om vendin-gen i krigen, idet »den moskovittiske zar [Peter] udi egen per-son kom over de svenske og totaliter afslog og ruinerede dem«¹⁹. Karl 12. »blev også borte i denne aktion«. Selv om der gik mange rygter, forlød det dog stadig, »at han var kommen til Bender«, en tyrkisk grænsefæstning. Laurids Axelsen har også noteret sig, at den svenske hær mistede sit artilleri og sin бага-ge. Kongen mistede sit kancelli, og en lang navngiven række af kongens »fornemste ministre og generaler« blev taget til fange. Under den videre forfølgelse måtte endnu en svensk general overgive sig med »942 underofficerer og henved 12.892 geme-ne«. Axelsen kunne ikke nægte sig selv den glæde at gøre stil-lingen op: »In summa: De svenske fik på den tid og det sted sådant et nederlag, som de ikke har haft i de næste [umiddel-bart foregående] år og måske aldrig tilforn«.

August af Sachsen begav sig igen ind i Polen, og den svenske styrke måtte trække sig tilbage til Pommern. Mens pesten »gras-serede stærkt i Polen [og] hunger og dyrtid i dette år plagede moxen alle kristne lande«, rykkede russerne frem mod Riga, der blev belejret og senere bombarderet. Samtidig gik Frederik 4. i Danmark ind i krigen. I oktober 1709 blev den erklæret, og i november »gik han i land på Skåne med 15 a 16.000 mand«.

Næste forår blev de danske imidlertid »totaliter« slagne og »måtte aldeles forlade Skåne«. Derimod havde russerne frem-gang i de svenske provinser ved Østersøen. I en træfning sidst på året i Køge bugt mistede den danske flåde skibet »Danne-brog, [der] fik ild og fløj i luften«; men svenskerne led større tab end danskerne.

Den følgende sommer (1711) rasede »pesten stærkt, først i

Helsingør og siden i København«. Efter at den helt hen i november havde bortrevet over 20.000, »begyndte den at sagte sig, indtil den omsider ophørte«. Da var den danske konge »udi egen person« rykket ind i svensk Pommern og »lod først Wismar berende med 5 a 6.000 mand« for senere sammen med sachsenerne at belejre Stralsund.

I 1712 havde Frederik 4. en vis succes, idet han i Bremen stift fik indtaget Stade. Belejringen af Wismar og Stralsund måtte han derimod opgive, og svenskerne forfulgte snart danskerne ind i Mecklenburg, hvor Frederik 4. led et stort nederlag ved Gadebusch. Blandt de mange faldne her var Laurids Axelsen specielt opmærksom på generalmajor Gregers Daa af Lundbæk. Hans fader Valdemar Daa havde haft herregården Bonderup i Vesterbølle sogn, før Peder Lerche købte den. Desuden nævnte Axelsen »en kaptajn Daniel Peucher af landmilitzen her i egnen [Gedsted]«, der også var faldet i slaget. I 1706 havde han haft »en liden datter til kirke« hos Axelsen, som vi har hørt.

Næste år fulgte Laurids Axelsen, hvordan den svenske general Stenbock forfulgte sejren op i hertugdømmerne. Altona blev brændt, og Flensborg blev brandskattet. Den svenske general »havde agtet på lige måde at gæste de andre steder her i Jylland«, bemærkede Axelsen; men zaren, »som stod i Pommern, kom ham på halsen med en armé på nogen og 40.000 mand«. Stenbock søgte derfor ly og slap ind i Gottorperhertugens fæstning Tønning; men åbningen af fæstningen gav kong Frederik 4. anledning til at indtage »alt det fyrstelige Holsten«. Han afsatte derfor de fyrstelige og indsatte i stedet sine egne ministre i hertugdømmet. Stenbock måtte til sidst indse, at situationen var håbløs. »Han gik ud af Tønning« og overgav sig selv og hele sin armé. Selv blev han snart indsat i Kastellet i København, og »de andre fanger blev strøede hid og did på landet og i købstæderne«. Et par af dem har vi mødt i Østerbølle sogn.

Selv om Laurids Axelsen var mest optaget af de danske aktiviteter, forbigik det ikke hans opmærksomhed, at russerne og

sachserne nu genoptog blokeringen af Stralsund og Wismar, og at russerne havde stor fremgang i Finland.

Gottorperhertugens folk i Tønning havde ikke overgivet sig i 1713; men allerede i februar 1714 måtte de kapitulere til den danske styrke, som havde opretholdt belejringen, og »siden på sommeren er samme fæstning aldeles demolieret og sløjftet«.

Ellers var Axelsen i 1714 optaget af, at aviserne gjorde »et stort væsen af den svenske konges hjemrejse fra Tyrkiet«. Først kom nyhederne om, hvem der bød Karl 12. velkommen, da han dukkede op i Hermannstadt i Siebenbürgen, og hvem der søgte kontakt med ham. Men man var også optaget af, hvilken vej han ville rejse, og skrev om, at der flere steder

»endog i de pommerske stæder og Stockholm selv [...] skulle være gjort prægtig anstalt for at undfange [modtage] ham«.

Kort tid efter, »ikke over 8 eller 14 dage«, ville man endog vide, »at han allerede var kommet ind udi Stralsund«; men Laurids Axelsen tvivlede: »Enhver må tro heraf, hvad han vil. Jeg holder det ikkun for et figament [påfund]«.

I 1715 gjorde Axelsen notater for sidste gang. I april og august bemærkede han med tilfredshed, at den danske flåde klarede sig godt mod svenskerne, men Peder Wessels ry var endnu ikke så udbredt, at Laurids Axelsen skrev om ham. Derimod fangedes hans interesse af, at en engelsk/hollandsk flåde på 32 skibe konvojerede over 600 handelsskibe gennem Østersøen. Freden i Vesteuropa gav igen de vestlige sømagter lejlighed til at varetage deres Østersøhandel. Sidst på året gjorde Frederik 4. landgang på Rügen sammen med de allierede. Svenskerne led store tab og måtte den 23. december også overgive Stralsund. Den svenske konge havde deltaget i kampene, og da hans hest blev fundet død på valpladsen, gik rygtet, at Karl 12. måtte være død eller hårdt såret; men »og[så] her måtte man atter høre en ny og svensk artighed [listigt påfund], nemlig: at

den svenske konge var undkommen med en fregat« og var sejlet til Sverige.

Året før ville Axelsen ikke fæste lid til beretningen om Karl 12.s hurtige rejse op gennem Europa til Stralsund, men tiden lærte ham noget andet. Og selv om det tydeligt skinner igennem, at han heller ikke yndede »den nye og svenske artighed«, man nu var vidne til, kunne han på den anden side ikke tilbageholde en vis beundring for den snarrådighed og patriotisme, svenskerne gang på gang lagde for dagen. Det kom frem i den lange beskrivelse og vurdering af svenskerne, hvormed han afrundede sine notater:

»Men lige så let, som det har været for de svenske at føre deres i Polen dødelig bleserede [sårede] konge med sig i en rosbåre [båre, udspændt mellem to heste] indtil Poltava i Ukraine, og da hans rosbåre i det mærkelige slag var skudt i splinter, dog at føre hans person over et dybt vand til Bender i Tyrkiet og der sammesteds i tre a fire eller flere år at forskaffe ham et kongeligt ophold og opvartning; lige så let, som det og var for de svenske at føre deres konge omsider fra Bender eller andetsteds i Tyrkiet til Hermannstadt i Siebenbürgen og derfra på 8 eller 14 dages tid igennem Tyskland lige ind i Stralsund: lige så let var det og nu for dem at oversætte ham til skibs fra Stralsund til Sverige. Dog er deres konduite og troskab derudi at berømme, at når de endskønt giver sig selv tabt og til fange, så gør de dog altid deres yderste flid, at deres konge kan salveres [frelses] og undkomme«.

ke i sognene. I løbet af 1716 blev det dog tydeligere og tydeligere, at han kun med besvær kunne føre pennen, og året efter er næsten alle indførsler i kirkebøgerne gjort med en fremmed hånd. Derimod sporer vi endnu hans evne til at formulere sig i den karakteristik, der blev givet af degnen, der døde et halvt års tid, før Axelsen selv døde den 24. november 1717.

Ved Laurids Axelsens begravelse i Vesterbølle den 2. december var det igen hr. Jesper fra Hersom, der havde afløst Axelsen som provst, der »med stor reputation [agtelse] og renome [anseelse] til alle tilhørernes største fornøjelse« holdt ligprædikenen over ham. Den, der noterede begravelsen i kirkebogen, priste ikke alene Axelsens embedsførelse, som vi har set det, men fremhævede også hans »meget kristelige, gudfrygtige og exemplar[riske] levned«¹.

Hans efterfølger i embedet i Vesterbølle blev Niels Mortensen Holst, der var søn af Morten Thøgersen Holst i Grætrup præstegård og altså halvbroder til Christen Holst i Lovns. Han var gift med Agate Mogensdatters eneste datter af andet ægteskab, Maren Vognsdatter. Et blik på tavle 3 og 4 vil vise, at embedet i Vester- og Østerbølle blev i familiekredsen, selv om der ikke var børn i Laurids Axelsens og Anna Mogensdatters ægteskab, der kunne tage over. Maren Vognsdatter var i 1708 blevet enke efter en præst på Mors. Hendes anden mand var blevet teologisk kandidat i 1713; men om han allerede havde været medhjælper hos Axelsen i hans sidste tid, er ikke oplyst².

Der er overleveret i hvert fald én karakteristik af Laurids Axelsen fra samtiden. Den blev givet af Christen Sørensen Testrup i hans *Rinds herreds krønike*³. Axelsen havde viet hans forældre i Østerbølle kirke i 1683; men de flyttede året efter fra »den vesterste gård i Aalestrup« til Testrupgård. Her fødtes deres søn i 1685 og tog senere navn efter fødesognet. Moderen vakte hans interesse for historie og boglige sysler, og den blev senere styrket ved hans omgang med både Christen Stistrup i Ullits og Laurids Axelsen i Vesterbølle. Stistrup kaldte han senere sin »meget gode ven«, der havde en ypperlig hukommelse og store evner. Han

Interiør fra Østerbølle kirke. Altertavlen, som herredsfoged Chr. Byrialsen skænkede kirken i Østerbølle 1598, står der ikke mere; men prædikestolen, som han gav kirken fem år senere, er der som i Axelsens tid. Foto: Anders Riis.

nåde dog ikke så meget, da han »drev sin tid bort« med de »mange processer, han væltede sig udi«. Om Laurids Axelsen skrev han, at »han var en fin og meget oprigtig mand, i ham fulgtes både lærdom og levned ad, så hans lige var ikke i denne egn«.

Optegnelserne, der blev begyndt af Mads Pedersen Farstrup og senere fortsat af Laurids Axelsen, har været kendt, siden de i 1813 blev udgivet af Ignatius Becher, der var residerende kapellan for Bjørnsholm og Malle sogne og boede i Ranum præstegård. Under sit »langvarige svagheds ophold i Aalborg i årene

1810 og 11«, han fik amputeret det ene ben, lånte han af konrektor Frantz Thestrup flere gamle skrifter. Da han gav udtryk for, at de to præsters optegnelser, som var blandt det lånte, fortjente at blive kendt i en større kreds, og ytrede lyst til at få dem offentliggjort, var Thestrup »så god at forære mig samme«. Becher fortæller ikke, hvor Thestrup havde dem fra, eller hvad der senere skete med dem. Frantz Thestrup er ikke efterkommer af Christen Testrup, men af Århuskøbmanden Rasmus Pedersen Thestrup, kendt for sin »Stambog«⁴.

Becher bemærker, at han gennemlæste og ordnede skriftet, så det fik sin nuværende form. Han har »intet udeladt af det, som måtte synes ubetydeligt, da muligt en eller anden kunne finde det erindringsværdigt«. Derimod har han forsynet det med de oplysninger, han havde mulighed for at indhente. Listen over abonnenter viser, at bogen, der blev solgt til fordel for de »kvæstede ved Anholt«, først og fremmest fandt vej til købere i Aalborg, Viborg og Århus stifter, især i præstegårdene⁵.

Det skulle også blive i en af de jyske præstegårde, at de gamle præsteoptegnelser snart satte sig et markant spor. Ifølge professor Hans Brix har St. Steensen Blicher herfra fået ideen til den »ejendommelige farvning«, vi møder i hans novelle *En Landsbydegns Dagbog*. Både dagbogsformen og handlingens placering i begyndelsen af 1700-tallet med en række enkeltheder som den strenge vinter, krigen med svenskerne og pesten har han hentet fra Ignatius Bechers udgave, som han kendte. Desuden finder Brix, at »den klippefaste forsynstro, som mærkes bag de kortfattede stykker i Axelsens dagbog«, også er »grundvold i tilværelsen for den jyske degnesøn«. Derimod har Hans Brix næppe ret i, at Blicher også fandt Marie Grubbes historie her. Hun omtales ikke i dagbøgerne, men kun i noterne hertil⁶. Professor Oluf Friis, der også anser Farstrup og Axelsens dagbøger som »den litterære stofkilde for novellen«, fremhæver derimod, at Blichers far havde været huslærer på Tjele og »kan have fortalt sønnen træk af Marie Grubbes liv«⁷.

Heldigvis er det ikke blot Laurids Axelsens private optegnel-

ser, der er bevaret. Kirkebøgerne fra hans sogne har undgået den skæbne, der er blevet så mange andre sognes ældste kirkebøger til del, når de er blevet luernes bytte i forbindelse med ildebrande i de stråtede præstegårde. Lagt ved siden af hinanden efterlader optegnelserne og kirkebøgerne billedet af en mand, der var en opmærksom iagttagelse af sin tid.

Axelsen giver et billede af sin egn og dens mennesker. Han fornægter ikke sin stand, men skænker præsterne særlig opmærksomhed. Gennem hustruen havde han familierelationer til flere præstegårde, og hvad der skete her og i familien i øvrigt, fulgte de med interesse. I en menneskealder var han provst i sit herred og mødte herigennem kaldsfæller fra hele Viborg stift. Axelsens omfattende orientering om af- og tilgangen i de mange præstegårde ud over stiftet er nok bl. a. en frugt af hans ture til provstekonventerne i Viborg; men også udskiftninger på landets bispestole fulgte han opmærksomt.

I den første halvdel af hans tid i Vesterbølle indførte den unge enevælde en lang række reformer. Han fulgte deres gennemførelse og var orienteret om detaljerne. Det røbede han også i sammenhænge, hvor han ikke direkte skrev om reformerne. Landmålingen skildrede han, så man kan se folkene gå over markerne med deres målebånd.

Efter århundredskiftet blev det de udenlandske forhold, der optog Axelsen mere og mere. Hans mange notater herom er især interessante, fordi de viser, hvad der fangede ham, hvor vid hans horisont var, og hvor væsentlige mange af de ting, han bemærkede sig, også forekommer set fra vor tid.

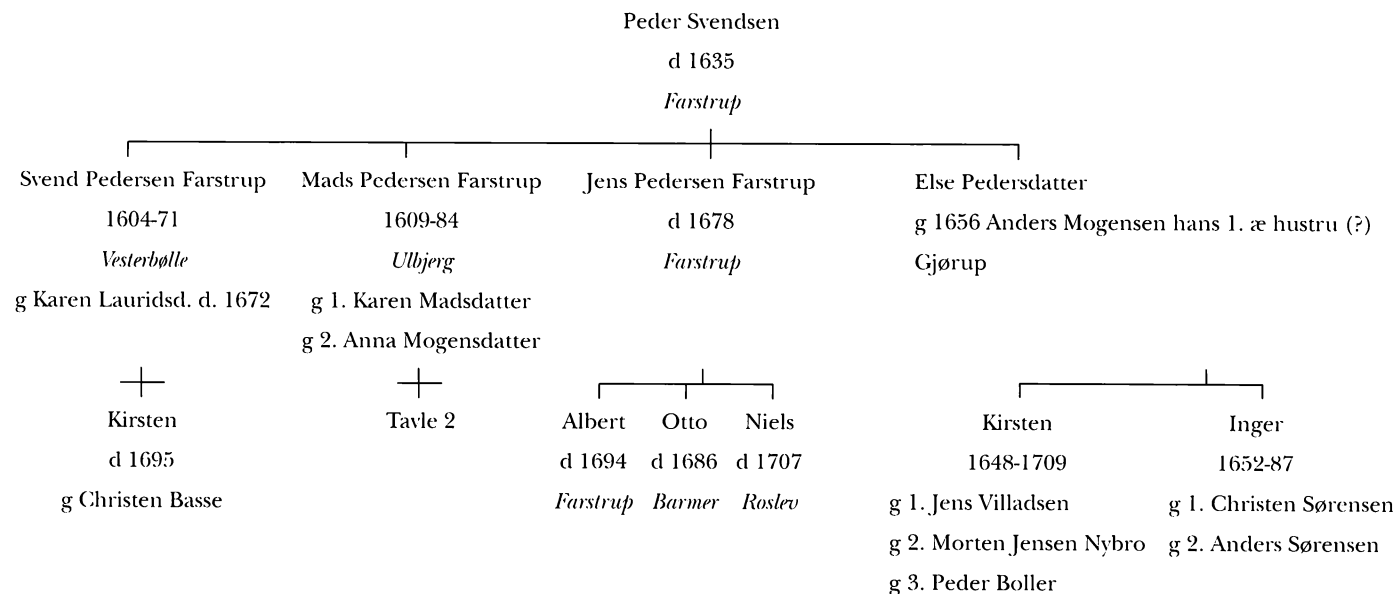
Laurids Axelsen voksede op i ortodoksiens og den unge enevældes tid, og det præger ham. Han var både kirken og staten en nidkær tjener. Det hindrede dog ikke, at han fornemmede, at nye tanker var ved at bane sig vej; men de tiltalte ham ikke.

Vi får især indtryk af ham gennem hans stil. Han beherskede tidens retoriske virkemidler; men han forfaldt ikke til tom snak. Han formulerede sig helst knapt og præcist, dog ikke uden en avet følsomhed.

Laurids Axelsen var en nøgtern iagttager af mennesker. Han troede ikke på deres vidtløftigheder og harmedes, hvis de forsøgte at narre ham, men havde ikke sind til strid og proces. Når sygdom eller uret ramte mennesker, gav han stilfærdigt udtryk derfor.

Selv om han er præget af en tid, der er meget forskellig fra vor, og selv om vi kun har et begrænset materiale om ham, er det forståeligt, at han gennem snart tre århundreder har gjort indtryk på dem, der er standset op ved ham og har dvælet ved hans gamle notater.

Tavle 1 Familien fra Farstrup (Præstekald med kursiv)

g=gift

æ=ægteskab

d=død

f=født

Table 2 Præster i Ulbjerg (med kursiv)

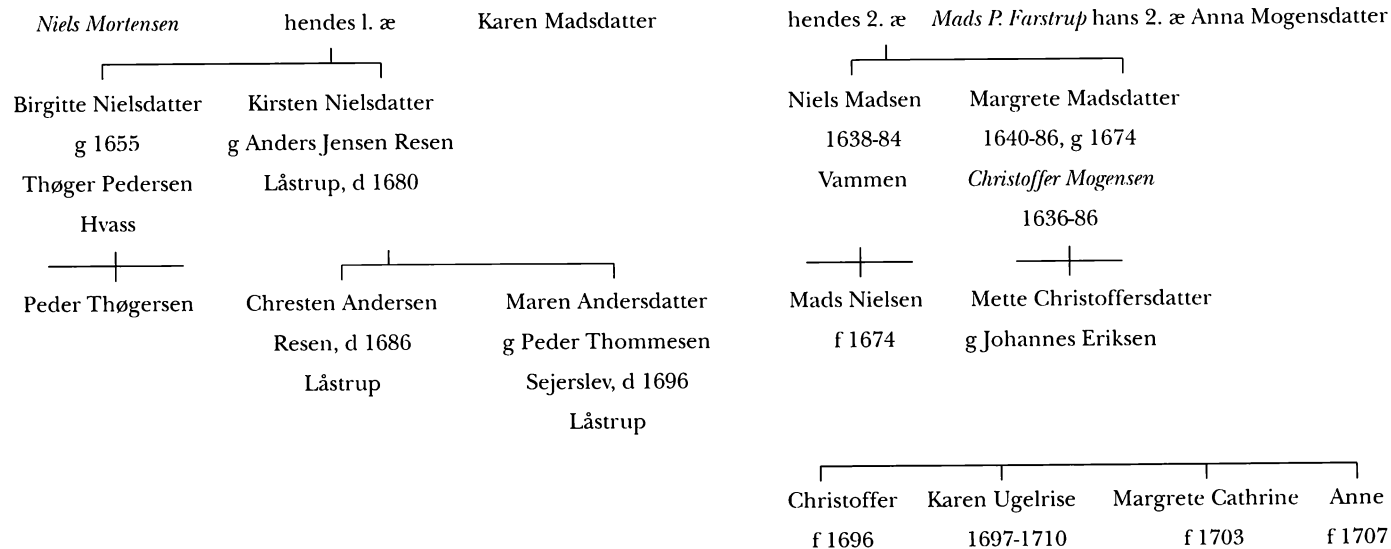

Table 3 Familien fra Sundstrup

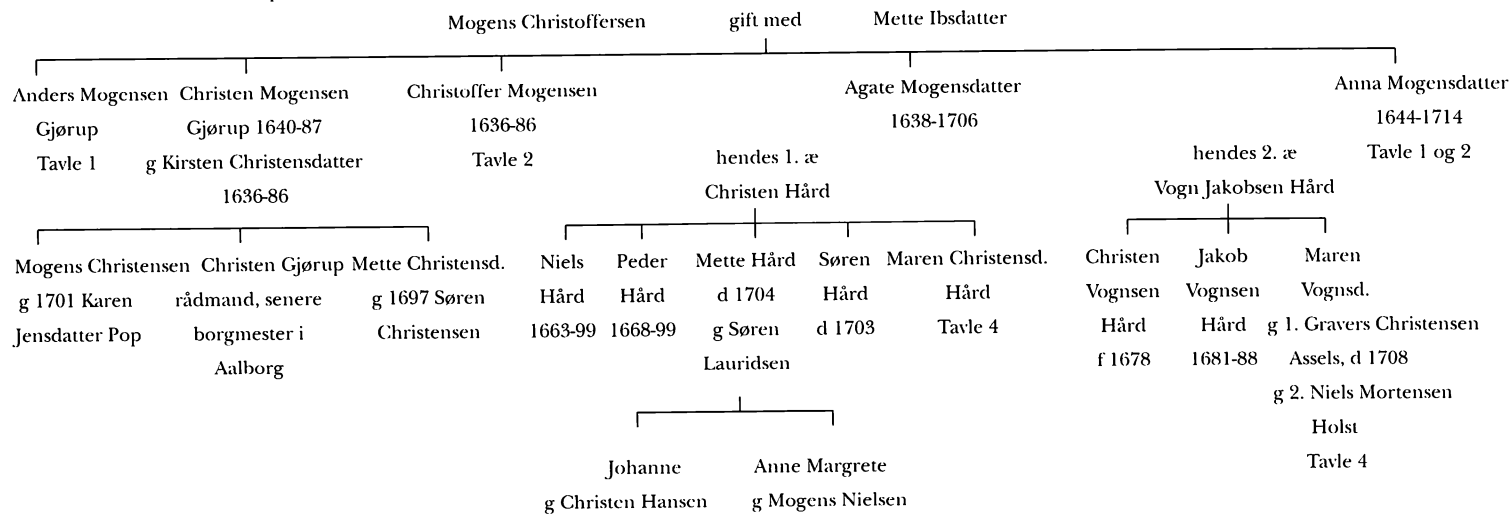
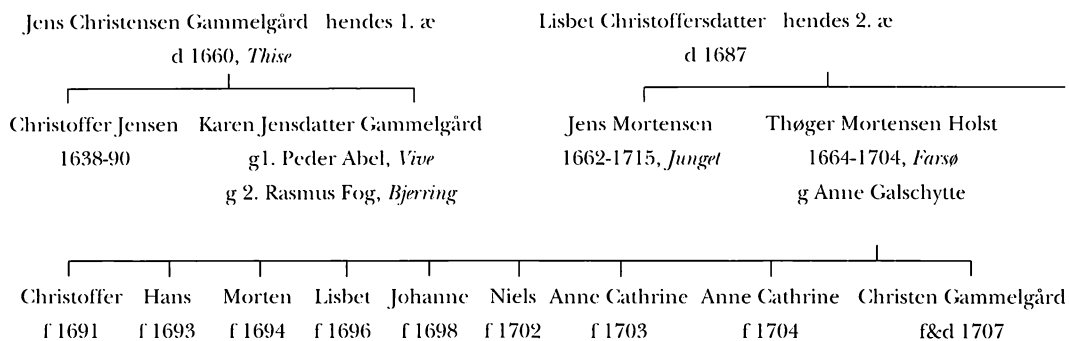

Table 4 Præsteslægten fra Grætrup (Præstekald med kursiv)

Kilder

Utrykte kilder

Rigsarkivet :

Aage Dahl: Danmarks præstehistorie (utrykt manuskript, Håndskriftsamlingen).

Landsarkivet for Nørrejylland:

Viborg bisp

C 2-24	Kopibog 1682-88.
C 2-152	Kaldsbrevsprotokol 1670-99.
C 2-209	Rinds Provsti (1643)-1789.

Vesterbølle-Østerbølle sogne

C 226 A-1	1681-1772	Hovedministerialbog for Vesterbølle sogn.
C 226 A-5	1681-1772	Hovedministerialbog for Østerbølle sogn.
C 226 A-10/11	1682-1859	Embedsbreve og embedets diverse dokumenter.

Matrikel

Z 9 - 6 II Matrikel for Hald Amt, 1688.

Trykte kilder

Dagbog af Mads Pedersen Farstrup og Laurids Axelsen, udgivet af Ignatius Becher 1813, genoptrykt 1987 af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred.

Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685, fotografisk optryk ved Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi, 1985.

Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15. april 1683, Kbh. 1797.

Historien i Avisen 1657 - 1728, udgivet af Wormianum (u.å.).

Kronens Skøder 2. bd., 1648-1688 ved. F.J. West, Kbh. 1908.

Kronens Skøder, 3. bd., 1689-1719 ved S. Nygård, Kbh. 1941.

Hr. Laurits Axelsøns Ligprædiken over Fru Kirsten Rosenørn, (meddelt af Gustav Ludvig Wad) i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2.rk., 1. bd. 1886, s. 231-236.

Uddrag af Christen Sørensen Testrups Rinds herreds krønike, (meddelt af O. Nielsen) i: *Samlinger til jydsk historie og topografi*, 1.bd., 1866-67, s. 337-374 og 2. bd., 1868-69, s. 1-78.

Litteratur

- Bom, Kaj: *Slangordbog*, 4. oplag, 1966.
- Broch, Lisbeth: *Aschehougs Verdenshistorie III*, Oslo 1954.
- Brix, Hans: *Blicher-Studier*, 1916, 2. udg., Kbh. 1967.
- Bæksted, Anders: *Besættelsen i Tisted*, bd. I-II, Kbh. 1959-60.
- Dagligliv i Danmark 1620 - 1720*, ved Axel Steensberg, Kbh. 1969.
- Danmarks Historie*, Tiden 1648-1730, bd. 3. Knud J.V. Jespersen, Gyldendal 1989.
- Dansk biografisk Leksikon*, 2. udg., (1934-44).
- Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, red. Erik Alstrup og Poul Erik Olsen, bd. 1 og bd. 2, 1991.
- Danske Slotte og Herregårde*, bd. 11, 2. udg., red. Aage Roussel, 1966.
- Hundrup, F.E.: *Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole*, 1875.
- Ordbog over det danske sprog*, bd. 1 - 28, Kbh. 1919 ff.
- Politiken, Dansk Litteratur Historie*, red. H.P. Traustedt, 2. bd., 1. udg., 1965.
- Skrubbeltrang, Fridlev: *Det danske Landbosamfund 1500-1800*, Kbh. 1978.
- Tauber, Emmanuel: *Personal-historiske notitser om embeds- og bestillingsmænd i Aalborg*, 1879-80.
- Rasmus Pedersen Thestrups Stambog*, udgivet af Helge Søgaard, Århus 1972.
- Trap Danmark*, 5. udg., VII,1, Viborg Amt, red. Niels Nielsen, Peter Skautrup, Therkel Mathiassen, Kbh. 1962.
- Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie I-IV*, 1870-73.

Noter

Ankomsten

1. *Dagbog af Mads Pedersen Farstrup og Laurids Axelsen (Dagbog)*, s. 87 f.

Baggrunden

1. *Dagbog*, s. 87 f., 91, 113-14, *Dansk Biografisk Leksikon*: Laurids Axelsen og Niels Jensen, Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. III, s. 536, Aage Dahl: *Danmarks præstehistorie* (upubliceret RA), C 2-152 fol. 70.
2. *Dansk Biografisk Leksikon*: Peter Griffenfeld, C 226 A-1 s. 43.
3. *Dagbog*, s. 88, 163, Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. II, s. 663 og bd. III, s. 92, Hundrup, F.E.: *Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole*, 1875, s. 68.
4. C 2-152 fol. 70a ff., *Dagbog*, s. 87, 194, *Dansk Biografisk Leksikon*: Mathias v. Paulsen.
5. Wiberg S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. II, s. 491.

Bølle kald

1. Z 9-6 II, Matrikel for Hald Amt, 1688.
2. *Dagbog*, s. 87-91, Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. I, s. 427, bd. III, s. 536.
3. C 226 A 10-11.
4. *Dagbog*, s. 123.
5. Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. III, s. 536, *Dagbog*, s. 150.

Laurids Axelsen finder sin kreds

1. *Dagbog*, s. 88-91, Hundrup, F.E.: *Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole*, s. 7, 24 f.
2. Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. I, s. 340, bd. III, s. 426, 464, 536.
3. *Dagbog*, s. 92-94.
4. *Ibid.* s. 25, 28.
5. *Ibid.* s. 95, 100.

Blandt præster og andet godtfolk

1. *Dagbog*, s. 22, 27-29, 31, 36, 39, 63, 97, 126, Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. II, s. 275 f.
2. *Dagbog*, s. 96, 121, 124, 182.
3. C 226 A-1, fødte 1684, 1686, døde 1685, 1687, viede 1686, åbenbare afløste 1686.
4. *Dagbog*, s. 129, 166, 188-89, 211.
5. *Trap Danmark*, 5. udg. 1962, bd. VII,1, Viborg Amt, s. 159, 298, *Dagbog*, s. 19, 58 f., 69.

6. *Ibid.*, s. 33, 36 f., 59, 100, 131, 159, 170, 174, Tauber, Emmanuel: *Personal-historiske notitser om embeds- og bestillingsmænd i Aalborg*, s. 111 f., 148.
7. *Dagbog*, s. 37, 66, 94, 97 f., 122, 125, 130, 168, 182, C 226 A-1, viede 1716.
8. *Dagbog*, s. 34, 36, 151, 157, 163, 168, 171, 178, 182 f.
9. *Ibid.* s. 168.
10. *Ibid.*, s. 65.
11. *Ibid.* s. 36, *Trap Danmark*, 5. udg., bd. VII,1, s. 285, 370, *Dagbog*, s. 29, 33 f.
12. *Trap Danmark*, 5. udg., bd. VII,1, s. 285, *Dagbog* s. 36, 101.
13. *Ibid.* s. 95, 100, 110, 127, 132, 153, 206.
14. *Ibid.* s. 104, 121, 123, 152, 183, 193.
15. *Ibid.* s. 104, 106 f., 182, 210.
16. *Ibid.* s. 110, 112, 116, 120 f., 126, 131, 135, 163, 167 f., 172 ff., 179, 181.
17. *Ibid.* s. 122 f., 126, 129, 150, 156, 159, 169 f., 178, 183.
18. C 226 A-1, viede 1695.
19. Uddrag af Christen Sørensen Testrups Rinds herreds krønike, (meddelt af O. Nielsen) i: *Samlinger til jydsk historie og topografi*, 1. bd., s. 358.

Den unge enevælde

1. *Danmarks Historie*, bd. 3, s. 258.
2. *Dagbog*, s. 92 f., 100.
3. *Ibid.* s. 93, 101, 104 f.
4. *Ibid.* s. 155.
5. *Ibid.* s. 93, 96, 105, 154.
6. *Ibid.* s. 99, 100.
7. *Danske lov*, femte bog, 3. kapitel, artikel 20.

Hr. Laurids i Bølle

1. *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, bd. 1, s. 441, C 226 A-1 og 5.
2. *Danske lov*, anden bog, 8. kapitel, artikel 7.
3. C 2-24, s. 27, 44, 60 f.
4. C 226 A-5, fødte 1682, 1685, 1687, 1690, 1693, 1696, døde 1688, 1697, 1699, 1706, viede 1682, åbenbare afløste 1682. *Danske lov*, anden bog, 8. kapitel, artikel 6.
5. C 226 A-1, viede 1685, 1687, 1690, 1698, 1701, C 226 A-5, viede 1707.
6. *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual*, s. 56-59.
7. C 226 A-1, åbenbare afløste 1697.
8. C 226 A-1, fødte 1683, døde 1683, 1684, åbenbare afløste 1684.
9. C 226 A-1, åbenbare afløste 1694, 1707, C 226 A-5, åbenbare afløste 1696.
10. C 226 A-1, fødte 1687.
11. C 226 A-1, åbenbare afløste 1694, 1702, 1711, C 226 A-5, åbenbare afløste 1700, fødte 1704.
12. C 226 A-1, fødte 1695, døde 1695, viede 1695, åbenbare afløste 1695.
13. C 226 A-1, fødte 1694, 1697, døde 1694, viede 1697, åbenbare afløste 1694, 1697.

14. C 226 A-1, fødte 1697, døde 1697, viede 1697, åbenbare afløste 1697.
15. C 226 A-1, åbenbare afløste 1695, 1696.
16. C 226 A-5, åbenbare afløste 1693, 1695, *Danske lov*, anden bog, 5. kapitel, artikel 27, *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual*, s. 54-56.
17. C 226 A-5, åbenbare afløste 1703, *Danske lov*, anden bog, 5. kapitel, artikel 28, anden bog, 5. kapitel, artikel 29.
18. C 226 A-5, døde 1704.
19. *Dagbog*, s. 106, 109, 117, 123, 150, 153.
20. *Ibid.* s. 153.
21. *Ibid.* s. 156, 175, 186, 203.
22. *Ibid.* s. 164, C 2-209.
23. *Ibid.* s. 208, C 226 A-1, døde 1717.

Præstegården

1. *Dagbog*, s. 95 f., 99, 101.
2. *Ibid.* s. 111, 115, 126.
3. *Ibid.* s. 111, 134 ff., 164.
4. *Ibid.* s. 81.
5. *Ibid.* s. 196, 204.

Vind og Vejr

1. *Dagbog*, s. 93-94.
2. *Ibid.* s. 119.
3. *Ibid.* s. 136-138, 155.
4. *Ibid.* s. 180.
5. Broch, Lisbeth, *Aschehougs Verdenshistorie*, bd. III, s. 354.
6. *Dagbog*, s. 189-190.
7. C 226 A-1 og 5, døde 1708, 1709.

Fra sognene

1. *Dagbog*, s. 101, C 226 A-1, fødte 1687, 1692, 1706, døde 1698, åbenbare afløste 1688, C 226 A-5, fødte 1688.
2. C 226 A-5 døde 1693, fødte 1703, Bom, Kaj, *Slangordbog*, s. 45, *Ordbog over det dansk Sprog*, Fimp, fimpe, Pilatus.
3. *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual*, s. 40-45.
4. C 226 A-5, fødte 1685, C 226 A-1, fødte 1689, åbenbare afløste 1686, *Dagbog*, s. 98.
5. C 226 A-1, døde 1685, 1692, 1701, 1702, 1711, fødte 1701, åbenbare afløste 1701, C 226 A-5, døde 1700.
6. C 226 A-1 fødte, døde og åbenbare afløste 1685.
7. *Dagbog*, s. 154, C 226 A-1, døde 1698, 1701, 1703.
8. C 226 A-1, døde 1692, 1686.
9. C 226 A-5, døde 1693, C 226 A-1, døde 1712.
10. C 226 A-5, døde 1686, 1714.

11. C 226 A-1, døde 1683, 1685, 1694, 1696, 1697, 1702, 1705, 1717,
C 226 A-5, døde 1684, 1687, 1695, 1706.
12. C 226 A-1, døde 1683, 1685.
13. C 226 A-1, døde 1697, 1707, C 226 A-5, døde 1703, 1706.
14. *Dagbog*, s. 192, 195 f., C 226 A-1, døde 1710, C 226 A-5, døde 1696, 1710.
15. C 226 A-5, døde 1716.
16. *Dagbog*, s. 102, C 226 A-5, døde 1688, viede 1694, C 226 A-1, døde 1709.
17. C 226 A-1, døde 1685, 1689, 1691, C 226 A-5, døde 1699, 1709.
18. C 226 A-1, fødte 1692, 1712.
19. *Kronens Skøder* 1/7 1671, Skrubbeltang, Fridlev: *Det danske Landbosamfund 1500 - 1800*, s. 146 f.
20. C 226 A-1, åbenbare afløste 1701, C 226 A-5, døde 1701, fødte 1688, 1691, 1694, 1701, *Dagbog*, s. 103 f.
21. C 226 A-5, fødte 1688, 1695, 1698, døde 1690, 1700, åbenbare afløste 1695.
22. C 226 A-1, viede 1690, fødte 1691, døde 1691.
23. C 226 A-1, døde 1699.
24. *Dagbog*, s. 161 f., *Kronens Skøder*, 3/10, 6/12, 27/12 1717.
25. C 226 A-1, fødte 1701, *Dagbog*, s. 159, 178.
26. C 226 A-1, fødte 1704, 1710, åbenbare afløste 1711, 1712, 1715, C 226 A-5, fødte 1705, 1708, Skrubbeltang, Fridlev: *Det danske Landbosamfund 1500 - 1800*, s. 147 f.
27. C 226 A-5, døde 1709, 1710, *Danmarks Historie*, bd. 3, s. 306.
28. C 226 A-5, fødte 1716, døde 1716, åbenbare afløste 1716, 1718.
29. *Dagbog*, s. 178, C 226 A-1, åbenbare afløste 1706, 1705, døde 1709.
30. *Dagbog*, s. 129, 124, 126, 163, 136, Z 9-6 II, *Matrikel for Hald amt 1688*, s. 106.
31. C 226 A-1, fødte 1682, 1687, åbenbare afløste 1687, døde 1688, C 226 A-5, åbenbare afløste 1687.
32. C 226 A-1, fødte 1688, 1701, 1703, døde 1697, 1698, viede 1696, 1697.
33. C 226 A-5, fødte 1703, 1704, 1705, døde 1704, 1705, C 226 A-1, døde 1709, *Dagbog*, s. 163.
34. *Ibid.*, s. 89 f., *Dansk Biografisk Leksikon*: Lerche, slægten, *Kronens Skøder*, 15/10 1681, 23/11 1695.
35. *Dagbog*, s. 95, *Kronens Skøder*, 11/11 1684, *Danske lov*, anden bog, 22. kapitel, artikel 4.
36. Bæksted, Anders: *Besættelsen i Tisted*, del I, s. 54 f.
37. *Dagbog*, s. 121 f., Hr. Laurits Axelsøns Ligprædiken over Fru Kirsten Rosenørn, (meddelt af Gustav Ludvig Wad) i: *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2. rk., 1. bd., s. 231-236.
38. *Dagbog*, s. 149.
39. *Ibid.*, s. 151, 164 f., 169 f., *Dansk Biografisk Leksikon*: Vincents Lerche, Thøger Reenberg, Michael Wibe.
40. C 226 A-1, fødte 1682, døde 1705, 1712.
41. C 226 A-1, fødte 1686, åbenbare afløste 1686, viede 1688, 1698, 1699.
42. C 226 A-1, åbenbare afløste 1688, 1694, 1695, fødte 1700.

43. C 226 A-1, døde 1691, 1696, 1698, 1705, 1709, 1712.
44. C 226 A-1, viede 1706, 1712, *Dagbog*, s. 178.
45. C 226 A-5, fødte 1709, 1711, 1712, 1713, 1717, døde 1710, 1717.

»Min gode broder og nabo«

1. Hundrup, F.E.: *Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole*, s. 68, *Dagbog*, s. 91, 95, 107.
2. *Ibid.* s. 110, 113, 115, 123, 131, 136, 198.
3. *Ibid.* s. 112-118, *Danske lov*, anden bog, 16. kapitel, artikel 2.
4. *Dagbog*, s. 160 f., *Danske Slotte og Herregårde*, bd. 11, s. 354, *Dansk Biografisk Leksikon: Brorstrup Albertin*.
5. *Dagbog*, s. 167, 175.
6. Uddrag af Christen Sørensen Testrups Rinds herreds krønike, (meddelt af O. Nielsen) i: *Samlinger til jydsk historie og topografi*, 2. bd., s. 11, C 226 A 10-11.

»Fra Danmark, Jylland og fornemmelig denne egn«

1. *Dagbog*, s. 125, 183.
2. *Ibid.* s. 107, 152, 196 f.
3. *Ibid.* s. 101, 117, 126, 135, 167, 173 f., 183.
4. *Ibid.* s. 135, 170.
5. *Ibid.* s. 107, 212.
6. *Ibid.* s. 109, 119, 212.
7. *Historien i Avisen 1657-1728*, udg. af Wormianum (u.å.), *Dagbog*, s. 105 f.
8. *Ibid.* s. 102 ff.
9. *Ibid.* s. 131.
10. *Ibid.* s. 151.
11. *Ibid.* s. 177.

»Om den troldoms eller besættelses handel af Thisted«

1. Sagen omtales *Dagbog*, s. 128 f., 132-134, 138-148.
2. Bæksted, Anders: *Besættelsen i Tisted*, bd. II, s. 303 ff.
3. Hr. Laurits Axelsøns Ligprædiken over Fru Kirsten Rosenørn, (meddelt af Gustav Ludvig Wad) i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2. rk., 1. bd., s. 232, Bæksted, Anders: *Besættelsen i Tisted*, bd. I, s. 358, 369, bd. II, s. 20.
4. *Ibid.* bd. II, s. 307 ff.
5. C 2-152.
6. *Danske lov*, anden bog, 4. kapitel, *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual*, s. 21 ff.

Fra den store verden

1. *Historien i Avisen 1657-1728*, udg. af Wormianum (u.å.)
2. *Dagbog*, s. 118, 133, 197, 206, 210, 213.
3. *Ibid.* s. 162, *Aschehougs Verdenshistorie*, bd. III, s. 350.
4. *Dagbog*, s. 133, 188, 206, *Danmarks Historie*, bd. 3, s. 255 f.
5. *Dagbog*, s. 108, 162, 165, 187, 209.

6. Ibid. s. 187-188.
7. *Aschehougs Verdenshistorie*, bd. III, s. 313, *Dagbog*, s. 100, 133, 197, 201.
8. Ibid. s. 108, 134.
9. Ibid. s. 197.
10. Ibid. s. 165-166, 176.
11. Ibid. s. 181, 183, 188, 194.
12. Ibid. s. 197, 201.
13. Ibid. s. 209.
14. Ibid. s. 155.
15. Ibid. s. 158.
16. Ibid. s. 133.
17. Ibid. s. 165.
18. Ibid. s. 173, 176, 181, 183, 188.
19. Herfra og afsnittet ud bygges på *Dagbog*, s. 190-215.

Afgang og eftermæle

1. C 226 A-1, døde 1714, 1717.
2. Wiberg, S.V.: *En almindelig dansk Præstehistorie*, bd. III, s. 536.
3. C 226 A-5, viede 1682-1683, Uddrag af Christen Sørensen Testrups Rinds herreds krønike, (meddelt af O. Nielsen) i: *Samlinger til jydsk historie og topografi*, 1. bd., s. 337-342, 2. bd., s. 11, 15, *Dansk biografisk Leksikon*: Christen Sørensen Testrup.
4. *Rasmus Pedersen Thestrups Stambog*, udgivet af Helge Søgaard, s. 7-9.
5. *Dagbog*, s. V-X, Subskribentere, upag.
6. Brix, Hans: *Blicher-Studier*, s. 16-19. Brix er undertiden upræcis. Han omtaler Axelsen som udgiver og henlægger ulykkesvinteren til 1711 i stedet for til 1708-09.
7. *Politiken, Dansk Litteratur Historie*, bd. 2, s. 412.

Personregister

Registeret dækker kun bogens 16 kapitler, ikke skemaer, noter og billedtekster. Laurids Axelsen, hvis navn går igen bogen igennem, er ikke medtaget. Det samme gælder personer, der blot nævnes.

- Albertin, Brorstrup 113
Andersdatter, Bodil 84
Andersdatter, Gertrud 45
Andersdatter, Inger 24, 27, 28, 76
Andersdatter, Kirsten 27, 28
Andersdatter, Sidsel 91, 92
Andersen, Anders, svensker 90
Andersen, Bertel 61
Andersen, Jørgen, rytter 87
Andersen, Niels 44
Andersen, Peder, herredsskriver 52, 87, 95
Andreas Nikolaj, svensker 84
Anne, engelsk dronning 129
Bagger, Hans 125
Bartholin, Christoffer 122, 123
Becher, Ignatius 9, 31, 32, 67, 68, 139, 140
Bering, Anne Pedersdatter 94, 95
Bering, Inger Lauridsdatter 96
Bering, Laurids 95, 96
Bering, Mette Pedersdatter 89, 95, 96
Bering, Peder Jensen 54, 93, 94, 95
Birkerod, Jens 121, 122
Bjørn, Ole 121, 123
Blicher, St. Steensen 140
Blichfeld, Ulrik 33
Boller, Peder Olufsen 28
Bork, Claus 30, 55
Brasen, Anne Jensdatter 18, 21
Brasen, Birgitte Jensdatter 18
Brasen, Niels Jensen 18
Bret, Laurids 23
Brix, Hans 140
Brøndlum, Søren 23
Byrialsen, Christen 102
Bæksted, Anders 98, 122
Bøgvad, Peder 11, 18
Chrensen, Jens 84
Chresten Maler i Viborg 102
Chrestensen, Chresten, præst 102
Christensdatter, Anne 78
Christensdatter, Bendid 85
Christensdatter, Gertrud 50
Christensdatter, Inger 54, 55
Christensen, Anders 90
Christensen, Jens (Skrædder) 56
Christensen, Niels 92
Christensen, Peder 82
Christian 5. 61, 85, 128, 129
Christoffersdatter, Lisbet 25, 32, 33, 34, 35
Christoffersdatter, Mette 30
Christoffersen, Mogens 29, 35
Clausen, Niels 11
Clausen, Peder 106
Cron, Frantz, rytter 85
Daa, Gregers 134
Daa, Ide Dorothea 94
Daa, Valdemar 79, 97
Degn, Christen Sørensen 51, 73
Degn, Laurids Sørensen 73
Degn, Søren 73
Degn, Thomas Sørensen 51, 73
Degns, Mette Christensdatter 73
Deichmann, Bartholomæus 62
Dons, Christian Bertelsen 88, 89, 95, 96
Engeland, Maren Christensdatter 74, 87
Eriksen, Johannes 30

Ernst, Diderich, rytter 87
 Eske, morder 119
 Espensdatter, Karen 78
 Faack, Cathrine 15
 Farstrup, Jens Pedersen 24
 Farstrup, Mads Pedersen 9, 24, 25,
 27, 28, 29, 31, 32, 69, 139
 Farstrup, Svend Pedersen 24
 Foss, Hans 52
 Frandsen, Oluf 45
 Frederik 4. 61, 131, 132, 133, 134,
 135
 Friis, Oluf 140
 Galschytte, Anna 33
 Gammalgård, Jens Christensen 33
 Gerner, Henrik 62, 101
 Gjørup, Christen 30
 Glud, Søren 11, 57, 62, 110
 Gras, Johan, rytter 88
 Grubbe, Erik 13
 Hansdatter, Gertrud 94, 104, 105,
 106
 Hansdatter, Karen 104
 Hansdatter, Marie 104, 106
 Hansen, Axel 13
 Hansen, Christen 31, 106, 107
 Hansen, Mikkel 95, 96
 Hansen, Otto 89
 Hansen, Peder 104
 Hansen, Søren 48
 Harbo, Cathrine 49, 50
 Hieronymi, Laurids 111, 112, 113,
 116
 Hoffman, Gertrud 117
 Holst, Christen Mortensen 34, 35,
 60, 65, 107, 138
 Holst, Jens Mortensen 33
 Holst, Morten Thøgersen 25, 32,
 33, 138
 Holst, Niels Mortensen 138
 Holst, Thøger Mortensen 33, 48,
 49
 Hård, Christen 31, 32
 Hård, Christen Vognsen 32
 Hård, Maren Christensdatter 32,
 34, 35, 53, 65, 107
 Hård, Maren Vognsdatter 31, 32
 Hård, Mette 31
 Hård, Mette Christensdatter 106,
 107
 Hård, Niels 31
 Hård, Peder 31
 Hård, Søren 31
 Hård, Vogn Jakobsen 31, 32
 Ibsdatter, Inger 83
 Ibsdatter, Mette 29
 Ibsen, Gunder 29
 Jakob 2., engelsk konge 129
 Jensdatter, Anne, Ryde præstegård
 13, 15
 Jensdatter, Anne, pige i Vesterbølle
 54
 Jensdatter, Karen 33
 Jensdatter, Kirsten 43, 44
 Jensdatter, Margrete 57
 Jensen, Anders, Glerup 45
 Jensen, Anders, Viborg 91
 Jensen, Christen 79
 Jensen, Christoffer 33
 Jensen, Ejler 104
 Jensen, Niels, rektor 13, 23
 Jensen, Niels, forrige degn 74
 Jessen, Peder 120
 Justsen, Jens 84, 92
 Karl 11. svensk konge 128
 Karl 12. svensk konge 130, 131,
 132, 133, 135, 136
 Kingo, Thomas 39
 Knudsen, Poul 94
 Kragh, Frederik 62
 Kreidel, Friedrich 45
 Krybbel Anne 74, 92
 Küper, Anthoni, rytter 87, 88
 Langgaard, Ole 121, 123
 Lauridsdatter, Else 109
 Lauridsdatter, Maren 45
 Lauridsen, Christen, karl i Vester-
 bølle 53, 55

Lauridsen, Christen, karl i Glerup 55
 Lauridsen, Jens, rytter 86, 118, 119
 Lauridsen, Niels, biskop 102
 Lauridsen, Søren 107
 Laussen, Mathias 52
 Lerche, Peder 93 97, 98, 99, 100,
 101, 110, 111, 122, 134
 Lerche, Vincents 101
 Leschle, Sibylle Elisabeth 112
 Levitzow, major 120
 Ludvig 14. 128, 129, 130, 131
 Lükke, Gabriel, rytter 44 87, 88
 Lykke, Jørgen 17
 Madsdatter, Margrete 24, 30
 Madsen, Anders 78
 Madsen, Niels 24
 Markmand, Jens Lauridsen 73, 79
 Mogensdatter, Agate 30, 31, 32, 35,
 138
 Mogensdatter, Anna 24, 25, 27, 29,
 30, 32, 35, 53, 65, 95, 106, 107,
 137, 138
 Mogensdatter, Lisbeth 93, 95
 Mogensen, Anders 28, 29
 Mogensen, Christen 29, 30
 Mogensen, Christoffer 24, 25, 29, 30
 Mogensen, Claus 104, 106
 Mogensen, Styge 18
 Mogensen, Søren 96
 Nielsen, Christoffer, degn 105
 Nielsdatter, Anne 99
 Nielsdatter, Dorte, Grætrup 33
 Nielsdatter, Dorthe, Bromølle 87,
 94, 104, 105, 107
 Nielsdatter, Karen 91
 Nielsdatter, Sophie 55
 Nielsen, Christen 96
 Nielsen, Christoffer, avlskarl 54
 Nielsen, Christoffer, degn 74, 81
 Nielsen, Enevold 123
 Nielsen, Mogens 107
 Nielsen, Poul, rytter 85
 Nielsen, Åge 80
 Nybro, Morten Jensen 28
 Olufsdatter, Maren 84
 Paludan, Peder 23
 Parsberg, Valdemar 101
 Paulsen, Mathias 15
 Pedersdatter, Else 24, 28
 Pedersdatter, Maren 53, 55
 Pedersen, Byrial 90
 Pedersen, Byrri 102
 Pedersen, Hans, møller 94, 104,
 105
 Pedersen, Niels 78
 Pentz, Adam Ernst 120
 Peter, »moskovittisk zar« 133, 134
 Peucher, David 88, 89, 95, 134
 Pop, Karen Jensdatter 29
 Pors, Else 112
 Poulsen, Mads 99
 Poulsen, Niels i Bygum 43, 44, 119
 Poulsen, Niels, Gunderupgård 117
 Prip, Søren Sørensen 18, 19, 20, 21,
 48, 49
 Raakilde, Anders Christensen 57
 Rasmusdatter, Anna 95, 96
 Rasmusdatter, Johanna 84
 Reenberg, Thøger 101
 Richartsen, Hans 112, 113
 Rosenvinge, Matthias 121, 123
 Rosenørn, Kirsten 99
 Rønberg, Jesper 137, 138
 Schmidt, Claus Hansen, rytter 87
 Schumacher, Peder 13
 Schytte, Carsten 11, 18, 57
 Simson, kornet 119
 Skeel, Mogens 115
 Skriver, Peder Andersen 73
 Smed, Peder 49, 50, 55
 Smeds, Gertrud Mikkelsdatter 49,
 50, 52, 55
 Snell, Bertel Ulriksen 101
 Solbjerg, Christian 112, 113
 Sophie Amalie, dronning 117
 Springfield, Hans Larsen 90, 91
 Steenstrup, Hans 46
 Stenbock 90

Stistrup, Christen 11, 15, 23, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 138
 v. Stoltzig, Christian Daniel 112
 Svendsen, Peder 24
 Sø, Anne 123
 Sørendatter, Anna Margrete 107
 Sørendatter, Johanne 31, 106, 107
 Sørensen, Anders 28
 Sørensen, Christen 24, 28, 76
 Sørensen, Jørgen 45, 46
 Sørensen, Mads, rytter 86
 Tausen, Mathias 89
 Testrup, Christen Sørensen 35, 113,
 138, 140
 Thestrup, Frantz 140
 Thestrup, Rasmus Pedersen 140
 Thomasdatter, Maren 92
 Ulfeldt, Jakob 118
 Ulv, Christen Christensen 91, 92, 93
 Ulv, Christen, den ældre 92
 Wandal, Susanne 23
 Weidemann, Christen, rytter 87
 Wibe, Michael 101
 Wiberg, S.V. 13, 14, 21
 Wildhagen, Casper 62
 Vilhelm 3. engelsk konge 129
 Villadsen, Jens 28
 Vognsdatter, Maren (Hård) 107, 138
 Vognsdatter, Maren, Søren Lade-
 karls 76
 Vognsen, Niels 81
 Aabye, Mads 120

Stedregister

Registeret dækker kun bogens 16 kapitler, ikke kort, skemaer, noter og billedtekster. Vesterbølle og Østerbølle, der i mange kapitler går igen på de fleste sider, er ikke medtaget. Det samme gælder lokaliteter, der blot nævnes som Randers i »Øster Bjerregrav ved Randers«.

- Aggersund 93, 119
Alstrup 34, 60
Amalienborg 117, 127
Astrup, herregård i Salling 119
Barner 24, 116
Bigum 23
Binderup 92
Bjørnsholm 9, 139
Bohus len 99
Bonderup 17, 78, 96, 97
Bornholm 123
Brandstrup 46
Bremerholm 121
Breum 23
Bromølle 31, 35, 83, 84, 87, 94, 103, 104, 105, 106, 107
Bygum 17, 18, 43, 44, 46, 50, 52, 57, 77, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 96, 102, 119
Bygum mark 83
Bølle kald 17, 18, 19, 41, 57, 58, 59, 77, 98
Christiania, Norge 84
Dammergårde, Farsø sogn 85
Dommerby 60
Durup 49
Døstrup 39
England 129
Eskær 29
Evelstrup 18
Farstrup 24, 27, 28, 48,
Farsø 33, 48
Fjeldsø 19, 84
Fjends herred 61
Flensborg 15
Fovlum 111
Fredbjerggård 48
Fussing, herregård 115
Fåborg 117
Gammelgård, herregård 13
Gedsted 11, 18, 22, 30, 44. 51, 54, 55, 80, 89, 119
Gedsted å 17, 18, 110
Gislum 55, 85
Gislum herred 17, 38, 42, 109, 111
Gjøl 109
Gjørup 24, 28, 29
Glenstrup 116
Glerup 17, 24, 28, 45, 46, 55, 76, 80, 83, 89, 91, 92
Gottorp 131, 132, 134, 135
Grinderslev 23
Grætrup 32, 33, 116, 138
Gunderupgård 116
Hadsund 11
Hald amt 19, 62
Hamburg 129
Haubro 111, 112, 116
Hellum sogn 61
Helsingør 84, 115
Hersom 137, 138
Hersomgård 31, 32
Hjørring 117
Hobro 50, 117
Hole, Lovns sogn 85
Holsten 52, 92, 97
Hostrup 33
Højslev 60
Hørby 39
Junget 33

Kiersholm, Torning sogn 93
 Kirketerp 116
 Kjærgård, Knudstrup 90
 Klotrup 106
 Knudstrup 17, 18, 51, 52, 54, 73,
 88, 93, 94, 95, 96
 Kongens Tisted 120
 København 11, 13, 23, 82, 84, 101,
 110, 115, 125
 Langå 96
 Lerkenfeld 45, 50, 52, 55, 78, 89,
 97, 99, 101, 103, 104, 106, 110,
 116, 122
 Lerkenfeld å 83
 Lille Torup 50
 Lilleåen 17, 18
 Lindum 23
 Lolland 13, 14, 23
 Lovns 34, 44, 53, 60, 107, 138
 Lundø 60
 Lynderup 9, 24, 120
 Lynderup, Skivum sogn 31
 Lynderupgård 29, 101
 Malle 9, 139
 Mariager 112
 Marstrand 99
 Mølgård, Haubro sogn 112
 Nyborg 98
 Nykøbing M 117
 Nysted 15
 Nørager 90
 Nøragergård, herregård 120
 Nørlyng herred 57
 Nørmølle ved Viborg 95
 Overgård, herregård 116
 Randers 99
 Randrup, Vinkel sogn 31, 32
 Ranum 9, 139
 Ravnkilde 51
 Rinds herred 17, 38, 42, 57, 63
 Rinds herred 38
 Roslev 24, 116
 Roum 11, 63
 Ryde sogn, Lolland 13, 14, 15
 Rydhave, herregård 33, 84
 Simested 52, 63
 Simested å 18
 Skals 86
 Skive 23, 116, 117
 Skivehus amt 19
 Skåne 86
 Slet herred 42
 Stenstrup, Rostrup sogn 79
 Stistrup, Fovlum sogn 109
 Stockholm slot 128
 Store Binderup 30, 120
 Store Brøndum 61
 Store Restrup, herregård 120
 Store Torup 29, 30
 Strandby 117
 Studstrupgård 17, 18, 45, 85, 87,
 88, 90
 Sundstrup 24, 25, 29, 30
 Sverige 131, 132, 133, 134, 135, 136
 Svingelbjerg 17, 19, 48, 49, 50, 52,
 54, 55, 71, 76, 77, 78, 81, 84, 85,
 88, 90
 Testrup 116
 Testrupgård 110, 116, 138
 Them 45
 Thise 25, 32, 33
 Thisted 121
 Tjele, herregård 13
 Tollestrup, Hvilsum sogn 84
 Torup, Farsø præstegård 48
 Tostrup 11, 23, 57, 63, 87,
 Trend mølle 104
 Tyrkiet 130
 Tønning 90
 Ulbjerg 9, 24, 25, 27, 29, 30, 32, 35,
 69, 120
 Ulfborg sogn 105
 Ullits 11, 15, 23, 43, 109, 110, 111,
 138
 Vammen 23, 24
 Vester Hornum 112
 Vester-Søkbæk 78
 Vestervig kloster 116

Vesteuropa 130, 131
Viborg 11, 13, 15, 19, 20, 23, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 35, 38, 43, 44, 52,
61, 62, 63, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 101, 102, 110, 112, 115, 119,
122, 125, 141
Viborg hospital 82
Viborg mark 93
Viborg stift 27, 88, 141
Vognsild 50, 89
Vorning, Sønderlyng herred 88

Våbenholm, herregård 118
Øls 39
Ørslevkloster 120
Øster Bjerregrav 23
Aalborg 9, 23, 30, 35, 84, 85, 121,
122, 139
Aalborg stift 88, 122
Aalestrup 17, 18, 56, 82, 95, 96, 97,
138
Aars 111, 112, 113, 116
Aars herred 42, 111, 112, 113